T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

İRAN'IN Şİİ HİLAL PROJESİ İDDİASI

Yüksek Lisans Tezi

Müjde Aysun ÖZBAY

Ankara-2010

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

İRAN'IN Şİİ HİLAL PROJESİ İDDİASI

Yüksek Lisans Tezi

Müjde Aysun ÖZBAY

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

Ankara-2010

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

İRAN'IN Şİİ HİLAL PROJESİ İDDİASI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
....	....
....	....
....	....
....	....
....	....
....	....

Tez Sınavı Tarihi ....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ

**ABD : ** Amerika Birlieşik Devletleri

**İİC : ** İran İslam Cumhuriyeti

**SSCB : ** Sovyet Sosyalist Cumhurtiyetler Birliği

TABLOLAR VE HARİTALAR LİSTESİ

HARİTALAR LİSTESİ

GİRİŞ

ABD'nin 2003 yılında Irak'a müdahalesi sonucunda pek çok bölgesel ve küresel denge değişmiştir. Bu çerçevede gündeme gelen önemli konulardan biri ise bölgede gerçekleştirilmesi öngörülen bir demokratikleşme dalgası olmuştur. Söz konusu durum, başta Irak olmak üzere Ortadoğu bölge devletleri bünyesinde ciddi yankı bulmuştur. Zira bu devletlerin en belirgin ortak özelliklerinden biri yönetim biçimlerinin demokratik olarak adlandırılamayacak olmasıdır.

Demokratikleşme kavramının gündeme gelmesi ile eşzamanlı gerçekleşen bir diğer husus ise bölgedeki etnik unsurların, ülke siyasetindeki konumlarını yeniden değerlendirmeye başlaması olmuştur. Söz konusu durum, Irak'ta yeniden kurulan devlet aygıtının altyapısının hazırlanması sırasında bu ülkenin çoğunluğunu oluşturan, ancak o zamana kadar herhangi bir söz hakkı bulunmayan, hatta sistematik baskı altında tutulan, Şii mezhebi mensuplarının kayda değer bir atılım göstermek suretiyle siyasi sisteme entegrasyonu ile fiiliyata geçirilmiştir.

Ancak ABD'nin bir demokratikleştirme projesi ile bölgeye gelmesinin yanı sıra, yanıbaşlarında yaşanan böyle bir gelişmenin siyasi sistemlerine yansıması ihtimali yoluyla iktidarlarını kaybetme riski doğan bölgedeki diğer otoriter yönetimler bu gelişmelerden ciddi tehdit algılamış ve duruma müdahale etme gereği duymuştur. Bu çerçevede ABD kaynaklı bir sesin (Vali Nasr) de desteğiyle Ortadoğu'daki Şii yükselişine dikkat çekilmiş ve yaşananların İran güdümünde bir Şii Hilali'nin oluşturulması sürecinin başlangıcı olduğu savunularak söz konusu oluşuma engel olunması gerekliliği gündeme getirilmiştir.

"İran'ın Şii Hilali Projesi İddiası" başlığı ile hazırlanan bu tezin amacı; öncelikle Ortadoğu'da, adı konulmamış bir ittifak biçiminde ya da bir kurumsallaşma ile, herhangi bir Şii Hilali'nin gerçekleştirilmesinin, ayrıca İran'ın bu şekildeki bir (sözde) oluşuma liderlik etmesinin, kendi siyasi dinamikleri ve bölge devletlerinin bakış açıları dolayısıyla, söz konusu olup olamayacağının sorgulanmasıdır.

Bunun için, öncelikle Şii ideolojisinin ve bölge devletlerindeki Şii unsurların ayrıntılı olarak incelenmesi suretiyle Şii dünyası içerisindeki farklılıklara yer verilecek, ardından İran güdümünde bir Şii Hilali'nin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği sorunsalına cevap aranacaktır.

Bu çerçevede, üç bölümden oluşan tezin 'Şii Siyasal Teorisi' başlığını taşıyan birinci bölümüne Şiilik hakkında genel bilgi verilmesi suretiyle giriş yapılmaktadır. Daha sonra bu mezhebin siyasallaşması aşamaları, yaşayan bir örneği teşkil etmesi dolayısıyla, İran devleti temelinde incelenmektedir. Öte yandan, Şii mezhebinin siyasallaşması aşamalarıyla eş zamanlı olarak, mezhebin kendi içerisinde yaşadığı önemli bir ayrıma da değinilmektedir. Zira 'Usuli-Ahbari' ayrımı olarak tanımlanabilecek bu çatışma noktası, bir Şii Hilali'nin oluşmasının önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir. Bu bölümde ayrıca Şiiliğin anlaşılması için *sine qua non* kabul edilen 'taklid müessesi, *müçtehid-mukallid* kavramları, Velayet-i Fakih doktrini' gibi temel hususlara da yer verilmektedir.

Birinci bölüm ile Şii öğretisine bir giriş yapılmasının ardından 'Şii Hilali Bölgesi ve Şii Jeopolitiği' başlığını taşıyan ikinci bölümün birinci kısmında Şii Hilali kavramı ile hangi coğrafi alanın tanımlandığı, bu bölgenin stratejik önemi ve özellikleri ile Şii Hilali kavramının oluşum süreci hakkında bilgi verilmektedir. İkinci kısımda ise Şii Hilali projesi çerçevesinde Şii nüfusa sahip bölge ülkelerinden

Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn ve Kuveyt devletleri örneklem alınarak incelenmektedir. İnceleme sırasında (bu ülkelerin bünyesinde bulunan Şii azınlıkların özelliklerine ve birbirilerinden farklılıklarına değinilerek) söz konusu ülkeleri kapsayan bir Şii Hilali'nin oluşturulmasının mümkün olup olmayacağı sorunsalının araştırılmasına devam edilecektir.

'Şii Hilali Bölgesinin Değerlendirilmesi' başlığını taşıyan üçüncü bölümün birinci kısmında ise öncelikle bu projenin gerçekte kimin olduğu sorusuna İran, ABD, İsrail ve Sünni Arap devletler sırasıyla incelenen aktörler nezdinde bir cevap aranmaktadır. İkinci kısımda ise bir Şii Hilali'nin oluşmasının önündeki engeller iç ve dış faktörler başlıkları altında incelenmektedir.

Tez çalışması sırasında, iki dildeki (Türkçe ve İngilizce) birincil ve ikincil kaynaklardan; süreli yayınlar, kitaplar gibi basılı kaynaklardan; internet kaynaklarından; konuyla ilgili akademik titre sahip kişilerle yapılan görüşmelerden ve çeşitli basın yayın organları aracılığıyla yapılan yorumlardan yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Şİİ SİYASAL TEORİSİ

Bu bölüm ile, Şii ideolojisinin temel esasları ve bu ideolojinin yaşadığı dönüşüm sonucunda İran İslam Cumhuriyeti'nde ulaştığı Velayet-i Fakih doktrini ile geçirdiği tarihsel süreç ile bugün geldiği nokta hakkında bilgi verilerek, Şii Hilali iddiasının gerçekleşmesinin önündeki dinî/ideolojik engeller hakkında bir öngörü sağlanmasına yardımcı olunması amaçlanmaktadır.

Bu bölümde, Şii ideolojisi hakkında genel bir tanımlayıcı giriş yapılacaktır. Bunun için öncelikle Şii siyasal teorisi incelenerek Şiiliğin hangi dönemde, nereden kaynaklanarak oluştu(ruldu)ğu ve coğrafi olarak hangi alanlarda yayıldığı gibi temel hususlara değinilecek, daha sonra bu mezhebin dinî/ideolojik kimliğinin ötesine geçerek siyasallaşmasının tarihi çerçevesi incelenecektir. Bu noktada Şii öğretisi içerisinde son derece temel bir ayrım noktası olan ve bugünkü Şii dünyasını anlamak için bilgi sahibi olunması gerektiği değerlendirilen Ahbari ve Usuli ekolleri ve taklid müessesesine (bu kapsamda müçtehid ve *mukallid* kavramlarına) yer verilecektir. Söz konusu ayrışmayı takip eden bölümde 20. yüzyılın en büyük Şii hareketi olan İran İslam Devrimi'ne (1979) giden süreçte Şii ulemanın[1] tarihsel etkinliği ve rolü incelenirken, bu kesimin aslında devlet ile nasıl -ayrılamaz biçimde- bütünleştiği hususu araştırılacaktır. Daha sonra, İslam Devrimi ile gündeme gelen Velayet-i Fakih kurumunun geliştirilmesi, bu kurumun İran siyasal sistemi içerisindeki etkin rolü ve Şii geleneklerine yeni bir yorum kazandırılarak politikaya uyarlanması ile devlet yönetiminde söz sahibi olması süreci hakkında bilgi verilecektir.

---

[1] Ulema: Din bilgini anlamına gelen âlimlerin çoğulunu nitelendirmek için kullanılır. Bilginler.

1.1. Bir Mezhep Olarak Şiilik

İlk Şii müelliflerden Nevbahti ve El-Kummi Şia'nın tanımı için şöyle der: "Onlar, Nebi (s.a.s.)'nin zamanında Ali taraftarları diye isimlendirilen ve ondan sonra da ona bağlılık gösterip onun imametini ileri sürenler olarak bilinenlerin teşkil ettiği Ali (a.s.)'nin fırkasıdır."[2] Şiilik, İslamiyet'in Sünnilikten sonraki en büyük ikinci mezhebidir.

Şiilik ve Sünnilik arasındaki ayrım Hz. Muhammed'in 632 tarihindeki ölümü ile başlamıştır. Yaşadığı sürece Peygamber kimliğinin yanı sıra siyasi önder vasfını da taşıyan Peygamberin ölümünün ardından Müslüman toplumu, yeni önderin kim olacağı sorusuyla karşı karşıya kalmıştır. Sakife denilen yerde toplanan bir grup, hilafete Ebu Bekir'i seçerken daha sonra Şii olarak adlandırılacak olan Ali taraftarları ise Hz. Muhammed'in damadı olan Ali'nin bu göreve daha layık olduğunu ve Ebu Bekir'i seçen grubun hak yolundan saptığını dile getirmiştir. Şiiler, Ali'ye hilafetin *Gadir Humm*[3] denilen yerde verildiğine inanmaktadırlar.

Şiiliğin ortaya çıkışı hakkında değişik görüşler bulunmaktadır.[4] Bugün Şiilik denildiği zaman (genel olarak) Oniki İmam Şiiliği (İmamiye kolu) anlaşılmaktadır. Buna göre İmamiye, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali ve sırasıyla onun iki oğlu ile torunlarını Allah'ın emri, Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile meşru imam

---

[2] İsmail Mutlu, *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, İstanbul, Mutlu Yay, 1995, s. 15.

[3] Gadir Humm; Hz. Muhammed veda haccından dönerken yakınlarında bir ayetin (Maide Suresi 67: "Ey Peygamber sana Rabbinden gönderilmiş olan emri bildir. Bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun.") vahiy geldiği söylenen su birikintisinin adıdır. Şiiler bu mekânda Peygamberin, etrafındaki topluluğa vahyini ilettikten sonra İmam Ali'yi yanına alarak: "Ben kimin Mevlası isem Ali onun Mevlasıdır. Allah'ım ona dost olana dost ol, ona yardım edene yardım et." şeklinde bir beyanda bulunduğuna inanmaktadır.

[4] İlk Şii fikirlerin ortaya çıkışı için bkz., Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., No. 92, 1993.

kabul eden ve böylece Oniki İmam'a inanmayı dinin aslına dahil sayan kitlenin mezhebidir.

Bu grup, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halife-imam olarak Oniki İmam'ı[5] kabul etmelerinden dolayı *İsna'aşeriye* (Onikiciler, Oniki imamcılar) [6], imamlara inanmayı imanın şartlarından biri olarak görmelerinden dolayı *İmamiye*, hem itikadda hem de ibadette İmam Cafer es-Sadık'ın görüşlerine dayanmalarından dolayı *Caferiyye* (Caferilik) adıyla da anılmaktadır.

Şiiliğin en güçlü kolu olan Caferilik İran'ın resmî mezhebidir.[7] Bunun yanı sıra Azerbaycan, Irak, Lübnan, Bahreyn, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan, Hindistan, Afganistan ve Türkiye[8] gibi İslam ülkelerinde de çeşitli yoğunluklarda Şii nüfus bulunmaktadır. Şiilerin yaklaşık %80'i Caferidir. Diğer Şii gruplar ise Şiiliğin Caferilikten sonraki en geniş ikinci kolu olan 'İsmaili'lik ve 'Zeyidi'liktir. Şiilik içinde yaşanan söz konusu farklılaşma, diğer kolların bir ölçüde farklı bir imam listesini kabul etmelerinden ileri gelmektedir.

Caferiliğe göre Onikinci İmam, babası Hasan El Askeri'nin ölümünden sonra gizlenmiştir (Küçük Gizlilik [*Gaybet-i Suğra*] 873-27 Mayıs 840, Büyük Gizlilik

---

[5] Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz., Abdülbakıy Gölpınarlı, *Ondört Masum Hz. Peygamber (S.M.) Hz. Fatıma (A.M.) ve Oniki İmam (A.M.)*, İstanbul, Der Yay., 1989.

[6] Caferilikte kabul edilen on iki İmam şu şekilde sıralanmaktadır: 1. Ali ibn Abu Talib (Emir ül-Mü'minin) (600-661), 2. Hasan ibn Ali (Hasan al Mücteba) (625-669), 3. Husayn ibn Ali (Husayn al Şehid, Şah Hüseyin) (626-680), 4. Ali ibn Hüseyin (Ali Zeynel Abidin) (658-713), 5. Muhammad ibn Ali (Muhammad al Bakır) (676-743), 6. Cafer ibn Muhammed (Cafer-i Sadık) (703-765), 7. Musa ibn Cafer (Musa al Kazim) (745-799), 8. Ali ibn Musa (Ali ar Rıza) (765-818), 9. Muhammad ibn Ali (Muhammad al Cevad) (Muhammad at Taki, Taki) (810–835), 10. Ali ibn Muhamad (Ali al-Hadi, veya Naki) (827-868), 11. Hasan ibn Ali (Hasan al Askeri) (846-873), 12. Muhammad ibn Hasan (Muhammad al Mehdi) (868-…) (Şia inancına göre halen kayıptır. Kıyamete yakın bir dönemde tekrar ortaya çıkacağına inanılır.)

[7] "Şiillik İran'ın resmî mezhebi olarak da İİC Anayasası'na girmiştir. Buna göre İran'ın resmî dini İslam ve mezhebi Caferi Ejeni Aşeri'dir (madde 12)." Bkz., Mustafa Balbay, *İran Raporu*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2006, s. 145.

[8] Türkiye'de Kars, Iğdır, İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi birçok şehirde Caferi camileri bulunmaktadır.

[*Gaybet-i Kübra*] 27 Mayıs 940)[9]; halen sağdır ve kıyametten önce yeniden görünerek bugün zulümle dolmuş olan dünyayı adaletle dolduracaktır. Bu, bir inanç esasıdır.

Şii inancına göre 12. İmam Mehdi, 940 tarihindeki gaybeti ile başlayan dönemde Şiilerin nasıl hareket etmeleri gerekeceğini de bildirmiştir: "Yeniden yeniye ortaya çıkan olaylarda hadislerimize rivayet edenlere başvurun; çünkü onlar, sizin üzerinizde hüccetimdir[10] benim; ben de onlara Allah'ın hüccetiyim. Gaybetim zamanında benden faydalanmak, bulut altına girdiği zaman güneşten faydalanmaya benzer. ... Soru kapısını kapatın; size gerekmeyen şeyleri sormayın; bilmediğiniz

---

[9] Şii literatüründe *Gaybet* kavramı; *Gaybet-i Kübra*'dan itibaren bu güne kadar devam eden ve yeniden görüneceği zamana kadar da devam edecek olan süre için kullanılmaktadır. On ikinci İmam Muhammed Mehdi'nin ortadan kaybolması (*Gaybeti*) konusunda Küçük Gaybet (*Gaybet-i Suğra*, Küçük Gizlilik) ve Büyük Gaybet (*Gaybet-i Kübra*, Büyük Gizlilik) olarak iki olay anılmaktadır.

"İmametin (rehber imamlar silsilesinin) on birinci İmamın 873 yılında kendisinden sonra on ikinci İmam olacak görünürde bir oğul bırakmadan vefat etmesinin ardından sona erdiğine inanılır. Kayıp İmam sorununa çözüm bulmak için en az on dört Şii grup gelişmiştir. Sonuçta Caferiye Şiileri on ikinci İmamın Samarra'da doğduğunu kabul etmiştir. Buna göre on ikinci İmam siyasi otoritenin kendisini idam cezasına çarptırdığı için kayıplara karışmıştır. Caferiye'nin kayıplık (*gayb*) inancına göre bu İmam yaşamakta; ancak görünmemektedir. Öte yandan bir gün yeryüzünde adaleti hakim kılan bir kurtarıcı olarak geri döneceğine inanılmaktadır. Kendisi hakkında çoğunlukla 'Kayıp İmam, Saklanan İmam ya da Mehdi' tabirleri kullanılmaktadır.

Küçük Gizlilik (873-941) döneminde Kayıp İmamın çok sayıda inanan ile bağlantı kurduğuna inanılır. Hatta *Gaybe*'nin başlangıcında kendisinin kayıp İmam'la bağlantısı olduğunu açıklayan çok sayıdaki vekilin daha da ileri giderek Şii toplumuna liderlik yapmaya ve *hums* toplamaya başlamıştır. Bu şekilde İmamlarla doğrudan bağlantı son bulmuştur. Bu gelişmeyi takiben vekil İmam Ali Samarri'nin taraftarlarına kendisinin son vekil olduğunu açıklamasının ardından Büyük Gizlilik dönemi başlamıştır (940)." Bkz., Joyce N. Wiley, *Irak Şiileri*, Çev. Metin Mutanoğlu, Osman Baş, İstanbul, Ekin Yayınları, 2004, s. 155.

Bir başka görüşe göre ise Büyük Gizlilik dönemi, İmam Mehdi şahsen görünmese bile onunla bağlantıda olduğu belirtilen dört kişiden son Sefirin ölümünün ardından başlamıştır. Bu, hem dönemin uzun olması hem de İmam'dan haber alınamaması anlamında tam bir kayıplığın yaşandığı bir dönemi ifade eder. Bkz., Hikmet Erdoğdu, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2008, s. 32 vd.

Gaybet-i Suğra, *Gaybet-i Kübra* ve İmam Muhammed b. Hasan El Mehdi'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mustafa Öz, *İmamiye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1995.; Gölpınarlı, 1989. s**.** 208 vd.

[10] Hüccet: Seçkin alimlere denir, 'delil' anlamına gelir.

şeylerin üstüne düşmeyin.” demiştir.[11] Bu anlayış gereğince Şiiler, genel olarak bütün meselelerini “rivayet edilen çeşitli görüşlere” dayalı olarak benimsemiştir.

Son olarak, İmamiye Şiiliğinin, *Gaybet-i Kübra*’dan başladığı 10. yüzyıldan, İran’ın resmî mezhebi olarak benimsendiği 16. yüzyıla kadar büyük bir gelişme seyretmediği de belirtilmelidir.

1.2. Şiiliğin Siyasallaşması ve Şia

Etimolojik olarak ‘Şia’ terimi, takipçiler/izdeşler anlamına gelen Arapça kökenli bir kelimeden gelmektedir.

Terimin tarihteki kullanımı ise ‘Şiat-ı Ali’ yani ‘Ali'nin takipçileri’ anlamına gelen Arapça ifadenin kısaltılmış formu olup Hz. Muhammed'in vefatını takip eden yıllarda kullanılmaya başlanmıştır.

Caferilik, *Gaybet-i Kübra* ile (İran'ın resmî mezhebi olduğu) 16. yüzyıla kadar olan dönemde (Zeydiyye ve İsmailiye gibi) farklı kollara ayrılarak güç kaybetmiş; ancak Safevi Hanedanı (1501-1736) döneminde yeniden güç kazanmıştır.

Adını İlhanlılar döneminde Erdebil'de Sünni bir tarikatın kurucusu ve temsilcisi durumunda bulunan (Sünni) Şeyh Safiyuddin'den[12] alan (1334) Safevi hanedanına, Şeyh Safiyuddin'i takiben sırasıyla oğlu Sadreddin, torunu Hoca Ali ve onun oğlu Şeyh İbrahim liderlik etmiştir. Bu silsile içerisinde tarikat, Hoca Ali'nin

---

[11] Ethem Ruhi Fığlalı, “Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, ASAM Yay., 2007, s. 198.

[12] “Safeviler soylarını Şia’nın 7. İmamı Musa El Kazım’a bağlayan Şeyh Safiyuddin’e dayandırıyorlardı.” Bkz. Erdoğdu, s. 148.

şeyhliğine kadar (1392) tamamıyla Sünni iken, onun zamanında Şiiliğe eğilimli bir mahiyet almıştır. Timur, üzerinde büyük nüfuzu olduğu anlaşılan Hoca Ali'ye köyleri ile birlikte Erdebil'i vermiş ve kendisine, bu arazi içinde her türlü denetleme yetkisinden muaf bir biçimde müstakilen hareket etme hakkı tanımıştır. Söz konusu imtiyaz sayesinde toplum içerisinde barınma lüksü bulunmayan pek çok kişinin sığınma yeri haline gelen ve Caferiliği benimseyen Erdebil tekkesi, zamanla (özellikle de Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyd zamanında) siyasileşmiş ve nihayet Şah İsmail'in başa geçişi ile (1501-1524) İran'da siyasi birliğin ve Ceferiliğin devlete sahip oluşunun ocağı konumuna gelmiştir.[13]

Safeviliği Şiileştirerek devletleştiren Şah İsmail, Tebriz'e hakim olduktan sonra Şiiliği kurumsallaştırmak üzere Arap coğrafyasına yönelerek, buradan (Tebriz'e) getirdiği Şii dinî kaynaklarını ve Şii din adamlarını dini meşrulaştırma ile devletin ve Şahlığın kurumsallaştırılması yönünde kullanmıştır.[14] Şah İsmail uyguladığı zorla Şiileştirme politikaları çerçevesinde Arap coğrafyasından, özellikle de Cebel-i Amil'den etkin Şii ulemasını davet ederek İran'a yerleştirmiştir. Bu dönemde Şah İsmail'in liderliği altında gerçekleştirilen Şiileştirme faaliyetleri sırasında Sünnilere karşı ciddi şiddet eylemlerinde bulunulmuştur.[15] Sonuçta siyasi otoritenin desteğinden uzak ve siyasi bir fonksiyonu bulunmayan *müçtehid*[16] terimi,

---

[13] Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, Selçuk Yay., Sekizinci Baskı, 1996, s. 198.

[14] Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul, Ötüken Yay., 2008, s. 53.

[15] Şah İsmail söz konusu şiddet eylemlerinin/katliamların yanı sıra Şiiliğin kabul edilmesi için ezandaki "Allahu ekber; Eşhedu en-lâ-ilâhe illallah; Eşhedu enne-Muhammeden Resulullah" sözlerinden sonra, "Eşhedu enne-Aliyyen veliyyullah" (Allah Ali'nin dostudur.) sözlerini ekletmiş, ayrıca camilerde Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a lanet edilmesini emretmiştir.

[16] Müçtehid: Kur'an'ın sınırlarını bilen, yorum yapabilen, İslami bilimlerin bütün hükümlerine otorite olabilen fıkıh bilgini. İmamiye inanışına göre Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarma gücüne ulaşmış din adamı; ayet ve hadislere dayanarak hüküm çıkaran İslam bilgini, İslam hukukçusu.

Safeviler'in Şii ulemaya verdiği destek sebebiyle, pratik hayat açısından sosyo-politik bir içerik kazanmıştır.[17] Bununla beraber İran'ın Şiileştirilmesi kampanyası sırasında Safeviler'in Irak'tan ve Lübnan'dan getirdiği Arap Şii alimleri gelecekteki güçlü İran ulemasının çekirdeğini oluşturmuştur. Ancak Safeviler döneminde ulemanın örgütlenmesinde ikili bir yapı egemen olduğu belirtilmelidir. Buna göre Safeviler'in kurup ulemaya devrettiği vakıflar ve ulemanın zekat gibi bazı dinî vergileri toplama hakkı, daha o dönemde onlara devletten nispeten bağımsız bir maddi temel sağlamışken Cuma namazını kıldıracak imamın ve hukuk görevlilerinin tayini merkezi otoritenin yetkisi içinde tutulmuştur.[18]

Safeviler dönemindeki ulemanın[19]durumu, daha önceki ulema-siyasi otorite ilişkilerinden farklı bir profil sergilemektedir. Bu anlamda Safeviler'in Şii siyasal tarihi açısından en büyük etkisi, bu mezhebin belli bir coğrafyada bir din olarak ortaya çıkmaya başlaması ve doğal olarak resmî bir din adamı sınıfının oluşması yönünde olmuştur. Bu dönemdeki ulemanın siyasi rolü, kendi otorite alanlarının sadece dinî (fıkhî) tarafına yoğunlaşmıştır. Oluşturulan kadrolar, vakıfların idaresi, vergilerin toplanması ya da devlette bazı makamlara (şeyhülislamlık, mollabaşı gibi) getirilmeleri, bu kesimin sadece dinî (fıkhî) ve içtimai niteliklerinden ileri gelmiştir. Bununla birlikte ilerleyen dönemde Şii ulemanın, sosyal, ekonomik ve siyasi konularla ilgilenerek zamanla bunlar üzerinde söz sahibi olmak suretiyle elde ettiği

---

[17] Safeviler dönemi Şii ulemanın geçirdiği süreç ve Şiiliğin İran'da devlet dini haline getirilmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mazlum Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2004, s. 107 vd.; Erdoğdu, 2008., s. 340 vd.; Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, New York, I.B.Tauris, 2006.

[18] Yıldırım Boran, *Lübnan'daki İran Hizbullah*, İstanbul, Siyah Beyaz Yayınları, 2007, s. 44.

[19] Ulema: İslam din hukuku konusunda bilgi sahibi kişiler için kullanılan terim.

güç ile İran'ın milli bir devlet haline gelmesinde ve bu devletin idaresinde oldukça önemli bir rol üstlendiği de bilinmektedir.

Öte yandan Safeviler'in Şiiliği kültürel kimlik inşası için bir araç olarak kullandığı da bilinmektedir. Bu anlamda Şiilik bağlamında kültürel kimlik propagandası yapılması Safeviler için bir siyasi avantaj taşımıştır. Gerçekten de Safeviler'den (Nadir Şah, Osmanlı ile barış anlaşması imzaladıktan ve [asla gerçekleşmeyen] iki İslam mezhebinin birliğini önerdikten) sonra amaçların, ideallerin ve devlet bilincinin değişmiş olduğu görünmektedir. [20]

Safevilerin Şiilik konusuna yaklaşımlarının bir ilk teşkil ettiği belirtilmelidir. Zira Safevi şahları, halk nezdindeki meşruiyetlerini tesis etmek ve güçlendirmek için, kendilerini, zamanın en büyük ve nüfuzlu müçtehidinin yardımcısı olarak tanıtmışlardır.

> "Bazı Şii düşünürlerin 1501'de Safevi devletinin kurulmasından sonra Şah'ın İmam'ın temsilcisi ve bu nedenle de Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğu şeklindeki temayı geliştirdiği doğrudur. … Şii fakihler, İmametin gerek din gerek devlet işlerinde evrensel ve bir kişiye ait bir otorite olduğunu ve bu şekilde de kadınlar ve halifeler dünyasından ayrıldığını söyleyerek geçici hükümdarların yanılmazlığı şeklindeki varsayımdan kaçınmışlardır."[21]

Buradan, idari yapının başında bulunan kişinin, Şah dahi olsa, kendi halkı gözünde meşrulaşabilmesi için dinî makamlardan destek almak[22] durumunda olduğu

---

[20] Ignaz Goldziher, *Le Dogma et la Loi de I'Islam*, Paris, 1920, s. 248, Aktaran: Mostafa Vaziri, *Iran as Imagined Nation: The Construction of National Identity*, New York, Paragon House, 1993, s. 170.

[21] Şahruh Ahavi, *İran'da Din ve Siyaset: Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri*, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Yöneliş Yay., 1980, s. 37.

[22] "Örneğin; hem dini hem de sosyal bir grup olan Şii uleması kendisini, devletin meşruiyetini temsil eden bir güç olarak lanse etmek için şaha taç giydirme merasimini başlatmıştır. Bu merasimi gerçekleştiren ulemanın söz konusu gücünü, Şii fıkhının uygulayıcıları olmalarından dolayı fıkıhtan

sonucu çıkarılabilir, ki bu da Safevi iktidarı ile Şiiliğin resmen siyasallaşmaya başlaması olarak değerlendirilmektedir. Zira Safevi Şahları, kayıp İmamın kayıplık dönemindeki temsilcileri olmaları bakımından sahip oldukları gücün farkındadır ve bu yüzden de ulemaya karşı çok hassas davranmışlardır. Dönemin Şii uleması da Şah'la işbirliği yaparak bu coğrafyayı Şiileştirmek ve toplum yönetiminde Şah'a ortak olmak üzere adımlarını planlamıştır. Şii ulema bir taraftan teoride mutlak siyasi otoritenin İmama ait olduğunu ve kendileri tarafından bunun temsilinin mümkün olmadığı görüşünü savunurken diğer taraftan Şahla birlikte toplumu ortaklaşa idare etmeye başlamıştır. Ayrıca bu sınıf oldukça stratejik davranarak desteğinden mahrum kaldıkları siyasi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde ona boyun eğerlerken, güçsüz şahlar döneminde seslerini daha yüksek çıkarmıştır. Sonuçta devletin güçlü olduğu dönemlerde memuriyetten ileri bir konuma getirilmeyen ulema, zaman içerisinde devletin içine düştüğü olumsuz durumları değerlendirerek güçlenmiş ve nihayet Safeviler'in yıkılması sonucu ortaya çıkan kaos ortamında siyasi idareyi ele geçirmiştir. Bu nedenle de Safeviler dönemindeki devlet-ulema ilişkileri, sonraki dönemde (Kaçarlar dönemi) gelişen *mercei'yyet* (dinî liderlik) müessesesinin ve Velayet-i Fakih'le sonuçlanan gelişim sürecinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Diğer bir deyişle dinî karizma, siyaset gibi dinî olmayan bazı faaliyetlerin meşrulaştırılmasında önemli rol oynamış; bu tür faaliyetlerin sonucunda hem Şiilik siyasi otoriteden uzak duran bir mezhep olmaktan çıkıp bir müessese olarak devlet dinî haline gelmiş hem de Şii ulema, hiyerarşik bir grup olarak siyasi idarenin meşrulaştırılması gibi yeni bir görevle yükümlen(diril)miştir. Taç giydirme merasimi

---

değil, daha çok sahip oldukları dini karizmanın sonucunda oluşan hiyerarşiden aldıkları söylenebilir. Taç giydirme töreninde okunan hutbede veli ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zıllullah fil arz) olarak takdim edilen şahsın, adil olup olmadığına bakılmaksızın, emirlerine uyulması tavsiye edilmiştir." Bkz., Uyar, 2004. s. 109.

ve/veya devletin başı olarak şahın idaresinin devamı için yapılan dua (ki bu Kaçarlar döneminde de yapılmaya devam etmiştir) bu durumun en basit fiili yansımasına örnek teşkil etmektedir.

Son olarak Safevi döneminde gerçek Şia'nın tahrif edilerek değiştirildiğine dair ciddi eleştirilerin bulunduğu da belirtilmelidir.[23]

Sonuç olarak Caferilik Safeviler sayesinde İran'da bir devlete sahip olmuştur. Bu noktada söz konusu dönemdeki kazanımların iki yönlü olduğu belirtilmelidir. Zira Safeviler'in Şiiliği devletin resmî dini ilan etmesi sonucunda, devlet de, siyasi emellerine daha kolay ulaşmaya başlamıştır. Diğer taraftan henüz kurumsal bir yapıya kavuşmamış olsa da dinî hiyerarşi devletten aldığı güç ve destekle, kurumsallaşma sürecine girmiş, ancak dinî hiyerarşinin devlet ve toplum hayatında etkin bir görünüm kazanması daha uzun bir süreç almıştır. Söz konusu sürecin ağır işlemesinin temel nedeni Şii hiyerarşisinin Safeviler'den önce kurumsallaşma aşamasını tamamlayamamış olmasıdır.

Safeviler dönemindeki devlet-ulema ilişkileri incelendiğinde, özellikle her iki grup için de tehlike teşkil eden Gulatu'ş Şia[24], Sünnilik, tasavvuf ve hikmet anlayışı gibi akımların bastırılması gerektiği yönündeki yaklaşımları konusunda arasında

---

[23] "Safeviler'e kadar olan döneme Ali Şiası, Safeviler'den sonraki döneme ise Safevi Şiası adını veren çağdaş yazarlardan Ali Şeriati, bu iki dönem arasındaki farklılıkları derinlemesine incelemiştir. Şeriati, Safeviler devrinde Şia'ya yapılan bazı ilavelerin Safeviler'den önce de dağınık olarak var olduğunu, hatta eski muteber kitaplara az veya çok girdiğini, dolayısıyla Safeviler'in Safevi Şiasını yoktan var etmediğini, ancak Safeviler'in 'yalancı Şiiliğin' dağılmış öğelerini bir araya getirip derlediğini bunun için de bu devrede şekil alan Şiiliğe 'Safevi Şiiliği' ismini verdiğini belirtmiştir." Safeviler döneminde Şia'nın özünde yapılan değişiklikler için bkz., Mutlu, 1995.

[24] Gulat: Aşırı fikir. *Gulatu'ş Şia* (Gulat-ı Şia) ise başta Caferiliği bir mezhep olarak şekillendiren Cafer es-Sadık (Cafer-i Sadık) olmak üzere Ehl-i Beyt imamlarına imamlık ve peygamberlik isnad eden aşırı gruba verilen isimdir. Bu gup, onların ağzından hadisler uydurmuş ve sözlerini yanlış anlamlarda yorumlamıştır.

ciddi bir paralellik olduğu gözlemlenmektedir.[25] Buna ilaveten İran ulemasının, İmam'ın kayıplığı sırasında laik bir yönetimin engellenmesi açısından da başarılı olduğu görülmektedir.[26]

Ancak yine de, Şii ulema, Safeviler döneminde siyasi bir konum elde etmeye çalışmışsa da (bundan önceki geleneksel Şii düşüncesinde hiçbir dünyevi otoriteye meşruiyet tanınmadığı gibi) İmam'ın siyasi otoritesinin ulemaya geçtiği de düşünülmemiştir. Oysa Safevi dönemi Şii uleması, yine böyle bir iddiada bulunmamakla birlikte, topluma yön verme yönünde çeşitli adımlar atmıştır. Ancak burada dahi ulema, İmam'ın otoritesini temsil ettikleri şiarıyla ortaya çıkamamıştır. Buradaki benzerlik, Şii toplumuna canlı bir liderlik ve örnek temin etme ihtiyacında yatmaktadır.[27] Öte yandan yaşanan her tür değişime ve gelişime rağmen ne Safevi iktidarında ne de daha sonraki dönemlerde Şii teorik yapısının temeli olan 'mutlak anlamda meşru bir devletin ancak İmam'ın zuhuruyla ortaya çıkacağına' dair inancın değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Diğer bir deyişle Şia'nın gerçek zaferinin ancak İmamın dönüşü ve hüküm icra etmeye başlamasıyla gerçekleşeceğine dair inanç sabittir.

Safevi devleti, Şii ulemanın zamanla nüfuzlarını artırarak hükümdarlara karşı koymaları ve kendilerine tahsis edilen bağ, ev, dükkan, hamam, kervansaraylardan ibaret vakıf mülklerinde oldukça etkin hale gelmeleri[28] gibi sebepler yüzünden

---

[25] Uyar, 2004. s. 112.

[26] Ahavi, 1980. s. 47.

[27] Uyar, 2004. s. 108.

[28] Usulilerin Ahbarilere galip gelme nedenlerinden biri de Safevi döneminde ulemaya tanınan geniş haklardır. Zira ulemanın, Safeviler'in özellikle de kuruluş devresinde ve devletin zayıf olduğu dönemlerde, idarecilerin üzerinde büyük tesiri bulunmaktadır. "Şii ulemanın meşruiyetlerini güçlendirmek amacıyla Safevi Şahları tarafından korunması ile vakıf, zekat ve hums gibi yollarla ekonomik gücü de ele geçirmeleri, onları toplum için alternatif bir güç haline getirmiştir." Bkz.,

çökmeye yüz tutunca, (Türk asıllı) Avşar aşiretinden (Sünni) Nadir Şah 26 Şubat 1737'de saltanatı ele alarak Safevi hanedanına son vermiştir.[29] Öte yandan Osmanlı ile yaşanan ve Çaldıran[30] ile doruk noktasına varan çatışmalı süreç aynı zamanda Nadir Şah tarafından da kullanılmıştır. Nadir Şah'ın idareyi ele geçirmesi ile İran içinde tekrar çalkantılı bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Yeni yönetimin Sünnilikten yana sergilediği tavır devlet içerisinde ciddi yer edinmiş Şii ulemanın sert tepkisini çekmiştir. Sonuçta her iki mezhebin ileri gelen alimleri ile yapılan bir toplantı sonucunda Şiilerin sahabeye[31] dil uzatmamaları ve birtakım hatalı inanışlarını bırakarak doğru yolu bulmaları konularında bir karara varılmıştır (1743).[32]

Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesi üzerine baş gösteren karmaşa sonunda Kaçar aşiretinden Ağa Muhammed'in iktidarı ele geçirerek şahlığını ilan etmesi ile, İran'da Kaçar hanedanı dönemi (1795-1925) başlamıştır.[33]

Safevi hanedanı ile Kaçar hanedanı dönemleri arasında Şii mezhebi açısından ortaya çıkan temel farklılık, Şii ulemanın konumuyla ilgilidir. Buna göre Safevi hükümdarları, özellikle kendi dönemlerinde "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (*zılullulah fil arz*)" ve "Gaib İmamın naibi (yardımcısı)" olduklarını ileri sürerlerken,

---

Nikkie Keddie, "The Roots of the Ulama's Power in Modern Iran", *Scholars, Saints and Sufis: Muslim Religious Institutions in the Middle East*, Berkley, 1972, Aktaran: Uyar, 2004. s. 209.

[29] Safevi dönemi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Newman, 2006; Colin P. Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric*, New York, I.B.Tauris, 2009; Charles Melville, *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, New York, I.B.Tauris, 2006.

[30] Şah İsmail'in Şiiliği yaymak amacıyla Anadolu'da giriştiği faaliyetler ile Sünni halka karşı takındığı olumsuz tavır ve şiddet politikası, dönemin Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'i harekete geçirmiş ve iki devlet arasında Çaldıran Savaşı meydana gelmiştir (23 Ağustos 1514). Savaşın sonunda Şah İsmail mağlup edilmişse de, İran'daki Şiiler ile Osmanlıların ilişkisi zaman içerisinde dostluk ile gerginlik arasında değişik ivmelerde seyretmeye devam etmiştir.

[31] *Sahabe* veya *ashab*, Arapça kökenli bir sözcük olup 'yoldaşlar, arkadaşlar' anlamına gelmektedir. Terim, Hz. Muhammed'i görmüş, onunla konuşmuş, ona inanmış kişiler için kullanılmaktadır.

[32] Fığlalı, 1996. s. 147.

[33] Kaçar hanedanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul, Bakış Yay., 2006.

Kaçarlar yalnızca "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" iddiası ile yetinerek kayıp İmamın temsilciliği konumunu ulemaya bırakmışlardır. Diğer bir deyişle Kaçar şahları İmamların soyundan geldikleri iddiasını kullanmamışlar, dolayısıyla *müçtehid* makamına erişemedikleri için diğerleri (*avam*) gibi bir *mukallid*[34] olarak bir *müçtehide* tabi olmak durumunda kalmışlardır.[35] *Müçtehid* ve *mukallid* tabakanın birbirinden ayrıldığına delil teşkil ettiği iddia edilen ayetlerden bazıları şu şekildedir:[36]

> "Müminlerin tümünün öne fırlayıp çıkmaları gerekmez. Öyleyse onlardan her topluluktan bir grup çıktığında, bir grup da dinde derin bir kavrayış edinmek (tafakkuhta bulunmak) ve kavimleri kendilerine geri döndüğünde uyarmak için geride kalabilir. Umulur ki onlar da kaçınıp sakınırlar. (Tevbe Suresi IX/122)"

> "Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüklerden sakındıran bir topluluk bulunsun, kurtuluşa erenler işte bunladır. (Al-i İmran Suresi III/104)"

Sonuçta Kaçarlar döneminde, devletin din üzerindeki kontrolünün zayıflayarak bunun tamamıyla ulemanın eline geçmesi[37] ve *içtihad*[38] anlayışındaki gelişmelerin

---

[34] Mukallid: Müçtehidin takipçisi olan halktan kişi.

[35] Usuli okulun taklid doktrini her Şiinin bir müçtehidi takip etmesini zorunlu kılarak Şiileri dini otoriteye yönlendirmektedir. Buna göre; inanlar yanlış yapmamak için yaşayan müçtehidlere uymak zorundadırlar; çünkü sadece müçtehidler dini geleneği ve kuralları ayrıntılı olarak öğrenmişlerdir.

"Bir müçtehidin taraftar sayısı onun rütbesini tanımlar. Büyük bir kitle tarafından takip ediliyorsa 'mercii'dir ve Ayetullah olarak konuşur. Mollalar da diğer Şiiler gibi bir merciyi takip eder. Yerel mollalar mercinin yönetimine bağlılıklarını göstermek adına kendi akranlarınca yönetilirler." Bkz., Wiley, 2004. s. 157.

[36] *Müçtehid-mukallid* ayrımı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Uyar, 2004. s. 24 vd.

[37] "Safevi şahları gibi imamların soyundan gelme iddiaları bulunmayan Kaçar şahları, sadece Fars krallık anlayışına dayalı bir meşruiyetin de yeterli olmadığını görünce, Şii ulemanın desteğine başvurmayı bir zorunluluk olarak kabul ettiler. Kaçarlar döneminde ulema-devlet diyalogu zirveye ulaşmıştır." Bkz., Uyar, 2004. s. 206.

[38] İçtihad: Dini konularda bağımsız akıl yürütme.

"İçtihad, delil gösterme, inceleme, istidlal, ilgili hükümlerden (İslam hukukunun temel kaideleri) faydalanma yoluyla dini beyanlardan şer'i hükümler çıkarma işidir. İslam'ın Müslüman cemaate farz kıldığı vazifelerden biri de içtihad yoluyla dini hükümlerin ilmi teşhisinin yapılmasıdır; ama son derece bariz olan bir diğer nokta da bu görevin yerine getirilmesinin her Müslüman için mümkün

sonucunda *müçtehid-mukallid* ilişkilerinin daha sağlam temellere oturması, Şii ulemanın arasındaki hiyerarşik yapılanmanın daha da güçlenmesine ve dinî liderlik (*merce'iyyet*) müessesesinin gelişmesine neden olmuştur.[39]

Söz konusu gelişmede, yönetimden şikâyetçi olan halkın taleplerini iletebileceği ciddi ve organize bir muhalefetin olmamasının da payı büyüktür. Bu boşluktan yararlanan ulema, halk içerisinde hem dinî hem de siyasi şikayetlerin iletilebileceği bir merci konumuna gelerek kendini meşrulaştırarak vazgeçilmez hale getirmiştir.

Sonuçta devlet ile ulema arasında yapılan görev/yetki paylaşımı neticesinde, 19. yüzyıldan itibaren o dönemin önde gelen uleması hem devlet işlerinde pasifleşerek dinî konulara yönelmiş hem de (bir kısmı) mekansal olarak yer değiştirerek Necef'e (Irak) çekilmiş; ancak burada da bazen devletten yana bazen de devlete muhalif bir tavır sergilemek suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde ulemanın İran'da kalan kısmı ise Şiiliğin merkezlerinden biri olan Kum'da (diğeri Necef'tir) varlık göstermeye başlamıştır. Şii dünyası içerisinde bugün dahi devam eden Necef-Kum manevi liderlik mücadelesinin (Ahbari-Usuli bölünmesinin)[40] kökleri bu döneme dayanmaktadır.

---

olmadığıdır. Sadece mahdud (sınırlı) sayıda insan yukarıda anlatılan yolu takip etmek suretiyle bir hükme varabilme gücüne sahiptir. … Taklid ve içtihad yolunda ilerlemek, insan hayatının gündemindeki en esaslı noktayı teşkil eder ve insanlar, içtihada güçleri yetmediği durumlarda (yaradılışı gereği) tekliden istifade ederek bu yolu aşarlar." Bkz., Uyar, 2004. s. 18 vd. İçtihad hakkında daha fazla bilgi için bkz., Ayatollah Jafar Sobhani, *Doctrines of Shi'i Islam: A Compendium of Imami Beliefs and Practices*, Çev. Reza Shah-Kazemi, London/New York, I.B.Tauris Publishers, 2001, 182-183.

[39] Mazlum Uyar, "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 238.

[40] Ahbari ve Usuli okulları hakkında daha fazla bilgi için bkz., s. 24-28

1.2.1. Şii Teolojisi İçerisindeki Taklid Müessesesi

Kaçar hanedanı, iktidarı öncesinde müçtehidlerin gücünü ve tesirini artırmanın yanı sıra *merci-i taklid* (taklid makamı) kurumunu da tesis etmiştir. Teoriye göre:

> "Taklidin zorunluluğu, insanın Allah'ın istediği gibi yaşaması için gerekli olan bilgi eksikliğini tamamlaması açısından önemlidir. Zira insan, bilirkişiliğinden ve dürüstlüğünden emin olduğu birini kabul edip ona inanır ve bu bağlam neticesinde o kişinin ilmi teşhisini kendi koyduğu bilimsel tanı gibi farz ederek yoluna devam eder; yani işini onun görüşüne tatbik etmek suretiyle taklid etmiş olur."[41]

Buna göre merci-i taklid olan müçtehidler, kendilerine tabi insanların (*mukallid*) bağlanacağı ve örnek alacağı mutlak varlıklar haline getirilmişlerdir. Dolayısıyla Şii terminolojisinde kullanılan 'mutlak merci-i taklid' kavramı, Ayetullah adı verilen, Şii liderlerin/din adamlarının siyasi etkinliklerde bulunmasına da olanak sağlamaktadır. Şiilikte son derece büyük önem taşıyan merci-i taklid müessesesi, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında kurumsallaşmıştır. *Mukallid*ler, yani merci-i taklidi taklid eden sıradan Şiiler, hem dünya işlerinde hem de fıkıh işlerinde bir merci-i taklide bağlı olmak ve bağlı oldukları merci-i taklide sorgusuz sualsiz uymak zorundadırlar.[42] Buradan da anlaşılabileceği gibi Şii liderlerin kitleleri etkileme ve yönlendirme gücü inançlar ile desteklenerek mutlak hale getirilmiştir. Yani, merci-i taklid unvanına sahip olan Şii liderler, tek bir sözleri ya da hareketleri ile yüz binlerce/milyonlarca Şii'yi harekete geçirebilecek bir güce sahiptirler.

---

[41] Seyyid Muhammed Hüseyin Tebatebai, "İslam'da ve Şia Mezhebinde İctihad ile Taklid", *Ulema ve Dini Otorite*, Çev. Kutlukhan Eren, İstanbul, İnsan Yay., 1995, s. 20.

[42] H. Miray Vurmay, "Cehennemin Kapıları", *Cumhuriyet Strateji*, 06.03.2006.

Taklid müessesesine ilaveten *mutlak merci-i taklidlerin* halk üzerinde bu denli etkili olmalarının bir diğer nedeni de '*hums*' kavramıdır. 'Beşte bir' anlamına gelen ve *mukallidlerin* yıllık net kazançlarının 1/5'ini 12 İmam'ın hakkı olarak toplayan *mutlak merci-i taklidler*, toplanan humsu, Kur'an'ın emri gereği, Allah rızası için, ihtiyaç sahibi Şiilere ve medreselere dağıtmaktadırlar. Ayrıca bu miktarın ödenmesi ile o yıl içerisinde işlenen bütün günahların affolunacağına dair bir inanç da bulunmaktadır. Yani m*erci-i taklidler*, yine dinî bir referans ile, ekonomik anlamda da Şiiler üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler.

Diğer bir deyişle m*erci-i taklid* kurumunun teşkilini takiben dinî müesseselerin ve din eğitiminin bu kesimin idaresine verilmesi ile *hums* ve benzeri vergilerin doğrudan *meraci-i taklid* (tekil kullanımı: *merci-i taklid*) tarafından toplanmaya başlaması da bu kesimin toplum nezdindeki etkisini giderek artırmasına neden olmuştur. Öte yandan Usuli okulun Şii dünyasındaki zaferi sonucunda, bu okul içerisindeki müçtehidler arasında da *merci-i mutlak* (uyulması şart olan tek merci) olmak gibi yeni bir yarış da başlamıştır.

Şii öğretisinin anlaşılabilmesi açısından *sine qua non* özellikteki (*müçtehid, mukallid* ve *merci-i taklid* gibi) bu kavramların açıklanmasını takiben tarihi sürece geri dönüldüğünde Şii ulemanın hem dinden hem de dini kullanarak elde ettiği siyasi konumdan aldığı güce dayanarak siyasi-toplumsal olaylarda elde ettiği güçlü konumu, ulemanın güçlü, hatta belirleyici, bir aktör olarak öne çıktığını göstermektedir.

Usuli düşüncenin canlanışı Kaçarlar'ın iktidara geçmesi ile paralellik arz etmektedir. Safeviler'in yıkılışı ile Kaçarlar'ın iktidarı ele alışı arasında geçen zaman (74 yıl) içerisinde, daha önce uygulanan politikalardan hoşnut olmayan Şii ulema,

Kaçarlar'ın yeni başa geçmiş olması sebebiyle devletin içine düştüğü meşrutiyet bunalımından istifade etmesini bilmişlerdir.[43]

1.2.2. Ulemanın Siyasete Etkisi

İran'da 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen Anayasa ve Meclis hareketlerinin genel olarak Şii ulemanın büyük desteğini aldığı belirtilmelidir. Ancak yine de halktan gelen uzun süreli muhalefet sonunda Kaçar hanedanı Muzafferuddin Şah'ın meşrutiyeti kabul etmesi (30 Aralık 1906) sonucu bir Anayasa hazırlanmış ve Şah, bu Anayasayı imzaladıktan birkaç gün sonra ölmüştür. Babasının yerine tahta geçen Muhammed Ali Şah, 1908'de Anayasayı yürürlükten kaldırmıştır. Bunun üzerine Anayasa taraftarları eylemlerine tekrar başlamış ve sonuçta Muhammed Ali Şah'ı tahttan indirerek yerine oğlu Ahmet Mirza Şah'ı getirmiştir (1909). Bahsedilen siyasi karmaşa içerisinde eylemlerinde çok ciddi noktalara giden Anayasa taraftarları, protestoları sırasında birçok muhalifi de idam etmişlerdir.[44]

Anayasanın yeniden yürürlüğe konulması sonucunda içerdiği pek çok hüküm ile İmamiye Şiasının, resmî devlet dinî olarak benimsendiği söylenebilir. Zira Anayasaya uygun bir şekilde, Millet Meclisi tarafından kabul edilen kanunları inceleme ve şeriata uymayan her türlü düzenlemeyi reddetme yetkisine sahip olan ve

---

[43] Uyar, 2004. s. 206.

[44] 1905-1911 Meşrutiyet hareketi, İran halkının tarihinde, halkın yönetime katıldığı 'anayasal hükümet' kavramını getirmesi dolayısıyla önemli bir dönüm noktasıdır. İran'daki milliyetçilik hareketleri hakkında daha fazla bilgi için bkz., Sarıkaya, 2008.

beş kişiden oluşan bir müçtehidler kurulu oluşturulmuştur. Ancak bu yetkinin kullanıldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır.[45]

Ulemanın siyaset üzerindeki etkisi Pehlevi döneminde de devam etmiştir. Kaçar hanedanının son temsilcisi Ahmed Şah'ı devirerek iktidarı ele geçiren Rıza Han'ın ilk isteği cumhuriyeti ilan etmek olmasına rağmen bu düşünce, Şii ulemanın karşı çıkması üzerine gerçekleştirilememiştir. Zira Rıza Han yeni iktidara gelmiştir ve yeterli nüfuzu elde edinceye kadar ulemanın desteğine ihtiyaç duymaktadır. Sonuçta, ulemanın söz konusu talebi doğrultusunda hareket etmeyi seçen Rıza Han 1925'te şahlığını ilan ederek İran topraklarında Pehlevi hanedanını başlatmıştır.[46]

İktidarı döneminde Rıza Han'ın, Pehlevi hanedanının ilk döneminde ulema karşısında kaldığı aciz durumdan derhal kurtularak güçlenmek için pek çok adım attığı bilinmektedir. Batılı ülkelerin kanunlarından yararlanılarak ticaret, ceza ve medeni hukuk alanlarında yeni kanunlar hazırlanması (1925-1928), ulemanın muaf tutulması şartıyla Batılı giyim tarzını benimseyen kanunların çıkarılması (1928), daha önce herhangi bir sınırlama bulunmamasına rağmen *müçtehidlik* sıfatları kabul edilmiş olanlar dışında ulema sınıfına girilmesi için bir seçme sınavının düzenlenmesi, ilk kez dini eğitim veren okullardaki hocalar ve talebeler için hükümet sınavı yapılması (1929), şer'i mahkemelerin ve mollaların yetkilerinin olabildiğince kısıtlanması (1931) ve daha önce bunların elinde bulunan tescil yetkilerinin (diğer bir deyişle noterlik yetkilerinin) ellerinden alınarak (1932) bu kesime ciddi bir mali

---

[45] Fığlalı, 2007. s. 204.

[46] Pehlevi dönemi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Fereydoun Hoveyda, *The Shah and the Ayatollah: Iranian Mythology and Islamic Revolution*, Connecticut, Praeger, 2003.

darbe vurulması gibi adımlar söz konusu politikanın hayata geçirilişine örnek verilebilir.[47]

Elbette alınan bu tür hukuki önlemlere ulemanın tepkisi oldukça sert olmuş, Şah'ın iktidarının ilk döneminde meşruiyet arayışları ve nispeten de güçsüzlüğü nedeniyle ulema ile diyalog kurmaya çalışmış olması, iktidarı tam anlamıyla elde ettiğinde bu kesimi sindirmek amaçlı faaliyetlere girişmesini engellememiştir. Sonuç olarak gelen muhalefet karşısında Şah'ın da ulemaya karşı takındığı sert tutum (halk içerisinde aşağılanma, tartaklanma, hapis, sürgün ve idam gibi) neticesinde ulema, her geçen gün sindirilerek siyasi faaliyetlerden uzaklaştırılmıştır.

Dolayısıyla da Rıza Şah döneminde (1925-1941) ulema, devlet tarafından ciddi boyutta kontrol altında tutulmasından ötürü herhangi bir tavır geliştirmekten ziyade, yapılan birtakım reform hareketlerinin karşısında devamlı savunmada kalmıştır. Buna mukabil, Rıza Şah'ın yerine geçen Muhammed Rıza Şah döneminde (1941-63) ulema, daha özgür olması nedeniyle, toplum içindeki fonksiyonlarını daha rahat bir şekilde icra edebilmiştir. İran'ın 1941'de İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmesi üzerine Rıza Şah'ın Güney Afrika'ya sığınarak tahttan oğlu Muhammed Rıza Şah lehine feragat etmesi ile devletin ulema üzerindeki baskısı da değişmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra ulema, *gayr-i dinî* (dine aykırı) olarak nitelendirdiği her hususta yönetime baskı yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine Muhammed Şah halkına kendisini kabul ettirebilmek amacıyla ulema ile iyi ilişkiler kurmayı denemiş ve bu çerçevede babası Rıza Şah'ın attığı bazı adımlardan ulema lehine geri dönmüştür.[48]

---

[47] Fığlalı, 2007. s. 204.

[48] "Ulemanın yeniden yükselişi ile ilgili olarak uluslararası konjonktüre bakıldığında paralel bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Zira İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan bu dönemde İran'ın

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile SSCB'nin işgal ettiği İran topraklarından çekilmesinin (1946) ardından Şah Muhammed Rıza Pehlevi İran üzerinde tam bir hakimiyet sağlamıştır. Elbette bu sırada Şii ulema da gücünü artırmış ve çeşitli cemiyetler ve cemaatler kurmak suretiyle kurumsallaşmıştır.

Öte yandan iktidara gelişinin ardından attığı adımlarla konumunu sağlamlaştıran Muhammed Rıza Şah, İran genelinde başlattığı reform hareketleri ile ulemayı da (tekrar) baskı altına almaya başlamıştır. Sonuçta Başbakan Musaddık'ın devrilmesinden (1953)[49] sonra aldığı dış destekle (İngiltere ve ABD) her geçen gün daha da diktatörleşerek demokratik uygulamalara son vermiştir.[50]

Şah'ın söz konusu sertlik yanlısı politikalarının ardından ulemanın (büyük ölçüde) siyasetten uzaklaştırılması (tekrar) sağlanmıştır. Buna mukabil ulema da, 1960 itibariyle İran'ın çağdaşlaştırılması çerçevesinde yeni politikalar gütmesi konusunda Şah'a olan desteğini kesmiştir. Bu yeni dönem, bir iç çatışmayı da beraberinde getirerek 1979 İran İslam Devrimi'ne giden olayların ilk kıvılcımını oluşturmuştur.

---

kuzeyden komünist rejime karşı korunabilmesi için, İngiltere tarafından, içeride ulemanın güçlenmesinin teşvik edildiğine dair yorumlar bulunmaktadır." Ibid., s. 206 vd.

[49] 1950'de göreve getirilen dönemin Başbakanı (Azeri asıllı) Muhammed Musaddık, ülkesinde çıkan petrolün çoğunun Rus, Ameriken ve İngiliz şirketlerine gittiğini görünce durumu İran Meclisi ile İran halkına anlatmış ve bir süre sonra İran petrollerini millileştirildiğini ilan etmiştir. Bu karara üç ülkenin de tepki göstermesine ve bu konuda baskı yapmasına rağmen sonuç değişmemiş, Musaddık İran'da bir halk kahramanına dönüşmüştür. Bunun üzerine menfaatlerini kaybeden Rus, İngiliz ve Amerikalı temsilciler Şah'a yaklaşarak Musaddık'ın haddinden fazla popüler hale geldiğini ve bu sürecin sonunda Şahlığın dahi tehlikede olduğunu ifade ederek Musaddık'ın zorla görevinden alınması gerektiği yönünde telkinde bulunmuşlardır. Sonuçta söz konusu telkinlere itimad eden Şah, bu üç devlet tarafından hazırlanan ve Ajaks Operasyonu adı verilen bir askeri darbe ile Musaddık'ı görevden uzaklaştırmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*, İstanbul, İletişim Yay., 2004.

[50] Bu çerçevede Fedayin-i İslam örgütü yok edilerek liderleri Nevvab Safevi idam edilmiştir (18 Ocak 1956).

1.2.3. Ahbari-Usuli Ayrışması

Ahbari-Usuli bölünmesi, Şiilik içerisindeki temel ayrışma noktalarından biridir.

Ahbari okulu, Molla Muhammed Emin El Esterabadi tarafından 17. yüzyılın başlarında sistemli bir yapıya kavuşturulmuştur. El Esterabadi'nin temel amacı; Şii fıkhının[51] içtihada dayalı akli esaslar (usul) yerine Kur'an'a ve Ehl-i Beyt'ten[52] gelen hadislere[53] (*ahbar*) dayanmasını sağlamaktır. Burada Ahbarilerin bu anlayışının İmamiye uleması tarafından, ilk dönemlerden beri zaten temsil edildiği belirtilmelidir. Diğer bir deyişle El Esterabadi, zaten Şii ulemasın içerisinde mevcut olan bir ayrışmayı dillendirmiştir.[54]

Usuli okulun ortaya çıkması ise Safevi devletinin yıkılmasının ve Kaçarların iktidara gelmesinin ardından burada bulunan Şii ulemanın büyük bölümünün Irak'taki kutsal şehirlere (Necef ve Kerbela) kaçması ile olmuştur. Burada, *müçtehidin* yalnızca yeni durumlarda kendi bağımsız kararlarını vermekle kalmayıp inanlar tarafından peygamberin ve imamların taklit edildiği gibi taklit edilmesi gerektiğini savunan taklid müessesesi ile usuli okul gelişmiştir.[55]

---

[51] Fıkıh: Bir şeyi iyice bilmek, anlamak anlamındadır. Genel anlamda, bir şeyi özüne vakıf olarak anlamak ve deliliyle birlikte bilmek anlamında kullanılır. Bir bilim olarak da sınıflandırılmaktadır.

[52] Hz. Muhammed'in 'ev ahalisi'ni tanımlamak için kullanılan terimdir. Buradaki *ehl* ile *ahali* aynı kökten gelmekte olup 'kişiler'; *beyt* ise 'ev' anlamına gelmektedir. Öte yandan *Ehl-i Beyt* ile sadece Hz. Muhammed'in ev ahalisinin değil, aynı zamanda ona yakın olan kişilerin de tanımlandığı görülmektedir.

[53] Hz. Muhammed'in sözleri ve davranışları anlamına gelir.

[54] Fığlalı, 2007. s. 203.

[55] Boran, 2007. s. 44 vd.

18. yüzyıl süresince iki okulun yerleşkeleri coğrafi olarak incelendiğinde ise 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde yaşanan bir kitlesel yer değiştirme hareketi dikkati çekmektedir. Safevi devletinin yıkılması ile başlayan bu zaman dilimi içerisinde çok sayıda Şii uleması ve tüccarı İran'dan Osmanlı Irak'ındaki kutsal şehirlere, bu şehirlerin Arap mahallelerine yeni bir etnik parça ekleyerek göç etmiştir.

Söz konusu dönemde bugünkü İran topraklarında hüküm süren Safevi iktidarı altındaki merkezi ulema, Usuli okulunun ulema sınıfının toplum içinde aktif rol üstlenen alimler olması gerektiğini yasallaştıran hukuk sistemini desteklemekte iken, Sünni Osmanlı yönetimi altındaki Irak kutsal şehirleri, daha muhafazakâr Ahbari okulun merkezi olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca İran'daki Şii iktidarının çöküşü ve yeni yönetimin ulema sınıfının siyasete karışmasına karşı çıkan yaklaşımıyla beraber, ulema sınıfı, önceden sahip olduğu toplumdaki aktif sosyal rol oynama fırsatlarının çoğunu kaybetmiştir. Bununla beraber Ahbari kalesindeki yüzlerce İranlı ulema sınıfının oluşturduğu cemaat bu okulun muhafazakâr etkisi altında kalmış, buna rağmen Şii merkezlerinden olan İsfahan, zayıflamakla birlikte, akılcılık (rasyonalizm), tasavvuf (mistisizm) ve Usuli görüşün merkezi sıfatıyla kalmaya devam ederek bu alanlarda dengeleyici bir etki oluşturmuştur. Bu çerçevede Usuli okulun İran'daki diğer merkezleri de varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Ahbari okulun 18. yüzyıldaki yükselişinin büyük ölçüde İsfahan'dan Irak'a göç edenlerin şuuruyla gerçekleştiği söylenebilir.[56]

Burada 18. yüzyıl boyunca her iki okulun temsilcileri arasında sert bir rekabet yaşadığı görülmektedir. Usulilerin Ahbarilere getirdiği eleştirinin temelinde aklı ve

---

[56] Ahbari-Usuli ayrışması hakkında daha fazla bilgi için bkz., Juan Cole, "Jurispudence: The Akhbari-Usuli Struggle", *Sacred Space and Holy War: The Politics, Culture and History of Shi`ite Islam*, I.B.Tauris Publishers, London/New York, 2002, ss. 58-78.

icmayı reddetmeleri gelir.[57] Söz konusu rekabet sırasında bir yandan ideolojik tartışmalar devam ederken bir yandan da (farklı okullara mensup *müçtehidler* tarafından tutulan çetelerin birbirlerine saldırması, rakip alimlerin tahdit edilmesi gibi) şiddet uygulamaları da yaşanmıştır. Ancak sonuçta Usuli okulunun görüşlerini kabul ettirmesiyle toplum, *müçtehidler* ve *müçtehidleri* taklit etmek zorunda olan *mukallidler* olarak ikiye ayrılmış ve bu da 19. yüzyılda bütün toplumu kapsayan gevşek örgülü bir dinî otorite ağının oluşmasına yol açmıştır.[58]

Diğer bir deyişle tarihsel olarak bakıldığında 18. yüzyılın başlangıcında daha önceden baskın olan Usuli okulun etkisinin azaldığı ve daha muhafazakâr Ahbari okulunun öne geçtiği görülmekte iken 18. yüzyılın Irak'taki ve İran'daki İmami Şii düşünce ve hukuk sistemleri açısından bir eksen olduğu ve iki okulun ayrışmasının yaşandığı bu entellektüel devrimin, dönemsel olarak İran'daki Safevi hanedanının çöküşü ve Nadir Şah iktidarı altındaki Şiizmin devlet işlerinden uzaklaştırılması ile eşzamanlı olduğu görülmektedir. Yaşanan çatışmalı ortamdan usulilerin baskın çıkmasıyla Aga Muhammed Bakır Bahbahani (Bihbehani) (1705-1791) adını temel prensipler anlamına gelen usul kelimesinden alan Fıkıh Usulü okullarını popüler hale getirmiştir (18. yy.). Bu çerçevede Usuli okulun temsilcileri başlıca dört kaynağı (Kur'an, ahbar, icma, akıl)[59] kabul ederek müçtehidlerin dinî kuralları akıl yürüterek

---

57 "Alimler yüzyıllar boyunca Kur'an'ı ve geleneksel kanunları icmaya ve ak'la (akıl yoluyla) göre genişleterek açıklı ve genişlik getirdi. Genişlik gerekliydi çünkü Kur'an birçok spesifik kanun koymaktaydı. 17. yüzyılda Ahbari hareketi Şiilik içinde otorite kaynağı olarak icmayı ve aklı reddetti. Ahbariler Kur'an'ın sadece ahbar (haberler) olarak değerlendirilebileceğini savundu ve herkesin bu haberleri kendi başına yorumlayabileceğini söyledi." Bkz., Wiley, 2004. s. 156.

Ayrıca Usulilerin Ahbarilere karşı eleştirileri hakkında bkz., Uyar, 2004. s. 38 vd.

58 Boran, 2007. s. 44 vd.

59 "İmama menjsup olan Şia mezhebinde, şeri hüküm çıkarma kaynakları Kur'an, sünnet, merkezleşme ve akıldan oluşan dört temele dayanır." Bkz., Uyar, 2004. s. 23.

ayırt edecek yetenekte olduklarını (düşünmektedir).[60] Sonuçta bugüne kadar gelen, ulemanın ittifakıyla oluşan yasa ve içtihad yoluyla geniş bir fıkıh sistemi inşa edilmiştir. Diğer bir deyişle Usuli okul ile taklid kavramının getirilmesi ve Usuli okulun Ahbariler'den baskın çıkması sonucu Şiilerin değişen ihtiyaçlarının düzenlenmesi amacıyla yeni bir yol oluşturulmuştur. Bu çerçevede, yaşayan *müçtehidlerin* içtihadlarının onaylanmasıyla Usuliler, İslami fıkıh için aklı da bir kaynak olarak destekleyerek bireylerin de toplumları şekillendirmede aktif katılımlarını sağlamıştır. Ancak ilerleyen süreçte (bugün dahil) *müçtehidlerin*, özellikle de *merci-i taklidlerin* Allah'ın kanunlarını yorumlayıcı ve yeryüzündeki tek dinî otorite gibi davranmaya başladığı görülmektedir.

Öte yandan Şii ulemanın devletlerin siyasi zafiyet içerisinde bulunduğu dönemlerden yararlanarak kurumlarını güçlendirdiği de belirtilmelidir. Safevilerin son, Kaçarların ilk yıllarına rastlayan dönem içerisinde Şii ulema, mevcut siyasi krizleri kendi lehine kullanmakta son derece başarılı davranmıştır. Diğer bir deyişle bu dönemde karşılaşılan sorunları çözmede fıkhın yetersiz kaldığının görülmesi üzerine, Şii ulemanın içtihad geliştirme konusunda elde ettikleri geniş hareket serbestisinden alabildiğine yararlanması da Ahbarilerin tepkisini çekmiştir.

Son olarak, Usuli okulun, Ahbari okula neden bu denli (onları kâfir ilan edecek kadar) karşı çıktığına değinilmelidir. Ahbari okulunun, içtihad ve akli prensiplerden çok Ehl-i Beyt rivayetlerine dayalı haberleri (*ahbar'ı*) tercih ettiğine daha önce değinilmiştir. Ancak bir kısım Ahbari, bundan daha da öteye giderek itikadi

---

[60] Boran, 2007. s. 44 vd.

konularda Mütezilenin[61] Şia üzerindeki etkisini dahi inkâr etmiştir. Buradan Usuli-Ahbari çatışmasında, Ahbari kanadın başarılı olması durumunda İmamiye Şiasının Sünniliğe yaklaşabileceği yorumu yapılabilir, ki Usuli okulun temel amacının bu yolla, müdahale edilmediği taktirde Şiiliği, Sünniliğin beşinci mezhebi yapmanın önüne geçilmesi olduğu yorumu yapılabilir.

1.2.4. İran İslam Devrimi'ni Hazırlayan Olaylar Bağlamında Şia'nın Rolü

Şii ulemanın İran siyasi tarihinde tam anlamıyla sahneye çıkması 1979 İslam Devrimi'ni hazırlayan olaylar ile başlamıştır. Şii ulema ile Şah arasındaki (iktidarının başlangıcında meşruiyet kazanmak için oluşturulan; fakat bu dönem aşıldıktan sonra bozulan) ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, o döneme kadar siyasi alanın dışında kalmayı tercih eden Ayetullah Burucerdi'nin[62], Muhammed Rıza Pehlevi'nin Toprak Reformu Tasarısı'na karşı çıkması ile baş göstermiştir. Toprak reformunun ulema için önemli olmasının nedeni, bu kesimin oldukça geniş dinî vakıf arazilerinin yöneticisi olmasıdır.[63] Sonuç olarak toprak reformu ulema tarafından kendi maddi-

---

[61] Mütezile mezhebinin kurucusu Vasıl bin Ata'dır. İslam'da akılcılık akımıdır. Ehl-i Sünnet Cenab-ı Hakk'ın malik olduğu zat ve sıfat birbirinin aynıdır derken, Mütezile ise zat ve sıfat birbirinin aynı değildir iddiasındadır. Onlara göre sıfat, zattan ayrı ve müstakil bir mevcudiyet oluşturmaktadır.

[62] "Ayetullah'il Uzma Seyyid Hüseyin Burucerdi (1875-1962) İranlı (Lor kökenli) bir din adamıdır. Büyük hocalardan aldığı dersler sonucu Şii fıkıh uzmanı olmuştur. Şii dini faaliyetlerini ilk defa İran ve Irak'ın ötesine taşıyan kişi olarak bilinir. Musa Sadr'ın Lübnan'a gönderilmesi de onun adımlarından biridir. Burucerdi ayrıca, El Ehzer'deki Şeyh Mahmud Şaltut ile temas kuran ve mezhepleri yakınlaştıran girişimini onunla birlikte başlatan kişi olarak da bilinir. Bu girişim sonrasında Şeyh Şaltut, Şiiliğin İslam'ın hak mezheplerinden biri olduğu fetvasında bulunmuştur. Burucerdi, Şah'ın reformlarına açıkça karşı çıkmıştır." Bkz., Sarıkaya, 2008. s. 433.

[63] "Toprak reformu, toprak sahiplerinin değil geniş vakıf arazilerine sahip ulemanın etkinliğini azaltmayı amaçlamıştır. Ulema, büyük vakıf arazilerinin kontrolünü elinde bulundurmaktaydı. Ulemanın ekonomik bağımsızlığını gidermenin yolu onların kontrolü altındaki vakıf arazilerinin statüsünü değiştirmekle mümkün olacaktı." Bkz., Erdoğdu, 2008. s. 167.

manevi bütünlüklerine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Buna ilaveten Şah'ın yeni reformları kapsamında kadınlara kıyafet serbestisi ve seçim hakkı tanınması, ülkenin dış politikasının ABD ve Batı'ya açılması ile özellikle İsrail ile yakın temaslara geçilmesi gibi ulemanın karşı çıktığı politikalar birbirini izlemiş ve ulema ile hükümet arasındaki ilişkiler giderek gerginleşmiştir.[64]

İki siyasi unsur arasında yeni bir dönemin ise Ayetullah il-Uzma Burucerdi'nin ölümü ile başladığı görülmektedir. Bu olay üzerine ortaya çıkan temel sorun; o dönemde onun yerine geçecek bir mutlak *merci-i taklid*/tartışmasız bir halefinin bulunmamasından dolayı mahalli din ulemasının geniş bir hareket serbestisi alanı hissederek siyasi nüfuz alanlarını geliştirmeye başlamasıdır. Öte yandan Şah, ulema içerisinde bu boşluktan doğan kargaşa ortamını değerlendirerek Mayıs 1961'de Millet Meclisi'ni feshetmiştir.

> "1962 yılına girildiğinde ise ulema; muhafazakârlar, merkezciler ve radikaller olarak üç ayrı sınıfa bölünmüş durumdadır. Bunlardan muhafazakâr grup, siyaset dışı kalmayı ancak ülkede ulema sınıfının öncülüğü ve yönetiminde İslami hükümlerin hakim kılınmasını talep ederken merkezciler, siyaset dışı kalmaktan ziyade siyasetin Şii fıkhına uygun reformlarını desteklemeyi daha uygun bulmuştur. Radikal kanatta ise o dönemde (1962) öne çıkan yegane temsilci Ayetullah Ruhullah Musevi El Humeyni (1902-1989) olmuştur. Humeyni, söylemlerinde mevcut rejimi ve Şah'ı en sert şekilde hedef alan ulema olmuştur. Bu çerçevede Meclis'in feshinden sonraki bir ay içinde seçimlere gidilmemesini şiddetle eleştirerek (açıktan karşı çıkmamakla beraber) toprak

---

[64] Ak (Beyaz) Devrim hakkında daha fazla bilgi için bkz., Arthur Goldschmidt Jr., Lawrence Davidson, *A Concise History of Middle East*, Eight Edition, Colorado, Westview Press, 2006, s. 372 vd.; Hoveyda, 2003.

reformunun uygulama sisteminin esnafın ve orta sınıfın menfaatlerini zedeleyeceğini ifade etmiştir."[65]

Sonuçta esnaf da ulemanın öncülüğünde Şah'ın Ak Devrim[66] için başvurduğu referandumdan (25 Ocak 1963) dört gün önce yurt çapında dükkân kapama boykotuna başvurmuştur. Bununla birlikte Ak Devrim için yapılan referandum dikkat çekicidir. Zira o dönemde 5,6 milyonu seçme hakkına sahip olan İran nüfusunun %91'inin katılımının gerçekleştiği bu referandumda, %99,9 oranında 'Ak Devrim'e evet' oyu çıkmıştır. Sonucun bu şekilde olması Şah'ı da uyguladığı reform politikalarında daha atak hareket etmeye sevk etmiş ve bu durum etki-tepki ile Humeyni'nin de söylemlerinde sertleşmesine neden olmuştur.[67]

Humeyni'nin bu tavrı ve kullandığı üslup, o dönemde bölünmüş olsalar bile ulemanın (hatta sadece bir kanadının) yönetime karşı bu denli fütursuzca tehditkâr ifadelerde bulunabilecek kadar kuvvetli olması, dahası halk içinden de bu itibarı görmesi sebebiyle önemlidir. Hatta Şah, din adamlarına, reform paketini kabul etmeleri ile muhalefete ve sabotaja başvurmamaları durumunda din adamları için öne sürülecek her türlü teklifin kabul edileceği sözünü vermiştir.[68] Görüldüğü gibi Şii ulema, Şah döneminde kuvvet kazanmasının yanı sıra, 'demokratik' addedilen

---

[65] Fığlalı, 2007. s. 207 vd.

[66] Ak Devrim için 'Beyaz Devrim' tabiri de kullanılmaktadır.

Ak Devrim, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1962'de gündeme getirdiği ve petrol gelirlerinin de yardımıyla ülkenin sosyo-ekonomik yapısında kritik değişiklikler gerçekleştirilmesini amaçlayan reform paketidir. Söz konusu reform hareketlerinin ulema cephesinde nasıl karşılandığı ve etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ahavi, 1980.

[67] Humeyni Ak Devrim hakkında: "Yabancılar için yapılmış, İran halkına karşı ve tarım düşmanı" ifadelerini kullanarak Şah'ı 1906 Anayasası'na uymaya çağırmış; ancak Şah'ın tepkisiz kalması üzerine kendisine sert bir ültimatom vererek: "Ey genç Şah, babandan ibret al ve kork; o günden ki, küfrünü ispatlayan bir fetva ile seni halkın elleriyle kulaklarından tutup layık olduğun yere fırlatırım." ifadesini kullanmıştır. Bkz., M. Kerim, İran İslam Devrimi, İstanbul, Yayınevi bilinmiyor, 1979, Aktaran: Fığlalı, 2007. s. 209.

[68] *İran İslam İnkılabı*, Çev. Hamide Muhammed, İstanbul, Kevser Yay, 1993, s. 59.

güçler tarafından zikredilemeyecek derecede sert ifadelerde bulunması dolayısıyla aynı zamanda son derece cüretkârdır.

Diğer bir deyişle din adamları sınıfı için kırmızı çizginin aşılarak alarm çanlarının çalmaya başladığı dönem ise Şah'ın 1960 yılında yürürlüğe koymak istediği Ak Devrim ile başlamıştır. Zira her ne kadar toplum yararına atılacak adımlar (örneğin; toprak reformu, eğitim-öğretimin çağdaşlaştırılması, kadın hakları, sanayi işçilerinin net kara ortak edilmesi gibi iktisadi ve sosyal ihtiyaçlara çözüm arayan tedbirler) planlanmış olsa da, bu devrimle din adamları sınıfı için öngörülen düzenlemeler Şii uleması için, bu kesimin toplumdaki yeri ve yetki alanlarına ilişkin ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Aslında planlanan tedbirler incelendiğinde Şah'ın amacının da İran'daki din adamları sınıfının toplum nezdindeki nüfuzunu kırmak olduğu değerlendirilmektedir. Bu tespiti destekleyen bir örnek olarak, Şah'ın toprak reformuyla, tamamıyla din adamlarının kontrolünde ve elinde bulunan vakıf arazilerine el koyması verilebilir. Söz konusu hareket ile yalnızca din adamları değil aynı zamanda bu kesimin faaliyetlerinden nemalanan ikincil kişilerin çıkarları da etkilenmiştir.

Diğer bir örnek de ulemanın eğitim sistemi içerisindeki yeridir. Safeviler'den itibaren her türlü eğitim-öğretim faaliyetinin din adamları tarafından yürütüldüğü İran'da, bu sınıf hiçbir dönem devletten maaş almamış, oldukça geniş olan gelirlerini ise kendilerine tahsis edilen vakıflar (*bonyad*) ile (*hums*, alış-veriş sırasında yapılan akidler, nikah ve diğer her türlü dinî işlemler için tayin edilen resimler gibi) çeşitli harçlardan sağlamışlardır.[69] Oysa Ak Devrim ile öngörülen tasarrufların icraata geçirilmesi (bu imkânların Şah denetimine geçmesi) durumunda söz konusu sınıf,

[69] Fığlalı, 2007, s. 214.

sadece dinî faaliyetlerini camilerde yapmak durumunda bırakılarak hem geniş gelir kaynaklarından hem de halk nezdindeki etkin nüfuzundan mahrum bırakılacaktı. Ak Devrim, geniş vakıf arazisine sahip ulemanın gelir kaynağını kısıtlamayı ve ulemayı ekonomik kaynaklardan yoksun bırakmayı, ileve olarak, dinsel öğreti yerine laik bir eğitim sistemini getirmeyi amaçlaması nedeniyle en büyük tepkiyi ulema sınıfından almıştır.[70] Öte yandan bu durum, bütün din ve dünya işlerinin asli mercii olan müçtehidler tarafından yönetilmesi temelinde gelişen İmamiye Şiası'nın temel öğretisine de ters düşmektedir. Bilindiği gibi bu mezhebe göre İmamlara ve Onikinci İmam'ın gaybeti sırasında işlerin, onun hücceti durumundaki temsilcileri tarafından yürütülmesi gerektiğine inanmak şarttır.

Sonuçta, yaşanan gerginlikler ve Humeyni'nin her geçen gün daha da marjinalleşen tavrı üzerine Şah, Humeyni'yi tutuklatarak *15 Hordad*'da (5 Haziran 1963) kendisine askeri mahkemede idam kararı çıkarmıştır. Ancak söz konusu karar, Tahran ve Kum'da gerçekleştirilen oldukça geniş katılımlı protestoların düzenlenmesi ile ulema içerisinde yönetime karşı bir birlik doğmasına neden olmuştur. 1960'ların ilk dönemlerinde başlayan bu olaylar devrimci hareketlerin ilk adımları olarak nitelendirilmektedir.[71] Bu çerçevede Şah'ın aldığı kararın ardından Ayetullah Şeriatmedari gibi önde gelen Şii dinî şahsiyetlerden oluşan bir ulema topluluğu Şah'a müçtehidlerin ortak fetvasını sunmuştur. Yaklaşık 400 müçtehidin adı bulunan söz konusu fetvada, 1906 Anayasası'na göre, Şah'ın veya mahkemelerin herhangi bir yargılama yetkisinin kesinlikle bulunmadığı

[70] Erdoğdu, 2008. s. 168.

[71] 15 Hordad olayı ve İslam Devrimi'ne giden süreç ile sonrasında yaşananlar hakkında daha fazla bilgi için bkz., Ziba Mir Hosseini, Richard Tapper, *Islam and Democracy in Iran: Eskhevari and the Quest for Reform*, New York, I.B.Tauris, 2006, s. 13 vd.; Eric Rouleau, "Khomeini's Iran", *Foreign Affairs*, Fall 1980, Vol. 59, Issue 1, ss. 1-20.

hatırlatılarak Humeyni'nin Ayetullahlar tarafından ittifakla *Ayetullahi'l-Uzma* mertebesine getirildiği[72], diğer bir deyişle kendisinin mutlak *merci-i taklid* olduğu, dolayısıyla yargılanamayacağı ve hapsedilmeyeceği bildirilmektedir. Burada İran'daki Şii ulemanın fiili gücü/icra kabiliyeti bir kere daha ortaya çıkmıştır. Söz konusu fetva sonucunda Humeyni hapisten çıkmış ve iktidarı daha şiddetle eleştirmeye başlamıştır. Üstelik bu kez, Şah'ın sözünün ulema karşısında bir hüküm etmemesi, halkın gözünde de iktidarın meşruluğunun ve itibarının azalmasını getirmiştir. Zira o dönemde Humeyni'ye karşı uygulanabilen en büyük yaptırım, kendisinin Bursa'ya sürgüne gönderilmesi (Kasım 1964) olmuştur. Humeyni burada bir yıl kaldıktan sonra Ekim 1965'te önce Necef'e, Şah'ın Irak hükümetine baskı yapması üzerine oradan da Paris'e gitmiştir (Ekim 1978). Bundan sonra Humeyni'nin yurda dönüşü İran İslam Devrimi lideri sıfatı ile gerçekleşmiştir (1 Şubat 1979).[73]

Humeyni'ye yönelik atmaya çalıştığı adımların sonucunda kendi aleyhine bir nitelik kazanan 1963 olaylarının ardından Şah, ulemanın ve diğer muhalif grupların bir kısmını Humeyni ile birlikte sürgüne göndermiştir. Bu olayı takip eden dört yıl süresince İran'da siyasi bir sözde sükûnet dönemi yaşanmıştır. Bununla birlikte bu

---

[72] Humeyni'nin 1963 yılında mutlak *merci-i taklid* ilan edilişi, Şii tarihi açısından bir ilktir. Zira bir müçtehidin Ayetullah (*merci-i taklid*) olabilmesi için o kimsenin diğer ulema ve talebeler tarafından dindarlığının, Şii fıkhı ve usul-i fıkıh alanındaki üstün uzmanlığının tartışmasız kabul edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Humeyni'nin bu konularda, Ayetullah ilan edilecek derecede, bir uzmanlığı bulunmamaktadır; ki bu da kendisine bu titrin veriliş sebebinin ülkenin o dönemde içinde bulunduğu siyasi şartlarla ilgili olduğunun bir işaretidir. Zira unutulmamalıdır ki Humeyni, her ne kadar yüksek dini bilgiye olmasa da geniş kitlelerce kabul edilen bir meşruiyete ve liderlik vasfına sahiptir. Hamaney'in Veli-yi Fakih oluşu hakkında daha fazla bilgi için bkz., Karim Sadjadpour, *Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader*, Carnegie Endowment for International Peace, 2008.

[73] Humeyni'nin hayatı, siyasi eylemleri ve düşünceleri hakkında daha fazla bilgi için bkz., Baqer Moin, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, Çev. Osman Cem Önertoy, Ankara, Elips Yay., 2005; Sussan Savoshi, "Ayatollah Khomeini and the Contemporary Debate on Freedom", *Journal of Islamic Studies*, Vol. 18, No. 1, 2007, ss. 14-42; Samuel Helfont, *The Muslim Brotherhood and the Emerging 'Shia Crescent'*, Foreign Policy Research Institute, 2006, ss. 284-299.

sözde sükûnet döneminin arka planının incelenmesinde fayda görülmektedir. Zira söz konusu dönemde ülke çapında dinin siyasetle bütünleşmesi açısından kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar; Şah'ın ulemadan bağımsız olarak hükümet kontrolünde yeni bir dinî sistem kurma girişimleri[74] ve bu çerçevede ulemanın konumunun tartışılması, o günkü konjonktür içerisinde Şii öğretisinin yeniden gözden geçirilmesine yönelik faaliyetler ve Şah yönetimine karşı ulemanın yeraltı muhalefeti olarak sıralanabilir.

1979 İran İslam Devrimi ile ulemanın konumunun her anlamda güçlendiği görülmektedir.[75] 1979 İran Devrimi bütün dünyanın gözleri önünde şaşırtıcı bir şekilde gerçekleştirildikten sonra kısa bir süre içinde, devrimi gerçekleştiren güçlerin sadece sınırlı bir kesiminin arzusu olmasına rağmen, İslami kimliğe büründürülmüştür.

> "Pehlevileri devirmek için biraraya gelen devrimci güçler -milliyetçi, solcu, dinci- çok yönlü ve çeşitli olmalarına rağmen tek bir ortak amaç etrafında toplanmışlardı: otokratik, adaletsiz ve hesap vermeyen Pehlevi monarşisini, toplumdaki eşitsizlikleri ve ABD'nin baskıcı etkisini reddetmek. Ancak buldukları alternatifler kendi sayıları kadar çeşitli ve çatışmalıydı. Popüler bir demokrasi, sınıfsız bir toplum, sosyalist bir devlet, ulusal bağımsızlık ve ulema ve şeriat tarafından yönetilen İslami bir hükümet."[76]

---

[74] Bu aşamada halk tabanının ulema tarafından Şah'a karşı kışkırtılmasının başlıca argümanlarından/kozlarından biri, bizzat Şah tarafından sunulduğu belirtilmelidir. Diğer bir deyişle Şah'ın siyasi icraat olarak Şii öğretisinin dışında bir devlet dini oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunması ve bu çerçevede zımni olarak kendisini "Gaip İmam Mehdi'nin gerçek temsilcisi" olarak tanıtmak istemesi, uzun vadede Şah'ın halk tabanındaki desteğini yitirerek geniş kitlelerin ulemanın yanında yer almasının yolunu açmıştır.

[75] 1979 Devrimi, sadece İran içerisindeki ulema için değil, genel olarak Ortadoğu için bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu dönemden sonra bölge genelinde dini akımların, örgütlerın ve partilerin -mezhep ayrımı gütmeksizin- bir yükseliş trendine girdiği görülmektedir. Zira "İslam Devrimi, laikliğe karşı başarılı şekilde meydan okuyan bir rol model oluşturmuştur". Bkz., Özlem Tür, "Protest in the Name of God: Islamist Movements in the Arab World", *Perceptions*, June-July 2001, Vol.. VI, No 2, s. 7.

[76] Hosseini, 2006. s. 15.

O dönemde İran halkının bütün unsurlarının katıldığı devrim, her türlü muhalefetin baskı ve şiddet yoluyla etkisiz hale getirilmesi/ortadan kaldırılması sonucunda 'İran İslam Devrimi' adını almış, Humeyni ise *de facto* olarak bu devrimin (ve tabi İran'ın) doğal lideri konumuna gelmiştir. Ancak işin özünde devrim için bir araya gelen kesimlerin amacının bir İslam cumhuriyeti kurmak olmadığına dair pek çok yorum bulunmaktadır.[77]

İran İslam Devrimi'nin genel nedenleri incelendiğinde ilk karşılaşılan unsurlar Pehlevi hanedanının eşitliksiz ve baskıcı yönetimi olarak sıralansa da bir mezhep olarak gelişen İmamiye Şia'sının öğretilerinin güçlendirilmesi ile İran siyasal sistemi içerisinde elde ettiği ve giderek kuvvet kazanan konumu göz ardı edilmemelidir. Zira bu mezhebin oluşturulması aşamalarında Usuli okulun öne çıkması ile zaten güçlü bir temel kazanan Şii ulema, daha sonraki dönemlerde de gerek dinî gerek siyasi konularla iç içe olmak suretiyle, daima İran siyasetinde ciddi söz sahibi olmuştur. Dolayısıyla Şii ulema 1979 devrimini hazırlayan süreç ve bu sürecin sonuçları ile bağlantısız olarak düşünülmemelidir. Sonuçta İran'daki ulema sınıfı, ülkemizdeki din adamları gibi 'devlet görevlisi' değil, Sünni İslam'ın aksine, tamamen kendi etki alanını oluşturma ve ülke siyasetini yönlendirme yetkisine/yeteneğine sahip ve geniş halk desteğine olan bir 'din adamları sınıfı' niteliğindedir.

---

[77] Örneğin: "Humeyni'nin Necef'te verdiği derslerin gözden geçirilmiş versiyonunda bazı değişiklikler yapılmıştır ve gizli baskılar da farklılık göstermektedir. Devrim zamanı gösterilere katılanların büyük çoğunluğu bu yapıttan ve içeriğinden habersizdir. Kimileri İslam referansını nispeten yozlaşmamış ve eşitlikçi bir siyasi sistem kurmaya yönelik basit bir modernlik inşası olarak görüyordu." Bkz., Farhad Khosrakhavar, Oliver Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, Çev., İsmail Yerguz, İstanbul, Metis Yay., 1999, s. 25.

1.2.5. Şii Hiyerarşik Yapılanması

İmamiye kolu açısından imamlara inanmak şarttır. Öte yandan (imamlık gibi) önemli mevkilere yükseltilmek için ciddi bir dinî eğitim sürecinin tamamlanması gerekmektedir.

İran'da din öğrenimi yapmak isteyen öğrencilerin eğitim süresi yeteneklerine bağlı olarak yirmi seneye kadar sürebilmektedir. Bu çerçevede öncelikle Arapça, mantık, belagat[78], İslami ilimler ve Caferi fıkhı öğretilmektedir. Öğretim usulü, geleneksel yöntemlere göre işlemektedir. Buna göre bir öğrenci öncelikle kendisini kabul edecek bir hoca bularak kendisine her konuda itaat eder[79] ve saygı gösterir.

Bununla beraber Necef'te ve Kum'da bulunan Şii medreselerinde resmî öğretim de yapılmaktadır. Buna göre on yıllık eğitimden sonra ortalama öğrenciler, molla unvanıyla illere ve kasabalara cami imamlığı yapmak üzere tayin olunurken, gelecekte daha başarılı olabilecekleri varsayılan öğrenciler ise yirmi yıl sürecek eğitimlerine devam ettirilerek özellikle Şii hadis ve tefsiri ile fıkhını öğrenmek suretiyle Şii hiyerarşisinde *müçtehid* sıfatına erişmektedirler. Her ne kadar tanımı gereği müçtehidlerin şeriatı kendi bakış açılarına göre yorumlama yetkileri bulunsa da çeşitli konulara getirilen açıklamaların (kendi yorumlarının) diğerleri ile derin farklılıklar göstermemesine dikkat edilmektedir.

---

[78] Söz söyleme sanatı, retorik.

[79] "Ey İnananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden (üzerinizde) buyruk sahibi olanlara itaat edin. … Kur'an'daki bu ayet (IV/59) tefsir ve hadislerle genişletilerek siyaset hakkındaki İslami öğretilerin çoğu için çıkış noktası olmuştur. " Bkz., Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili*, Çev. Fatih Taşar, İstanbul, Rey Yayıncılık, 1992, s. 141.

Şii hiyerarşisi içerisinde yükselebilmek için resmî bir sınav bulunmamaktadır. *Müçtehidler*, eğitimlerinin bitmesini takiben ilerleyen dönemlerde risaleler ve kitaplar yayımlamak ya da vaazlar vermek ve ilmi münazaralara katılmak suretiyle taraftar ve öğrenci kazanmaya başlarlar. Sonuçta başarı durumlarına göre sırasıyla; Hüccet-ül İslam (İslâm'ın delili), Ayetullah (Allah'ın işareti) ve nihayet Ayetullah'il Uzma (Büyük Ayetullah) unvanlarını alırlar.

Söz konusu hiyerarşik yapı, ulema sınıfı olarak da adlandırılan *müçtehidler* arasında daha çok manevi bir itibar sıralamasıdır.

Taklid makamının var oluş sebebinin ise İran'daki herhangi bir Şii hiyerarşik kademesinde bulunmayan (sıradan) Şii Müslümanların din ve dünya işlerinde, tâbi oldukları Ayetullahı taklit etme zorunluluğundan ileri geldiğine daha önce değinilmiştir. Bunun sebebi halktan kişilerin içtihada hükmedememeleridir. Dolayısıyla Ayetullahlar, bulundukları bölgelerdeki din adamlarının (yani mollaların) ve halkın (*mukallidlerin*) üzerinde yegâne otorite konumundadırlar. Humeyni'nin İran içerisinde yarattığı etki ve devrimin doğal lideri olması, sürgünde olduğu dönem içerisinde oluşturduğu imajın bir sonucudur. Öyle ki, Humeyni'nin devrim ile birlikte İran'a dönüşünü, gaib İmamın geri dönüşü olarak yorumlayan bir kesim dahi mevcuttur, ki kendisine halk tarafından 'İmam' lakabının verilişinin nedeni de budur. Her ne kadar daha sonradan kendisinin gaib İmam olmadığı çeşitli vesilelerle ifade edilmiş olsa da Humeyni, halk tarafından İmam Humeyni olarak anılmaya/görülmeye devam etmiş ve kendisine *Naibu-l İmam* denmesine cevaz vermiştir, ki Şii retorikleri açısından bu tanımlama, (Gaib İmamın sefiri kast

edilerek) Gaybet-i Kübra'dan beri hiç kimsenin bu sıfata layık görülmemiş olması dolayısıyla oldukça önemlidir.[80]

Dolayısıyla Humeyni, ulemadan aldığı desteğin yanı sıra Caferiye Şiiliğinin temeli olan İmama itikad görüşünden yola çıkarak halk tabanında da geniş bir meşruiyet elde etmiştir.

Humeyni'nin İran İslam Cumhuriyeti (İİC) lideri ve Onikinci İmam Mehdi'nin temsilcisi olarak sahneye çıkması ve 3 Aralık 1979 tarihinde yapılan referandumla Anayasa'nın kabul edilmesi sonucu İİC'nin resmen kurulmasıyla İmamiye Şiası yeni bir döneme girmiştir. Artık Anayasa'da da belirtildiği (Madde 2/a) gibi bundan sonra fakihlerin[81] içtihadları ve gerekli şartların hepsi Kur'an'a ve sünnete göre yapılacaktır. Buna ilaveten İİC'nin resmî dininin İslam ve Caferi Şiiliği olduğu ve bunun da ebediyen değiştirilemeyeceği yine Anayasa'da tespit edilmiştir.

İİC'nin kuruluşu ile birlikte Humeyni'nin Irak'ta geçen yıllarda temellerini oluşturduğu Velayet-i Fakih Kurumu[82] da faaliyete geçirilmiştir. Aşağıda söz konusu kurum hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

---

[80] Bu konu o denli önemlidir ki İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda (Madde 5) kendisinden 'Ayetullah'il Uzma İmam Humeyni' olarak bahsedilmektedir.

[81] Fakih: Delillerden hüküm çıkarma yetisine sahip kişi. Hukukçu, fıkıh alimi, müçtehid

[82] *Velayet-i Fakih* makamın adı, *Veli-yi Fakih* bu makamı dolduran kişinin sıfatıdır. Bu durumda doğru kullanım Veli-yi Fakih Ayetullah Humeyni olmalıdır.

1.2.6. Velayet-i Fakih Makamı

İslam'ın siyasal alanda faaliyet göstermesi gerektiği temelinde şekillendirilen Velayet-i Fakih[83] kuramı, 1960'larda Irak'ın Necef kentinde verdiği din derslerinde Humeyni tarafından oluşturulmuş ve ilerleyen dönemde geliştirilmiştir. Daha sonra söz konusu kuram, 1970 yılında *Hakumat-i İslamiya Vilayat-i Faqeh* ismiyle yayımlanmıştır; ancak bunun Şii filozofisine katkısının orijinaliği konusu tartışmalıdır.[84] Buna göre kayıp İmam, İslam toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin kurulması görevini *müçtehidlere* vermiştir.

Humeyni son gidişi sırasında Necef'te verdiği derslerde yeni İslam anayasasının mihenk taşı olacak olan Velayet-i Fakih kavramını çok kesin biçimde tanımlamıştır. Buna göre bir fakih ya da din bilginlerinden oluşan bir grup devletin başında yüce otoriteyi ve meşrutiyeti ellerinde tutan kimseler olarak bulunacaktır.[85] Diğer bir deyişle peygamberlerin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek din bilginlerinin hakkı ve görevidir. Ayrıca Peygamberler ve imamlara özgü 'velayet' (mutlak otorite) fakihler için de geçerlidir. Bu düşünce, Velayet-i Fakih makamına getirilecek kişinin yalnızca halk üzerinde değil aynı zamanda diğer fakihler, hatta merci-i taklidler üzerinde de bir otorite sahibi olmasının düzenin inşası ve korunması hususunda faydalı olacağı şeklinde temellendirilmiştir.

---

[83] Velayet-i Fakih, İslami ilimlerin her dalında ustalaşmış, bütün İslami ilimlere hakim olmuş kişinin vekili anlamına gelmektedir. Buna ilaveten Türkçe'de 'Dini Lider, Rehber, Lider' sıfatları da kullanılmaktadır.

[84] Söz konusu tartışma hakkında bkz., Peter Morris, "The Ayatallah Khomeini", *History Today*, June 1981, s. 39.

[85] Khosrakhavar ve Roy, 1999. s. 24-25.

Bu kuram ile Şiiliğin ideolojik yorumlarının fiiliyata geçirilmesinin istendiği yorumu yapılabilir. Zira Velayet-i Fakih kuramı Şiilikteki 'imamet' anlayışının[86] bir devamı niteliğinde halka sunulmuş 'siyasi bir proje/bir ideoloji'dir.

Devrimin gerçekleşmesinin ardından Humeyni, Velayet-i Fakih hakkındaki yorumunu fiiliyata geçirmek için uygun ortamı bularak bu kavramı İran Anayasası'na yerleştirmiştir. Söz konusu makamın yasal temeli ise İİC Anayasası'nın 5., 57. ve 110. maddelerinde ifade bulmaktadır.[87]

İran Anayasası'nın 5. maddesi, Velayet-i Fakih makamını dolduracak kişilerde bulunması gereken özellikler (adil, takva sahibi, zamanın şartlarını bilen, cesur, becerikli, tedbirli gibi); 57. maddesi, üç erkin faaliyetlerinin *Velayet-i Emr ve İmamet-i Ümmet* denetiminde işlev kazanacağı hakkında düzenlenmiştir.

Velayet-i Fakih makamının görev ve yetkileri Anayasa 110. maddede düzenlenmiştir. Buna göre:

• Uyuşmazlıkların Çözümü Konseyi'ne (*Mecme-e Teşhis-e Meslehet-e Nezam*) danışıldıktan sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikasını saptamak,

• Rejimin saptanan politikasının doğru icra edilmesine nezaret etmek,

• Kamuoyu yoklaması yapılması amacıyla emir yayımlamak,

• Silahlı Kuvvetler Başkomutanı'nı tayin etmek,

---

[86] "Şia'ya göre imamet kurumu Kuran'da belirtilmiştir. Yani bu kurum Peygamber yolunun devamı olarak kutsallığını Kur'an'dan almaktadır. Buna göre Peygamberin ölümünden sonra Müslümanları yönetmek imamların hakkı ve sorumluluğudur. Zira İslam hükümeti imamların iktidarda olması veya onların onayı ile meşruiyet kazanmaktadır. İktidarın meşruiyet kaynağı imamet kurumudur. Bu açıdan imamların yönetmediği ülkelerde kurulan hükümetler meşru değildir." İmamet anlayışı ve en önemli sorumluluk alanları (Kuran'ın açıklanması, sözleriyle ve tavırlarıyla diğer Müslümanlara yol gösterici olunması vb.) hakkında daha fazla bilgi için bkz., Sobhani, 2001.

[87] Anayasa maddeleri için bkz., Abdullah Ünlü, *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, İstanbul, Evrensel Yay., 1996.

• Savaş ve barış kararı almak ve genel seferberlik ilan etmek,

• Atama, azil ve istifa kabulü:

· Muhafızlar Konseyi fakihleri,

· Yargı erkinin en yüksek makamları,

· İran İslam Cumhuriyeti Radyo ve Televizyon Kurumu Başkanı,

· Genelkurmay Başkanı,

· İslam Devrimi Muhafızları Başkomutanı,

· Askeri ve emniyet güçlerinin üst düzey komutanları

• Üç silahlı kuvvet arasındaki olası ihtilafları çözmek ve aralarında irtibat sağlamak,

• Normal yollarla çözülemeyen rejim içindeki problemleri Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi aracılığı ile çözüme kavuşturmak,

• Kanunun öngördüğü şartları haiz Cumhurbaşkanı adaylarının halkın onayı ve seçimi ile Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra mazbatasını imzalamak (Bu kanunda belirtilen şartlara sahip olma açısından Cumhurbaşkanlığı adaylarının yeterliliğinin, seçimlerden önce Denetim Şurası'nca ve ilk dönemde de Rehberlik makamınca onaylanmış olması gerekir.),

• 89. maddeye dayanmak suretiyle ülke yararını gözeterek, Ülke Yüce Divanı (*Divan-ı Ali-i Kişver*) tarafından kanuni ödevlerine aykırı davrandığına hükmedilmesinden yahut İslami Şura Meclisi tarafından yetersizliğine karar verilmesinden sonra Cumhurbaşkanını görevinden azletmek,

• Yüksek Yargı Başkanı'nın önerisinden sonra İslami ölçüler çerçevesinde mahkûmların ceza sürelerini azaltmak ya da af kararı almak."

Buradan da anlaşılabileceği gibi Velayet-i Fakih makamı oldukça geniş ve kritik yetkilerle donatılmıştır.

Velayet-i Fakih ayrıca bütün kutsal yerleri koruma yetkisine sahiptir. İran'ın bütün kentlerinde önemli görev olan 'Cuma Namazı İmamı' kurumu Velayet-i Fakih'e bağlıdır. Cuma Namazı İmamları, kentin idari ve siyasi sorumlularından daha fazla güce sahiptirler ve bölgede liderin temsilcisi olarak görev yapmaktadırlar. Cuma Namazı İmamı (Cuma Duası Lider Ağı) ağından başka Velayet-i Fakih'in diğer nüfuz çevreleri, sermayesinin % 50'sinden fazlası devletin elinde olan kamu iktisadi teşekkülleri ile tüm ülkeye ve bürokrasinin her kademesine belirli bir plana göre yerleştirilmiş Velayet-i Fakih temsilcilerinden müteşekkildir.[88]

Velayet-i Fakih, birçok kuruma doğrudan atadığı temsilciler aracılığıyla bu örgütler üzerinde denetim gücüne sahip olmaktadır. Bu şekilde yetkilerinin ve temsilcilerinin olmadığı yerlerde de, hükümet değişiklikleri sırasında gözden düşen yakın çevresini kendisine danışman atama imkânına sahiptir.

Öte yandan Yoksullar ve Gaziler Vakfı (*Bonyade Canbazan ve Mostezefin*), Şehitler Vakfı *(Bonyade Şehid),* İmdad Komitesi (*Komiteye Emdad*), 15 Hurdad Vakfı (*Bonyade Panezdehe Gordad*) gibi Velayet-i Fakih'e bağlı olan çeşitli vakıf ve benzeri kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, İran'ın iktisadi kapasitesinin kayda değer bir miktarını ellerinde bulundurduklarından dolayı, Velayet-i Fakih kanalıyla siyaset üzerinde de etkili olabilmektedirler. Aynı durum tam tersi için de

---

[88] Zbigniew Brezezinski, Robert M. Gates, *İran'ın Zamanı Geldi*, Çev. Sermin Karakale, İstanbul , Profil Yay., 2006, s. 111.

geçerlidir; yani ekonominin yaklaşık %70'ini elinde tutan dinî ve ticari kurumların/vakıfların başkanlarını bizzat atayan Velayet-i Fakih, bu kurumlar aracılığıyla İran halkı üzerinde son derece etkili kanallardan denetim ve yönlendirme işlevlerini yürütebilmektedir.

Devrimden itibaren Velayet-i Fakih'in yetkilerinin sürekli artırılması suretiyle etki alanın genişletilmesini takiben son olarak 1989 yılında yapılan Anayasa değişiklikleriyle Velayet-i Fakih'in buyruğu, mutlak hale getirilerek kutsal kabul edilen emirlerin en üst sırasına yerleştirilmiştir.[89]

Anayasa Rehberin tayini konusu ise 107. maddede düzenlemektedir. Buna göre:

"Halkın ezici çoğunluğu ile merciyet ve Rehberlik makamına getirilen yüksek taklid makamı, evrensel İslam inkılâbının ulu önderi ve İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük Ayetullah İmam Humeyni'den sonra Rehber tayin etme görevi, halk tarafından seçilmiş olan Uzmanlar Meclisi'ne (*Meclese Hubregan*) aittir."

Uzmanlar Meclisi, Anayasa'nın 5. ve 109. maddelerinde belirtilen şartlara sahip olan fakihler arasında bir inceleme yapar. Bunlar arasından fıkhî hükümler ile siyasi ve sosyal konularda üstün bilgiye, Anayasanın 109. maddesinde zikredilen özelliklere sahip olan aday Uzmanlar Meclisi tarafından Velayet-i Fakih makamına getirilir.

---

[89] 1989 Anayasa değişikliklerinden itibaren Velayet-i Fakih'in ofisi de boyut, kapsam ve yetki açısından önemli ölçüde büyümüştür.

"Anayasada değişikliğe gidilen en önemli konu Rehber Veliy-i Fakih'in nitelikleri ile ilgidir. Rehber Veliy-i Fakih'in aynı zamanda Merci-i Taklid olma zorunluluğunun bulunmadığını bildiren ve Rehber'in fetva verecek derecede bilgi sahibi olmasını yeterli gören bu yeni düzenleme, İran İslam Cumhuriyeti yönetimine büyük güçlükler çıkarmıştır. Örneğin zaman zaman önde gelen Merci-i Taklidler, talebeleri konumundaki Rehber Veli-yi Fakih Ayetullah Hamaney'i eleştirmekte, hatta merceiyyet vasfı olmadığı için kendisini tanımadıklarını ilan etmektedirler." Bkz, İsmail Safa Üstün, *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, İstanbul, Birleşik Yay., 1999, s. 42.

Uzmanlar Meclisi tarafından seçilen Velayet-i Fakih, Velayet-i Emr makamını ve onun getirdiği bütün sorumlulukları üstlenir. Rehber, kanunlar karşısında ülkenin diğer vatandaşları gibi muamele görür ve kanun karşısında eşittir. Velayet-i Fakih makamı, babadan oğula veya fiili Rehberin seçimi yoluyla doldurulamaz. Bu makama atanacak kişi halk tarafından seçilmiş Uzmanlar Meclisi vasıtasıyla belirlenmektedir.

İdarenin üç erki (yasama, yürütme, yargı) arasında çıkan ihtilaflarda sorunun çözümü Velayet-i Fakih makamının yetkisindedir; ki bu durum, İranlı bürokratlar tarafından kuvvetler ayrılığı prensibini daha da güçlendirdiği yönünde savunulmaktadır.[90]

İran siyasi anlayışı gereğince Velayet-i Fakih, halkın vekilliğini yapan Meclis üyelerinin aksine ilahi vekalet sahibidir; zira gerekli şartlara sahip bir kişinin Velayet-i Fakih tayin edilmesi halkın bilinçli vekillerinin seçimi yoluyla olabilmekte ve Velayet-i Fakih sadece ilahi hükümlerce belirlenen görevlerle, halka hizmet etmekle yükümlü kılınmış olmaktadır. Humeyni'nin 1970 yılına ait Velayet-i Fakih (İslami Hükümet) kitabındaki en önemli iddialardan biri de, dünyanın Hz. Muhammed gibi siyasi olduğu ve bu nedenle 'İslam'ın siyasi olmanın dışında başka bir şey olmadığı' yönündedir.[91] Humeyni, bir yandan ne kendisinin ne de diğer din adamlarının İmamlara eşdeğer olduğunu söylerken, diğer yandan din adamlarının İslam'ın yasalarını izleyerek İslami bir yönetim kurabileceklerini ileri sürmüştür.

---

[90] Örneğin; Cumhurbaşkanı, Meclis'i feshedemez, Meclis de Cumhurbaşkanını yetersizlik yüzünden azledemez. Rehber ülke çıkarlarını göz önünde bulundurarak Cumhurbaşkanını görevinden alabilir veya bu kararını erteleyebilir.

[91] Helfont, 2006. s. 288.

Sonuç olarak görülmektedir ki, Velayet-i Fakih doktrininin hayata geçirilmesi ile Şiiliğin *Naib-ül İmam* (Onikinci İmam'ın genel temsilcileri) kavramı en üst mertebeye ulaşmış ve ulema, içtihad yoluyla hem dinî hem de dünyevi konularda hüküm verme yetkisini son derece geniş oranda elde etmiştir. Ancak bu, söz konusu kurumun yetkisinin sınırsız olduğu anlamına da gelmemektedir.[92]

Öte yandan bu Anayasa'ya karşı çıkanlar arasında Şii ulema içerisinde oldukça yüksek mertebede bulunan şahıslar ve geniş topluluklar da bulunmaktadır. Örneğin dinî ilimlerdeki bilgisi açısından Humeyni'den önde gelen Ayetullah Şeriatmedari İslam'da ulemanın devlet işlerine muhakkak müdahale etmesini zaruri kılan herhangi bir kural olmadığını, Velayet-i Fakih kavramının Şii fıkhında tartışmasız şekilde kabul edilmediğini ileri sürmüştür.

Velayet-i Fakih makamı incelenirken, teorisinin oluşturulması sırasında Şii ulema arasında yaşanan tartışmalara yer vermekte fayda görülmektedir. Şii ulemasının, Humeyni'ye kadar, İmam'ın yokluğunda gösterilebilecek tek ve en iyi tavrın, devletin bütününde kaçınılmaz olarak var olan gayr-i meşruluğu sınırlandırmak ve mümkün olduğu kadar azaltmak yönünde olduğuna daha önce değinilmiştir. Bu nedenle de Şii ulema, siyasete karışmayı reddetmiş ve her türlü siyasi faaliyetin dışında kalmayı yeğlemiştir.[93]

---

[92] Bu kurum hakkındaki yanlış anlaşılmalardan biri Cumhurbaşkanının karar verme yetkisinin Veli-yi Fakih'ten sonra geldiği, diğeri ise Veli-yi Fakih'in kendi tercihleri yönündeki politikaları dikte ederek uygulamaya koydurabilecek kadar güçlü olduğu yönündedir. Velayet-i Fakih'in yetkisel kısıtları hakkında daha fazla bilgi için bkz., David E. Thaler, Alireza Nader, Shahram Chubin, Jerrold D. Green, Charlotte Lynch, Frederic Wahrey, *Mullahs, Guards and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics,* RAND National Defence Researche Institute, 2010, s. 116-117.

[93] Sünnilerin bu konudaki bakış açısı, bazı dini faaliyetlerin yerine getirilmesi konusunda bir engelle karşılaşılmasını engellemek üzere, bir dereceye kadar siyasete katılınabileceği yönündedir. Buna ilaveten Şii ve Sünni mezheplerinin aralarındaki bazı temel bakış açısı farklılıkları hakkında daha fazla bilgi için bkz., Muhammed Mescid-i Camii, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, Çev. Malik Eşter İstanbul,, İnsan Yay., 1995.

Velayet-i Fakih doktrininin fiiliyata geçirilmesi ile birlikte, dini olarak kayıp İmamın yetkileriyle donatılan imamlar aynı zamanda siyasi güç de elde etmiş, bu sayede Şiilikteki mevcut devlet otoritesini reddetme anlayışı kuvveden fiile geçirilmiştir.

Bu noktada Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde getirilen bazı düzenlemelerin Humeyni döneminde dahi, ulema içeriside tam bir kabul almadığı, hatta eleştirildiğine değinilmelidir. Doktrinel düzeyde, birçok dinsel lider Velayet-i Fakih kavramının yönetim ve siyasetle ilgili geleneksel Şia teorisine zıt olduğunu düşünmektedir. Bu görüşe göre Hz. Muhammed'in vefatından (M.S. 632) sonra İmam-ı Ali ve onun soyundan gelenlerden halifeliğin alınmasından beri İslam dünyasında meşru ve adil bir yönetim var olmamıştır ve 12. İmam (Mehdi) gelene kadar da böyle bir yönetim olmayacaktır. Bu yüzden de, Şia teorisine göre, tüm yönetimler tanımları gereği gayr-ı meşrudur ve Şiiler bu hükümetlere karşı bir bağlılık borcu içinde değildirler.[94] Dolayısıyla Velayet-i Fakih makamı ile yapılan Şii geleneklerinin politikaya uyarlanması sürecidir; ki bu Şii mezhebi açısından istisnai -hatta aykırı- bir durumdur.

Bu husus, İran devletinin bugün geldiği nokta bakımından önemlidir. Zira son dönemde, özellikle de 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini radikal muhafazakâr Mahmud Ahmedinejad'ın kazanması neticesinde sistem, ciddi şekilde sorgulanmaya başlamıştır. Dolayısıyla zaten kuruluşundan itibaren hakkında tam bir konsensüs sağlanamamış olan bu idari yapının, zaman içerisinde iç ve dış dinamikler tarafından

---

[94] Shireen T. Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün mü?", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, ASAM Yay., 2007, s. 71.

yıpratılarak bugün geldiği noktada, herhangi bir Ortadoğu devleti tarafından bir devlet sistemi olarak benimsenmesi söz konusu olmayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

Şİİ HİLALİ BÖLGESİ VE Şİİ JEOPOLİTİĞİ

Bu bölüm ile Şii Hilali projesinin çıkış noktalarına ve hangi aktörler tarafından dillendirildiğine dikkat çekilerek söz konusu projenin gerçekten var olup olmadığının, var olsa bile bunun İran'ın bir resmî devlet politikası mı yoksa Sünni ve Batılı devletler güdümünde üretilen bir komplo teorisi mi olduğunun (Üçüncü Bölüm'de) araştırılmasına teorik bir giriş yapılması amaçlanmaktadır.

Bu bölümde, Şii nüfusun dünya üzerindeki dağılımı hakkında genel bir değerlendirme yapılmasını takiben ABD'nin Irak'ı işgali (2003) sonrası Şii yükselişi ile Şii Hilali kavramlarının çıkışı ve tarihi gelişim süreci araştırılacaktır. Daha sonra Ortadoğu bölgesinde İran güdümünde bir Şii Hilali teşkil edilmesinin bölge devletleri nezdinde doğurduğu genel tehdit algılamalarına yer verilecektir. Bunlar; bünyesinde Şii azınlık bulunduran devletler açısından bu kitlenin yeni ve daha geniş sosyo-ekonomik ve siyasi hak taleplerinde bulunmaları, İran'ın mezhepsel bağ kurmak suretiyle bu unsurlar üzerinde (ileride siyasi alana kaymasından endişe edilen) yönlendirici bir dış güç olması ile mezhep çatışması endişesi olarak özetlenebilir. Son olarak, Şii Hilali retoriğinin temelinde, İran'ın hegemonik etkisi olduğu iddiasına dair siyasi tehdit algılamasına değinilecektir.

2.1. Şii Hilali Bölgesinin Değerlendirilmesi

Bu bölüm ile Şii Hilali'nin parçası olacağı iddia edilen devletlerden bazılarının hem birbirlerinden farklılıklarına hem de İran'la olan mesafelerine değinilmesi suretiyle İran güdümünde bir Şii Hilali'nin gerçekleşmesinin önündeki engellerin vurgulanması amaçlanmaktadır.

Bu bölümde 'Şii canlanışı' olarak tabir edilen durumun daha da ileri götürülerek İran güdümündeki bir *de facto* ittifak içerisine girilmesinin mümkün olup olmadığı hususu, bir Şii Hilali projesinin temel ayağını teşkil edeceği iddia edilen bazı devletler nezdinde irdelenecektir. Bu çerçevede söz konusu projede yer alacakları iddia edilen ülkeler arasından Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn ve Kuveyt örneklem olarak alınacaktır. [95] Araştırmada, bu ülkelerin Şii Hilali projesinde İran'ın yanında/arkasında yer alıp almayacağının değerlendirilmesi amacıyla seçilmesinin sebebi, sayılan ülkelerin söz konusu projenin gerçekleşmesi için *sine qua non* özellikte olmalarıdır. Her bir ülkenin incelenmesi sırasında o ülkenin bünyesinde bulunan Şii unsurların nüfus içerisindeki payları, coğrafi yerleşim alanları, kökenleri/iç yapıları, ilgili ülkenin sosyo-ekonomik kültürüne katkıları ve son olarak bir Şii Hilali projesi içerisinde yer alıp alamayacakları ile bunun nedenleri araştırılacaktır.

---

[95] Ortadoğu bölgesinde spesifik olarak Şiilik üzerine bir inceleme yapılması halinde kuşkusuz, Lübnan'ın da incelenen ülkeler içerisine incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu çalışmada daha çok Körfez ülkeleri ve bu şekildeki bir yapı içerisinde *sine qua non* kabul edilen iki bölge ülkesini (Suriye ve Irak) içine alan bir Şii Hilali'nin gerçekleştirilme olasılığı incelenmektedir. Ayrıca, konu dışı bırakılan Lübnan hususunda, İran'ın bu ülke ile (çalışmada incelenen Kuveyt ve Bahreyn'in aksine) direkt bir coğrafi bağlantısının bulunmaması dolayısıyla Şii unsurlar üzerinden erişimin birinci elden sağlanamayacak olması da sözkonusu elemede etkili olmuştur. Zira Lübnan'ın Şii Hilali'nin bir parçası olabilmesi için öncelikle (Lübnan'a erişim imkânı olan) Irak'ın ve ardından Suriye'nin tartışmasız bir Şii Hilali ülkesi olması gerekmektedir. Ne var ki bu ülkelerin de böyle bir statüde olmayacağı/olmak istemeyeceği değerlendirilmektedir.

2.2. 'Şii Hilali' Kavramı ve Oluşum Süreci

Bugün yaklaşık 150 milyonluk bir kitleyi oluşturan Şii nüfus, 1,3 milyarlık İslam dünyasının %12'sini oluşturmaktadır.[96] Şiilik, Sünnilikten ayrıldığı 7. yüzyıldan itibaren kendine özgü bazı İslami teamüller geliştirmek suretiyle zaman içerisinde farklılaşmıştır.

Harita I: Ortadoğu'nun Dini Yapısı

* Pakistan nüfusunun yaklaşık %20'sinin Şii olmasına rağmen renklendirilmede koyu yeşil görünmemesinin nedeni ülke içerisinde belli bir alanda bulunmayıp dağınık halde yerleşik olmalarıdır.

Kaynak: http://www.lib.utexas.edu/maps/world_maps/muslim_distribution.jpg

Şii nüfus genel olarak Lübnan ile Pakistan arasındaki bölgede yaşamakta olup İran, Irak ve Azerbaycan'da nüfusun çoğunluğunu; Suudi Arabistan, Pakistan, Afganistan ile Doğu Afrika, Hindistan ve Tacikistan gibi birçok ülkede ise göz ardı edilemeyecek derecede büyük azınlıkları oluşturmaktadır. Buna ilaveten, Güney ve

[96] Nader Hashemi, "Shia Crescent Rising", http://naderhashemi.com/Shia%20Crescent%20Rising.pdf, 12.08.2006, Erişim Tarihi: 28.09.2010.

Batı Afrika, Güney ve Kuzey ABD ve Avrupa'da çoğu göçmen olan küçük Şii toplulukları da bulunmaktadır.

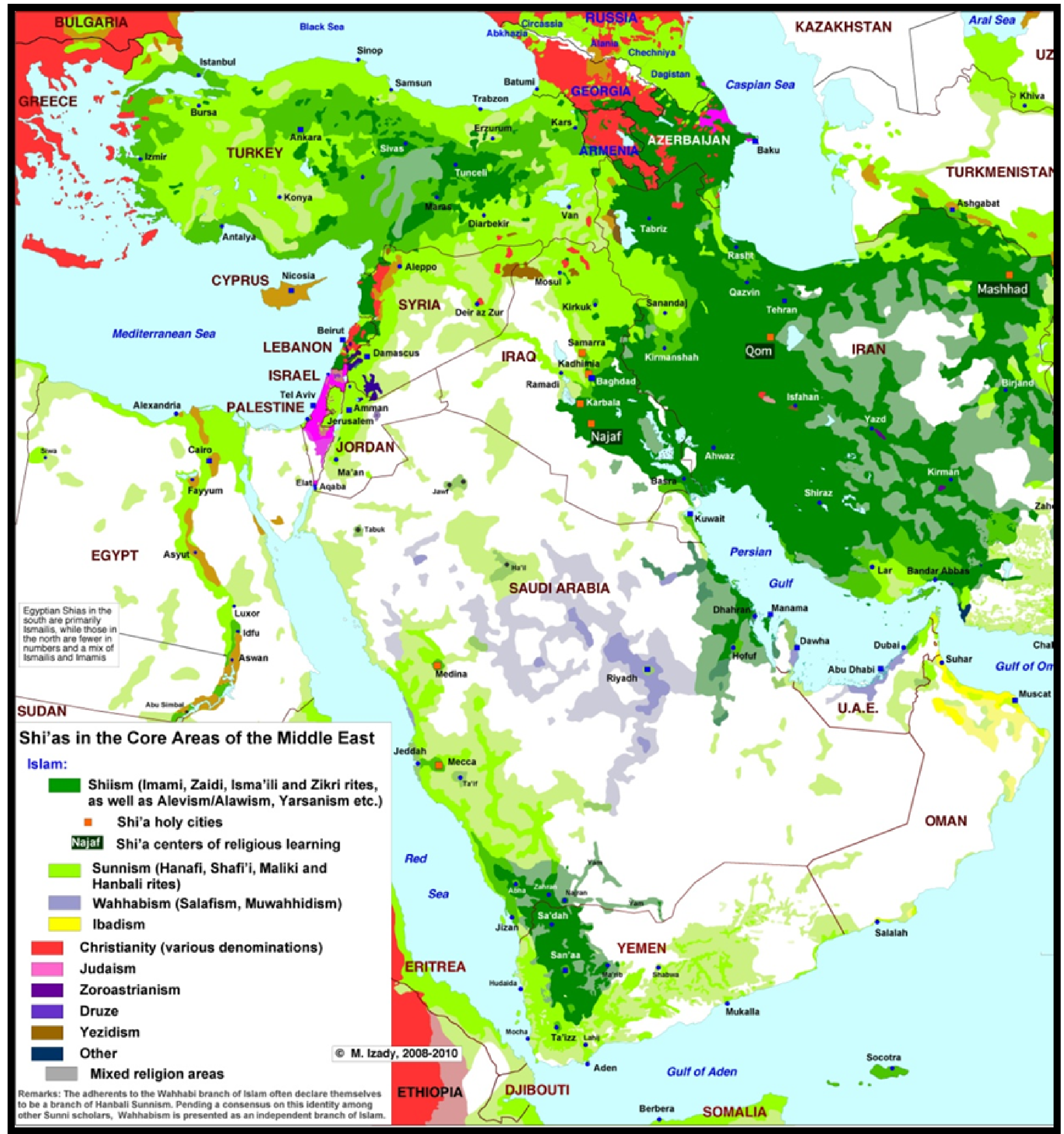
Ülke	Toplam Nüfus	Şii Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı	Şii Nüfusu
İran	68.7 milyon	%90	61.8 milyon
Pakistan	165.8 milyon	%20	33.2 milyon
Irak	26.8 milyon	%65	17.4 milyon
Hindistan	1,095.4 milyon	%1	11.0 milyon
Azerbaycan	8.0 milyon	%75	6.0 milyon
Afganistan	31.1 milyon	%19	5.9 milyon
Suudi Arabistan	27.0 milyon	%10-15	2.7-4.0 milyon
Lübnan	3.9 milyon	%45	1.7 milyon
Kuveyt	2.4 milyon	%30	730,000
Bahreyn	700,000	%75	520,000
Suriye	18.9 milyon	%1	190,000
BAE	2.6 milyon	%6	160,000
Katar	890,000	%16	140,000
Yemen	23 milyon	%45	10-10,5 milyon
Umman	3.1 milyon	%1	31,000

Tablo I: Ortadoğu ve Güney Asya'da Şii Nüfusun Dağılımı

* 'Şiiler' On İki İmama inanan Şiileri içermekte ve diğerleri arasında Arap Alevilerini, Anadolu Alevilerini, İsmailileri ve Zeydileri hariç tutmaktadır. Oranlar tahminidir. 1 milyonun altındaki rakamlar en yakın 10000'e yuvarlanmıştır; 1 milyonun üzerindeki rakamlar en yakın 100000'e yuvarlanmıştır.

** Yukarıdaki tablo (aynen alıntılarda değişiklik yapılamayacağı için) direkt alınmıştır; ancak bu kaynakta verilen bazı rakamların (Suriye örneğinde olduğu gibi) tartışmalı olduğu belirtilmelidir.

Kaynak: "Birçok akademik referanstan, Ortadoğulu ve Batılı devletler ile sivil toplum örgütlerinden alınan verilere dayanmaktadır." Vali Nasr, "Şii Yükselişi", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, ASAM Yay., 2007, s. 102.

Harita II: Ortadoğu'nun Dini Yapısı

Kaynak: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/religionsMEmap.html

Günümüzde en büyük Şii ülkesi İran'dır. Bu ülkeyi Pakistan takip etmektedir. Şii nüfus, İran'dan doğuya doğru uzanan bölgede sayıca fazla olmasına rağmen İran'ın batısında bulunan Şii kitlesinin niceliksel manadan daha büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmelidir. Bu durum Şiilerin, Ortadoğu bölgesindeki toplam

sayılarının Sünnilerle aşağı yukarı aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta Basra Körfezi'ndeki Şii nüfus sayıca daha üstün durumdadır.[97]

Tanım olarak, coğrafi olarak İran'dan başlayarak Ortadoğu'da Şii nüfusun yaşadığı bölgelerin bir kısmının harita üzerinde birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan hilal biçimindeki yapıya 'Şii Hilali' adı verilmektedir. Bununla beraber, 'Şii Hilali' ile, kapsadıkları ülkelere göre birden fazla coğrafi bölgenin tanımlandığı da belirtilmelidir. Bu çerçevede Ortadoğu'daki Şii Hilali; İran, Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Suriye ve Irak'ı kapsamakta iken daha geniş bir coğrafi bölgeyi kapsayan Şii Hilali ise Azerbaycan'a, hatta Hindistan'a kadar uzanabilmektedir.

Şii Hilali kavramının gelişim sürecine tarihi açıdan bakıldığında ilk dönüm noktasının 20. yüzyılın sonlarında yaşandığı görülecektir. Bu dönemde 'Şii Hilali' adıyla anılmasa bile Şii unsurların siyasi olarak hareketlendiği görülmektedir. Söz konusu hareketliliğin temsili adımı İslam Devrimi ile atılmıştır. 1979 İran İslam Devrimi, İran'ın bilinçli şekilde bir Şii uyanışı politikası gütmesi sonucunda İran dışında yaşayan dışlanmış Şiiler için bir kıvılcım olarak algılanmıştır.

---

[97] Şii nüfusun Irak başta olmak üzere Ortadoğu bölgesinde tam sayısı bilinmemektedir. Bunun nedeni nüfus sayımlarında etnik kökene ilişkin bilgi derlenmesinden siyasi nedenlerle kaçınılmasıdır. Bu çerçevede, bölgedeki Şii nüfus verilerine ilişkin olarak yapılan tahminler çeşitli kaynaklardan derlenerek bir sonuca ulaşılması neticesinde ulaşılan rakamlardan oluşmaktadır.

"Şiiler, Irak dışında Ortadoğu'da iki ülkede daha çoğunluğu (İran, Bahreyn) ve ülkede de nisbi çoğunluğu (Lübnan) oluşturmaktadırlar. Pakistan'da Irak'ta olandan fazla, Hindistan'da (yaklaşık) Irak'taki kadar Şii yaşamaktaysa da bunlar toplam nüfusun daha küçük bir bölümünü oluşturmaktadırlar (Pakistan'da %15, Hindistan'da %1)". Bkz., Kerim Balcı, "Irak Azınlıkları ve Saddam sonrasında Irak yönetimi", *Zaman*, 16.04.2003.

Harita III: Şii Hilali

Kaynak: OPFOR, http://opfor.com/Shia_Crescent.jpeg.

Bununla birlikte Şii Hilali söyleminin son dönemde (2003 sonrası) ortaya atılan yeni bir kavram olmadığı da belirtilmelidir. Zira bölgedeki Şiilerin bir gün güç kazanarak ortak bir hareket tarzı benimsemek suretiyle bölgede söz sahibi (hatta ilerleyen dönemde tek) aktör olacağı endişesine dayanan Sünni fobi, genelde Sünniler ve özelde ise Suudi Arabistan tarafından daha önce de dile getirilen bir husustur. Örneğin; önde gelen bir Suudi Arabistanlı Vahabi din adamı olan Sefr El Hawali, Irak'taki Şiilerin 1991 yılında ayaklanmasından sonra Şii Hilali'nin

Afganistan'dan Pakistan, İran, Irak, Türkiye, Suriye ve Lübnan Alevilerine kadar uzanan bir hilal olduğu uyarısında bulunmuştur.[98]

Ortadoğu'daki Şiilerin siyasi bir aktör olarak ortaya çıkması konusunda ikinci dönüm noktasının ise ABD'nin Irak'ı işgali (2003) ile sonrasında yaşanan süreç olduğu söylenebilir. Zira ABD'nin söz konusu müdahalesinden yaklaşık 8 ay sonra Saddam Hüseyin'in idam edilmesi ile hem maddi olarak Iraklı Şiilerin önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmış hem de Şiilerin Saddam Hüseyin döneminde yaşadıkları baskı ve zulüm döneminin manevi intikamı alınarak Şii jeopolitiği konusunun yeniden gündeme taşınmasının yolu açılmıştır. Bu dönemde Şiilerin, çok uzun süreden beri Ortadoğu'da hâkimiyet kuramadığı göz önünde bulundurularak Ortadoğu'da 2003 sonrası kaydedilen gelişmelere bakıldığında, ABD müdahalesi sayesinde, Şii nüfusun eline, kendi öngörülerinin dahi çok daha ötesinde yer alacak kadar büyük bir fırsatın geçtiği/verildiği görülmektedir.[99] Zira söz konusu müdahale sayesinde ilk kez Mezopotamya'da bir (Iraklı) Şii hükümeti kurulmuştur (2003). Irak Geçici Konseyi'nin kuruluşu, o döneme kadar mezhepsel (dinî) yönüyle değerlendirilen Şii topluluğunun dinî etki alanlarının yanı sıra idari olarak da söz sahibi olması sonucu siyaseten de 'ciddiye alınması'nı beraberinde getirmiştir. Buna ilaveten Şiilerin yönetimde etkin bir aktör olarak yükselmesi ile devam eden Irak'taki gelişmelere diğer Ortadoğu'daki Şii hareketleri de eklenmeye başlanmıştır. Örneğin, Hizbullah Lübnan'da İsrail'e karşı birçok siyasi çevre tarafından başarılı olarak nitelendirilen bir direniş sergilemiş (2006), Bahreyn'de yapılan seçimlerde

---

[98] Amir M. Hajiousefi, "Whose Agenda is Served by the Idea of a Shia Crescent?", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 8, No. 1, Spring 2009, s. 117.

[99] ABD'nin son dönemde Müslüman ülkelerde uyguladığı politikaların bir eleştirisi için bkz., Juan Cole, *Engaging the Muslim World*, Palgrave Macmillan, 2009.

Şiiler önemli oranda söz sahibi olmuş (2006) ve Yemen'de yönetime karşı bir Şii ayaklanması baş göstermiştir (2009).

Buna ilaveten ismen bir Şii Hilali olarak zikredilmese de Şii gruplarının aktivitelerinin uzun yıllardan beri Sünni yönetimlerde endişe yarattığı da bilinmektedir. Irak Şiileri tarafından kurulan Dava Partisi (*al-Hizb al-Da'va al-Islamiyya*, 1927), Şiilerin kendi çıkarlarını savunmaları için Lübnan Şiileri tarafından kurulan Emel Hareketi (*Harakat al-Am*al), 1920'lerde Bahreyn'de yapılan (ağır vergiler ve angarya gibi konularda) İngiltere'nin protestoları, Kuveyt Şiilerinin 1960'lardan sonra daha fazla temsil edilmeye başlanması ya da Suudi Arabistan'da kurulan yer altı partileri buna örnek verilebilir.

Günümüzde ise 'Şii uyanışı' kavramını teorik olarak uluslararası ilişkiler literatürüne kazandıran başlıca ismin Vali Nasr olduğu söylenebilir. Nasr, Şii Uyanışı (*The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*) adlı kitabında Saddam Hüseyin'in düşüşünün Ortadoğu'daki Sünni ve Şii kesimler arasındaki güç dengesini değiştirdiğini savunmaktadır. Buna göre ABD, Irak'ta sadece rejimi değiştirmekle kalmamış aynı zamanda bölgedeki hâkim Sünni yönetime de meydan okumuştur.[100] Savaşın en önemli sonucu ise çok nüfuzlu bir Arap ülkesine Şii

---

[100] Vali Nasr, *The Shia Revival: Hoıw Conflicts within Islam Will Shape the Future*, New York, W. W. Norton & Company, 2006, s. 170.

Nasr'ın hangi emarelerden yola çıkarak bir 'Şii dirilişi' kavramının varlığına kanaat getirdiği konusunda ise bazı önemli bölgesel olaylar dikkati çekmektedir. Bu çerçevede ilk olarak 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ve artan petrol gelirleri ile sorunlu komşuları olan Afganistan ve Irak yönetimlerinin devrilmesinin etkisiyle birden militanlaşan İran faktörü öne çıkmaktadır. Irak'ta kurulan yeni iktidarla birlikte Şiilerin siyasal olarak güç kazanması ise ikinci unsuru oluşturmaktadır. Buna ilaveten daha az kesinlik arz etmekle birlikte spesifik durumlarda önemli hale gelmiş bazı Şiiler arasındaki dinî ve kültürel bağlar da dikkati çekmektedir. Örneğin; Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın hem Irak'ta hem de İran'da eğitim görmüş olması gibi küçük ayrıntılar bu durumda daha fazla önem kazanmaktadır.

çoğunluğa sahip demokratik bir hükümetin getirilmesidir; ki bu durum daha sonra İran'ın 'Şii uyanışının başını çekmesine' yol açacaktır. Ona göre:

> "Şiiliğin dirilişi, Şii hükümetler ve hareketler arasında Irak'taki kazanımların korunması ve güvenceye alınması noktasında bir uzlaşmaya işaret etmektedir. … Tavırları belirleyici ve önyargıları tanımlayıcı faktör, daha ziyade Şiiler ve Sünniler arasındaki süregelen düşmanlıklardır."[101]

Bölgede bir Şii bloğunun oluştuğuna dair söz konusu yaklaşım, ilk etapta Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan liderleri arasında destek bulmuştur. Ürdün Kralı II. Abdullah, Lübnan'dan başlayarak Suriye, Irak ve İran üzerinden geçip Bahreyn'e uzanan, Şii varlığının uyanışının, Ortadoğu'daki mevcut güç dengelerini Sünni kesim aleyhine değiştireceği yönünde bir değerlendirmede bulunmuştur:

> "İran yanlısı partiler ya da politikacıların yeni Irak hükümetine hakim olması halinde, İran'dan Irak, Suriye ve Lübnan'a kadar uzanan baskın Şii hareketlerin ya da hükümetlerin oluşturduğu yeni bir 'hilal' ortaya çıkabilecektir."[102]

Zira bundan önce radikal, devrimci fikirlere karşı Şii İran ile Sünni muhafazakâr Arap devletleri arasında bir bariyer (Sünni duvarı) olarak görülen Sünni yönetimindeki Irak'ta Şiilerin yönetimi ele geçirmesiyle iki mezhep mensupları arasındaki tamponun ortadan kalktığı düşünülmektedir.

Şii Hilali kavramı ile ilgili olarak yapılan bu tehdit algılamasına Suudi Arabistan'dan da destek gelmiştir. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı, ABD'ye yaptığı

---

[101] Nasr, *The Shia Revival…,* 2006. s. 179.

[102] Robin Wright, Peter Baker, "lraq, Jordan See Threat to Election From Iran; Leaders Warn Against Forming Religious State", *Washington Post*, 08.12.2004.

"… Eğer Hizbullah füze ve roketlerine sahip çıkarsa ve Lübnan güçleri yeniden silahlanırken arkalarına oturursa, ABD'nin savaş halindeki ülkenin halihazırdaki hükümetini desteklemesine rağmen İran, Lübnan'ın sanal kontrolünü kazanmış olacaktır." Bkz., Herbert I. London, *The Emerging World Conflict*, http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=4170, 21.08.2006, Erişim Tarihi: 15.11.2007.

ve Suudi endişesinin açık bir göstergesi olan ziyarette, Irak ile yapılan savaşı 'Irak'ın İran'a teslim edilmesi' olarak yorumlamıştır.[103] Buna ilaveten Kasım 2006'da Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın güvenlik danışmanı Navaf Obaid, Irak'taki gidişata, oradaki Sünnilerle işbirliği halinde 'yoğun bir Suudi müdahalesine' olan acil ihtiyaca işaret etmiştir.[104]

Ürdün Kralının sözleri üzerine bölge devletlerinden yapılan yorumlardan bir diğeri de Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'ten gelmiştir. Mübarek, Nisan 2006'da *Al-Arabia*'ya verdiği bir mülakatta, Arap ülkelerinde yaşayan Şiilerin İran'a kendi ülkelerine olduğundan daha fazla bağlı olduklarını ileri sürerek: "Doğal olarak, İran, Irak nüfusunun %65'ini oluşturan Şiiler üzerinde bir etkiye sahiptir." [105] ve "Şiilerin büyük çoğunluğu, yaşadıkları ülkelerden çok İran'a sadıktır."[106] ifadelerini kullanmıştır.

Şii Hilali kavramının bugünkü yansımasına geçmeden önce, söz konusu dinî terim ile bir devlet olarak İran'ın birbiriyle ilişkilendirilmesi hususuna değinilmesi yerinde olacaktır. Milliyetçilik bağlamında Şiizm ve İran arasındaki bağlantı ilk olarak Avrupalı gezginciler, daha sonra siyaset bilimciler tarafından ileri sürülmüştür.[107] Söz konusu gözlemlerde Şii dünyasının Sünnilerden coğrafi olarak ayrıldığı ve bu nedenle Şiizmin, bir milliyetçilik mekanizması olduğu ileri

---

[103] Anoushirevan Ehteshami, Mahjoob Zweiri, *Iran and the Rise of Its Neoconservatives*, London, I.B. Tauris, 2007, 117-118.

[104] Nawaf Obaid, "Stepping into Iraq: Saudi Arabia Will Protect Sunnis If the U.S. Leaves", *The Washington Post*, 29.11.2006.

[105] Wright ve Baker, 2004.

[106] Nicholas Blanford, "Shii-Sunni 'Rift' a Worry Across Region", *USA Today*, 13.04.2006.

[107] Ann Lambton, *Qajar Persia*, Eleven Studies, Austin, University of Texas Press, 1987, s. 280.

sürülmektedir. [108] 16. yüzyıl Safevi hanedanı süresince Şiiliğin resmî bir devlet dini olarak adaptasyonundan beri, Şiizmin, İran milliyetçiliğinin bir parçası olması için 'İranlı' ve 'Şii' arasında bir kimlik bulunmaktadır.[109]

İran'da, Şiiliği bir devlet dini haline getirmek suretiyle milliyetçilik anlayışı ile harmanlayan ilk iktidar (Türk kökenli tebaasına ve son derece sınırlı Farsça konuşan nüfusa rağmen) Safevi hanedanı olmuştur. Zira bir ulus-devlet, bağımsız bir siyasi devletin altında ortak tarihi ve kültürel bağlara sahip bir nüfusun coğrafi bütünlüğü olarak tanımlanmaktadır; ki bu da Safevi dönemi sonrası İran'da olanları tam olarak açıklamaktadır.[110] Öte yandan İran'da, bilinçli olarak, içerisinde Şii ideolojisinin bulunduğu bir milliyetçilik anlayışının yayıldığına dair görüşe göre, Şiilik temelinde bir ortak dini temel ilan edilmesinin nedeni komşuları (ve düşmanları) olan Sünni Osmanlı ve Özbek devletlerinden ayrışma güdüsüdür; ki Şiilik bugün de birleştirici bir güç olarak varlığını korumaktadır.[111] Dolayısıyla, Şiilik potansiyel olarak siyasidir.[112]

Öte yandan Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt gibi ABD'nin bölgedeki müttefikleri tarafından İran, Körfez'in iki tarafında da ayağı olan ve Hürmüz Boğazı'nı ABD'ye ve onun bölgedeki müttefiklerine kapatabilecek kapasitedeki bir askeri dev olarak algılanmakta ve Ürdün Kralı Abdullah gibi bölgesel yönetimler tarafından da bir Şii Hilali yaratılması suretiyle bölgedeki Arap Şiilerini Sünni

---

108 Lambton, 1993. s. 172.

109 Morris, 1981. s. 39.

110 Ali Ashtiani, "Cultural Formation in a Theocratic State: The Institutionalization of Shiism in Safavid Iran", *Social Compass*, Vol. 36, No. 4, 1989, s. 484.

111 Nikki Keddie, "Iran: Understanding: A Historian's View", *Middle East Review of International Affair*s, Vol 2, No. 3, September 1998, s. 4.

112 Şii mezhebinin siyasi boyutu hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz., Farid Mirbaghari, "Shi'sm and Iran's Foreign Policy", *The Muslim World*, Vol. 94, October 2004, s. 561.

yönetimler aleyhine harekete geçirecek bir yumuşak güç oluşturduğu yönünde suçlanmaktadır.[113]

Bugün, Batı ve bölgesel Sünni ağızlar tarafından Şii Hilal retoriği zikredilirken bu kavramın yarattığı siyasi tehdidin kaynağında İran'ın var olduğu yargısı üzerinde dikkatle durulmalıdır. Bu noktada, Oniki İmam Şiiliğinde var olan İmam Mehdi'nin yeniden zuhur edişine kadar başa gelen bütün iktidarların gayri meşru sayıldığı; ancak aynı öğretinin, siyasi kargaşanın önlenmesi için, o zamana kadar her hakim otoriteye uyma çağrısında bulunan pasif bir inanç da taşıdığı şeklindeki tarihsel argüman unutulmamalıdır. Söz konusu görüş, Ortadoğu'daki otoriter yönetim altında bulunan Şii azınlıklar için 'kabul edilmiş' bir yaşam tarzı, tarihi bir gerçekliktir.[114]

Bu noktada, Şii teolojisi içerisindeki, yaşanacak bir sürekli çatışma ortamının gerekli olduğunu düşünen marjinal bir akımdan da bahsedilmelidir. *Hüccetiye* Hareketi[115] olarak adlandırılan ve Şii geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan bu grup,

---

[113] Cole, 2009. s. 194.

[114] Ancak söz konusu 'yenik' bakış açısının 1979 İran İslam Devrimi ile yön değiştirdiği gözlemlenmektedir. Öyle ki İslam Devrimi'nin, Şiilere petrol gelirlerinin tarihsel eşitsiz dağılımı ve siyasi dışlanmadan kaynaklanan hayal kırıklıklarının acısını çıkarmaya başlamaları için bir fırsat olarak algılanmıştır.

[115] Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın da bu hareketin bir üyesi olduğu iddia edilmektedir.

"Ahmedinejad'ın kaos stratejisinin dini akıl hocası Büyük Ayetullah Mesbah-Yazdi'den esinlendiğine dair emareler mevcuttur. Büyük Ayetullah Mesbah-Yazdi, Şah yönetimi altında, kaos yaratmak suretiyle saklı İmam'ın geri dönüşünü hızlandırmayı amaçlayan Hüccetiye hareketinin arkasında baş planlayıcısı olmuştur." Bkz., Maximilian Terhalle, "Are The Shia Rising?", *Middle East Policy*, Vol. XIV, No. 2, Summer 2007, s. 81.

"ABD'de ve İsrail'deki Mesih'in bir an önce dünyaya gelmesinin sağlanmasını savunan Evanjelikler ile, İran'da Mehdi'nin bir an önce dünyaya gelmesinin sağlanmasını savunan Hüccetiye grubu aynı düzlem üzerinde kesişmişlerdir. Her iki marjinal grubun da temel felsefesini dünyada kaos ne kadar artarsa Mesih'in veya Mehdi'nin gelmesi de o kadar yakınlaşır inancı oluşturmaktadır. Her iki gruba göre mevcut kaos ortamı Mesih'in veya Mehdi'nin gelmesine uygun bir zemin teşkil etmemektedir. O halde yapılması gereken en önemli şey suni olarak kaosun artırılması ve uygun bir zeminin geliştirilmesidir." Bkz., Barış Adıbelli, "İran'ın Avrasya Açılımı", *Cumhuriyet*, 02.02.2009.

Hüccetiye hakkında daha fazla bilgi için bkz., Fikret Ertan, "İran'da Hüccetiye Gölgesi", *Zaman*, 22.06.; "Ahmedinejad'ın Ardındaki Güç: Misbah Yezdi", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2790, Erişim Tarihi: 21.09.2010.

İran'da gizli bir dinî faaliyet olarak da gündeme gelmiştir. Buna göre *Hüccetiye* Hareketi mensupları, Mehdi'nin gelişine zemin hazırlamak amacıyla, İran'da sosyal karışıklıkların çıkmasını arzu etmektedir. Bunun nedeni, Şii teolojisi içerisinde de bir yeri bulunan, Mehdi'nin geri dönüşünün, ancak Şiiler bunun için aktif olarak çalışırlarsa gerçekleşebileceğine dair inançlarıdır. Diğer bir deyişle *Hüccetiye'ye* göre; İran İslam Devrimi sırasında dahi, Humeyni dahil, çok sayıda din adamı Mehdi'nin yeniden zuhur etmesinin sağlanması amacıyla gerekli koşulların oluşması için öncelikle Şiilerin harekete geçmesi gerektiği inancı çerçevesinde hareket etmişlerdir.

Özetle, Şiiliğin yeniden canlandığı iddialarının dayanakları; Irak'ta Şiilerin iktidara gelişi, İran'ın bir bölgesel lider olarak ortaya çıkışı ve söz konusu gidişata paralel olarak (Lübnan, Suudi Arabistan, Kuveyt gibi) Ortadoğu'daki Şii azınlık sahibi devletlerde yaşanan Şii hareketlenmeleri olarak sıralanabilir. Söz konusu dayanaklardan her birinin diğerlerine bağlı olduğu ve bütün bu unsurların birbirini geliştirdiği de ifade edilmektedir. Sonuç olarak ortaya çıkan yeni yapı 'Şiilerin yükselişi, Şiilerin yeniden doğuşu, Şii ekseni, pan-Şiizm, Şii enternasyonel, Şii Rönesansı, Şii bloğu, Şii imparatorluğu, Şiistan ve Şii uyanışı' gibi ibarelerle dile getirilmiştir.[116]

Şii Hilali kavramının bölge devletleri ve uluslararası aktörler tarafından önemli hale gelmesinin sebebi ise bu konuda taşınan endişelerin, gerek Ortadoğu gerekse küresel aktörler için felaket senaryoları ile sonuçlanan akıl yürütmeler ile sonuçlandırılmasıdır. Söz konusu endişelerden ilki, bünyesinde Şii azınlık bulunduran Ortadoğu ülkelerinin azınlıklarının, ülke yönetimlerinden

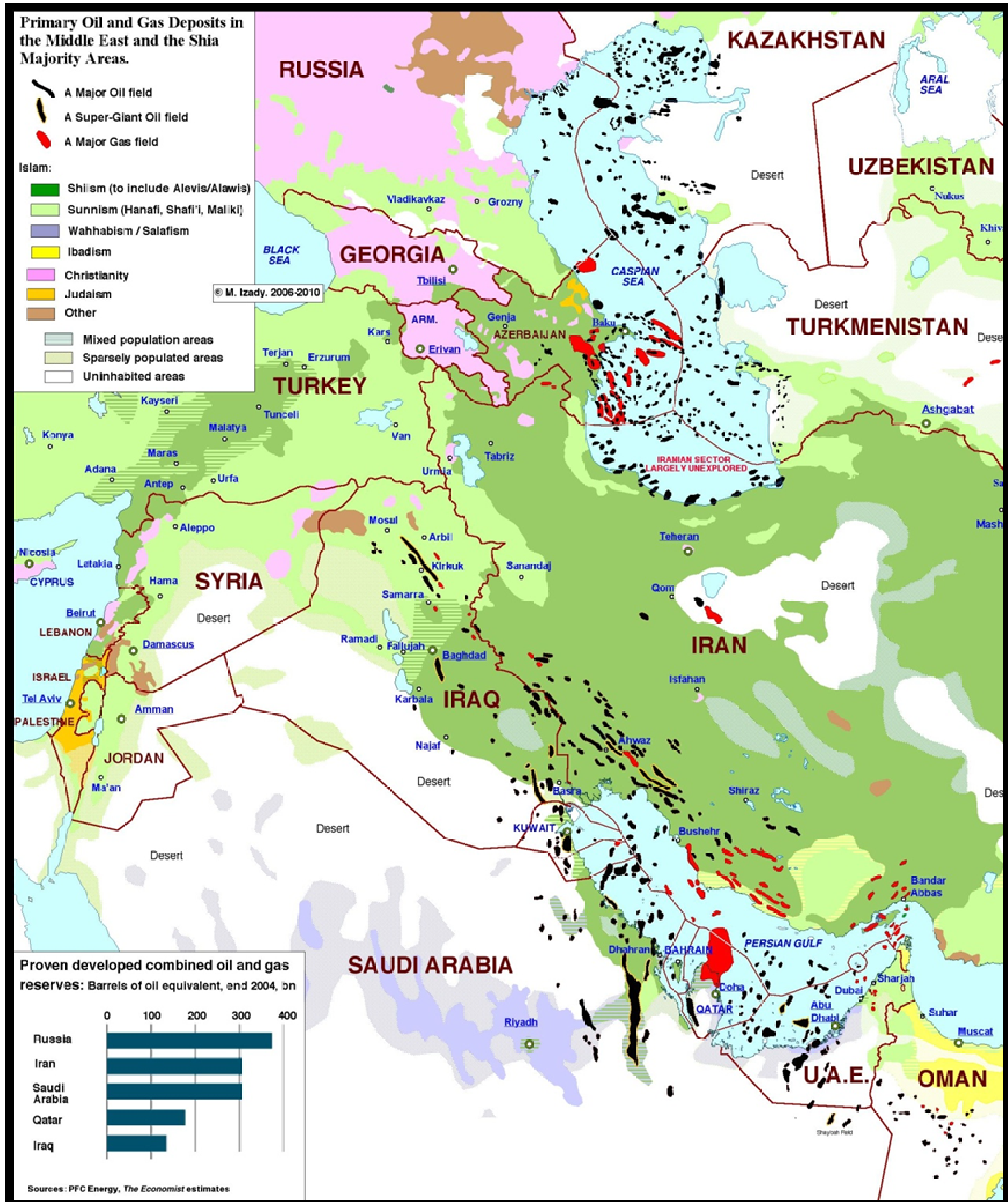
---

[116] Haji-Yousefi, 2009. s. 117.

sosyo-ekonomik ve siyasi nitelikli yeni haklar talep edilebileceğine ve bu taleplerin iktidarlarının sarsılabileceği bir noktaya doğru adım atılması niteliği taşıyacağına ilişkindir. Öte yandan Şii azınlık grupları taşıdıkları ciddi ekonomik potansiyel nedeniyle de önemlidir. Zira Şii nüfus barındıran bölgelerin ekonomik gelir potansiyeli (genellikle) bulundukları ülkelerin ekonomik gelirlerinin büyük bir kısımlarını oluşturmaktadır. Örneğin Suudi Arabistan'da petrol üretiminin yapıldığı Doğu Eyaleti'nin %75'i Şiilerin yaşam alanıdır.[117] Bu nedenle de yeni Şii yükselişi bölgeyle bir şekilde ilgilenen tüm devletlerin dikkatini çekmiştir. Konuyla ilgili olarak, Iraklı Şiilerin iktidara gelmesinin, Arap dünyasındaki Şiiler üzerinde, özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn gibi Şiilerin yoğun olarak yaşadığı Körfez İşbirliği Konseyi (KİK, *Gulf Cooperation Council, GCC*) ülkelerinin iç güvenlikleri açısından, dramatik bir yayılma etkisi yaratacağına dair bir tehdit algılaması içerisine girildiği gözlenmiştir.

---

[117] Mai Yamani, "The Two Faces of Saudi Arabia", *Survival*, Vol. 50, No. 1, February-March 2008, s. 152.

Harita IV: Ortadoğu'daki Başlıca Petrol ve Doğalgaz Sahaları

Kaynak: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/religionsMEmap.html

Bu yaklaşımın savunucuları teorilerini desteklemek için, Irak'ta 2004-2006 döneminde yoğun olarak yaşanan Şii-Sünni çatışmaları ile Temmuz 2006'da çıkan Lübnan-İsrail çatışması sırasında Hizbullah'ı, İran'ın ve Suriye'nin piyonu olmakla

suçlayan muhafazakâr Sünni rejimlerin gösterdiği tepkileri örnek göstermektedirler.[118] Söz konusu yaklaşıma göre Irak'taki rejim değişikliğine Sünniler şiddetle muhalefet ederken Şiiler, ABD'yi haklı görme eğiliminde bir tavır sergilemişlerdir. Öyle ki Irak'ta ikamet eden Büyük Ayetullah Ali Sistani'nin[119] 2005 Irak Genel Seçimleri'ne katılınması yönündeki fetvası[120] üzerine Iraklı Şiiler gönüllü olarak Irak seçimlerine iştirak etmiş ve bu hareketin ardından Ortadoğu genelinde Şii siyasetinin güç kazandığı gözlemlenmiştir. Oysa Sistani, ABD'nin dayatacağı bir adayın Irak'ın başına geçmesindense yeni Irak yönetiminin Iraklılarca belirlenmesinin daha iyi olduğunu düşündüğü için böyle bir telkinde bulunmuştur.[121] Bu olay üzerine diğer bölgelerdeki Şiiler, kendi siyasi talepleri ve tercihleri için seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Suudi Arabistanın Şii

---

[118] Ehsan Ahrari, The Real Challenge From the 'Shia Crescent', http://www.antiwar.com/orig/ahrari.php?articleid=9398, 25.07.2006, Erişim Tarihi: 13.11.2007.

[119] 4 Ağustos 1930, Meşhed doğumlu Sistani 1935-1949 arasında dini öğretimini burada tamamlayarak Kum'a geçmiştir. Dönemin ünlü hocası Ayetullah Burucerdi'nin öğrencisidir. 1951'de Necef'e ve ardından Kerbela'ya taşınmış, burada da aralarında ünlü Ayetullah El Hui, Ayetullah Muhsin El Hekim gibi hocaların bulunduğu sayısız müçtehidden çeşitli dersler almıştır. 1960'ta Meşhed'e gitmiş; ancak burada bir yıl kaldıktan sonra 1961'de Necef'e geri dönmüştür. Bu tarihten itibaren Sistani, Necef'te yerleşiktir.

Diğer Şii liderler arasında en ılımlı lider olarak bilinen Ayetullah Ali Sistani hayatı boyunca siyasetten uzak durmayı yeğlemiştir. Bu nedenle Saddam Hüseyin döneminde sürgüne gönderilmemiş ya da idam edilmemiştir; ancak 'tedbir' olarak yıllarca ev hapsinde tutulmuştur. Bugün de, Şii din okulu Havza'nın başı olarak bulunduğu Necef'teki evinden nadiren ayrılmaktadır. 'Sükût ekolü' olarak da adlandırılan Sistani bugün en fazla mukallidi olan Merci-i Taklid olarak bilinmektedir.

Öte yandan Sistani'nin büyük kitleleri harekete geçirebilecek bir gücü de bulunmaktadır. Örneğin, Sistani'nin özellikle Irak seçimleri öncesinde seçimlere katılmanın vacip olduğunu söylemesi Iraklı Şiiler üzerinde büyük etki yaratmıştır. Nitekim Sistani'nin söz konusu söylemlerini emir telakki eden Şiilerin sandığa gitmesi seçim sonuçlarına yansımış ve yine Sistani'nin destek verdiği Birleşik Şii İttifakı iktidara gelmiştir. Sistani hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mehdi Khalaji, "The Last Marja: Sistani and the End of Traditional Religious Authortiy in Shiism", *Policy Focus*, No. 59, Washington Institute for Near East Policy, 2006; Juan R.I. Cole, *The Ayatollahs and Democracy in Iraq*, ISIM Papers 7, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.

[120] "Seçim idealleri, insanların temsili, milli iradenin ifade edilmesi, hukukun üstünlüğü gibi prensipler en saygıdeğer dini liderler tarafından ısrarla istenmiştir. 1979 yılındaki Humeyni'nin tavrının aksine, bu kesim kesinlikle 'demokrasi' teriminden korkmamış ve onunla İslam arasında bir çelişki görmemiştir." Bkz., Cole, "The Ayatollahs and Democracy in Iraq", 2006. s. 24-25.

[121] Söz konusu yargıya Robert J. Riggs (Visiting Assistant Professor Department of History Franklin & Marshall College, Pennsylvania) ile yapılan görüşme (Villa Universitaria (UAB) / Katalunya, Barcelona, 24.07.2010) sonucu ulaşılmıştır.

bölgelerindeki seçimlere katılım oranı ulusal ortalamanın iki katına ulaşmış; Lübnan ve Bahreyn'deki Şiiler ise ülkelerinde eşit oy hakkı talep etmişlerdir. Burada dikkat çekici olan husus; söz konusu uyanışın, İran güdümündeki yeni bir alternatif yönetime değil, mevcut siyasi sistemlere dahil olunması çabasında olmasıdır. Hatta İran ile ABD arasında geniş bir işbirliği önerisi dahi dile getirilmiştir.

Şii Hilali kavramının gündeme getirilmesinin altında yatan diğer bir endişe ise bölgede etkin olmak isteyen dış güçlerin burada kendilerinin yerine İran'ın etkin olabileceği yönünde bir tehdit algılaması içerisine girmesi ya da girmesinin istenmiş olmasıdır.[122] Söz konusu endişe, ABD'nin Irak müdahalesi sonrası ilk kez bir Arap ulusunun (ki Irak, o döneme kadarki Arap milliyetçisi bölgesel politikalarının temel yönlendiricilerinden biri olmuştur) Şii unsurların çoğunlukta olduğu bir yönetim altına girmesi temeline dayanmaktadır. Bu olay sonucunda; 2003 yılında Irak işgalinin ve Saddam Hüseyin'in devrilmesinin bir neticesi olarak Ortadoğu'da bir Şii bloğu oluştuğunu ve bu bloğa Tahran'ın liderlik edeceğini iddia eden bir görüş ortaya çıkmıştır.[123]

Bunlara ilaveten bölgedeki Şii yükselişi ile paralel olarak artan bir mezhep çatışması ihtimalinden de söz edilmektedir. Buna göre Şii yükselişi teorisi çerçevesinde yapılan tartışmalarla, Şiiliğin siyasi bir faktör olarak ortaya çıktığına ve bundan sonra Ortadoğu'nun geleceğinin Şii-Sünni mücadelesi çerçevesinde belirleneceğine dair bir tezin ileri sürüldüğüne de değinilmelidir. Mezhep temelli Şii-Sünni ayrışması olarak nitelendirilebilecek bu teze göre, ABD'nin Irak müdahalesi sonrası, İslam dünyasında yüzyıllardır devam eden Şii-Sünni çatışması

---

[122] Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", Akademik Orta Doğu, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 41. İran'ın söz konusu iddiaya verdiği tepki hakkında bkz. s. 130 vd.

[123] Walker Martin, "The Revenge of the Shia", *Wilson Quarterly*, Sonbahar, 2006.

daha da alevlenmiştir ve bundan sonra Ortadoğu'nun kaderi bu mezhep çatışması sonucunda oluşturulacak yeni güç dengeleri çerçevesinde belirlenecektir. [124]

Burada ABD'nin Irak müdahalesinin ilk yıllarında Şii camiasıyla yakın ilişki içerisine girmesine getirilen bir eleştiriden de bahsedilmelidir. Buna göre, ABD'nin benimsediği bu yanlı ilişki geliştirme tarzı, 2006 yılına gelindiğinde ortaya çıkan mezhep çatışmasının temelini oluşturmuştur. Öyle ki bu dönemde gerçekleşen sıcak çatışma ortamı, Şii siyasetini ılımlı güçlerin elinden alarak radikal milislerin ve siyasetçilerin hâkimiyetine geçirmiştir.[125] Sünniler ise, ABD'nin yüzünü Şiilere dönmek suretiyle kendilerine ihanet ettiği düşüncesine kapılmıştır.[126]

Sonuç olarak, Şii Hilali kavramını Sünni bölge devletleri ve Batı için endişe verici yapan bir başka unsur, İran'dan başlayarak ve İran güdümünde Irak-Suriye hattı üzerinden Afganistan ve Pakistan'a kadar uzanan jeopolitik alanda Şiilerin hareketlenmeleri sonucu bir birlik oluşturabileceği endişesidir. Bu bağlamda bir Şii Hilali'nin gerçekleştirilmesi durumunda Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'ın öncülük ettiği Sünni muhafazakâr devletler, Tahran-Bağdat Şii ekseninin Suriye ve Hizbullah ile doğal müttefik olmasından ve Basra/İran Körfezi'ndeki Şiilerin de bu ittifaka katılmalarından endişe etmektedir.[127] Ancak bu yaklaşımda, daha önceleri Sünni tampon olarak belirtilen Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak engelinin

---

[124] Mezhep temelli Şii-Sünni ayrışması hakkında daha fazla bilgi için bkz., Vali Nasr, "When the Shiites Rise", *Foreign Affairs*, Cilt 85, No. 11. Temmuz/Ağustos 2006, ss. 58-74; Nasr, *The Shia Revival...,* 2006. ss. 15-253; Vali Nasr, "Regional Implications of Shi'a Revival in Iran*",* *the Washington Quarterly*, Cilt 27. No. 3, Yaz 2004. ss. 7-21; Juan Cole, "A 'Shite Crescent'? The Regional Impact of the lraq War", *Current History*, Cilt 105, No. 693, Ocak 2006, ss.20-27 ve Vali Nasr, "Şii Yükselişi", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, ASAM Yay., 2007, ss. 101-108.

[125] Nasr, 2007. s. 103.

[126] Juan Cole, Kenneth Katzman, Karim Sadjadpour, Ray Takeyh, "A Shia Crescent: What Fallout For The United States?", *Middle East Policy*, Vol. XII, No. 4, Winter 2005.

[127] Cole, "A 'Shite Crescent"?..., 2006. s. 25.

ortadan kalkmasının/kaldırılmasının ardından onun yerinin Sünni bir Kürt bölgesi ile ikame edildiği hususuna yer verilmemektedir. Bu açıdan bakıldığında (sözde) Şii Hilali'nin, eskiden olduğu gibi bugün de, yine coğrafi anlamda kesintisiz bir şekilde devam edemediği açıkça görülmektedir. Buna ilaveten Irak, bu hilalin bir ayağı olsa bile (ki değildir), Hizbullah'ın (yani Lübnan'ın) da söz konusu hilale katılabilmesi için Suriye'nin de projeye kesin katılım göstermesi gerekmektedir (ki bu da mümkün görünmemektedir).

2.3. Şii Nüfusa Sahip Bazı Ülkelerin Şii Hilali Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Bir Şii Hilali iddiasından bahsedilirken bu proje içerisinde yer alacak devletlerin de, söz konusu projeye uygunluk bağlamında, mercek altına alınması gerekmektedir. Bu çerçevede Şii Hilali için *sine qua non* özellikteki aktörler olarak Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn ve Kuveyt incelenecektir.

2.3.1. Irak

Ortadoğu'da bir Şii Hilali projesinin gerçekleşmesi için, söz konusu projenin temel ayaklarının katılımı sağlanmalıdır. Bu çerçevede ele alınması gereken ilk ülke Irak'tır.

"Irak Şiilerinin birçoğu geçmişte Sünni olan ve 18.-19. yüzyıllarda Orta Fırat'ta yerleştikleri kasabalarda Şiileşen aşiret kökenli Araplardır. Şiiler, ülkenin güneyindeki tarım alanlarını işleyen çiftçilerin büyük bir kısmının da Şii olmasından ötürü, genel olarak Irak'ın güneyinde yerleşmişlerdir. Söz konusu çiftçilerin çoğu, son iki asır içerisinde bu mezhebi benimseyerek yerleşik hayata geçmiş göçebe ve yarı göçebe kabilelerin soyundan gelmektedir. Öte yandan güneydeki kabilelerin bedevi olarak yaşamayıp yerleşik hayata geçmeleri, Şii ulemanın kendi dinlerine çevirme baskılarına maruz kalmalarında etkili olmuştur."[128]

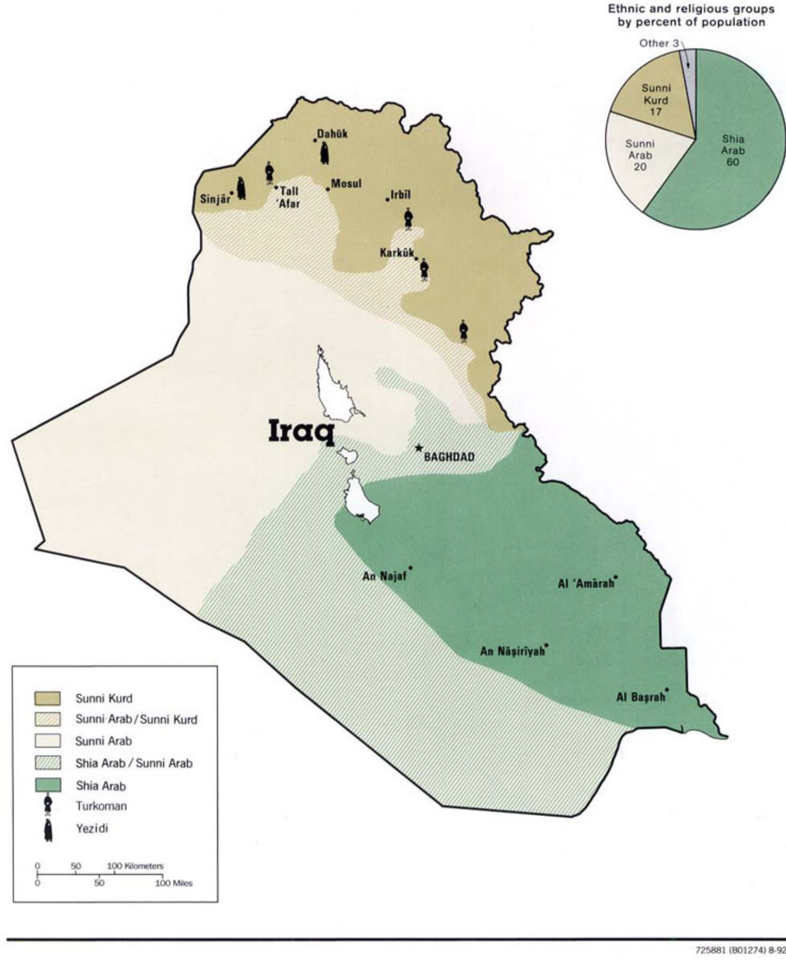
Irak'ta Basra, Necef[129] ve Kerbala dâhil olmak üzere güney vilayetlerinin çoğunda, ayrıca Bağdat ve Diyala vilayetinin kasabalarında Şii unsurlar yaşamaktadır. Buna ilaveten Saddam Hüseyin'in uyguladığı Araplaştırma kampanyası sırasında Kerkük, Telafer, Hanekin ve Mendeli gibi Türklerin yaşadığı bölgelere de Iraklı Arap Şiiler yerleştirilmiştir.[130]

---

[128] Paul Sullivan, "Who Are The Shia?", *History News Network*, http://hnn.us/articles/1455.html, 26.05.2003, Erişim Tarihi: 26.07.2010.

[129] Şiiler için Irak sınırları içindeki Necef'in apayrı bir yeri vardır. Hicri 170 tarihinde İmam Ali'nin burada öldürülmesi üzerine Necef, Şiiler için özel bir anlam kazanmış ve zamanla, Irak'taki ve İran'daki Şiilerin de katkılarıyla büyük bir ekonomik güce sahip olmuş; buna ilaveten ilmi ve ruhani bir merkez konumuna da ulaşarak '*Havza-ı İlmiye*' olarak anılmaya başlanmıştır.

[130] Özüm Uzun, "Şii Nüfus", *Global Strateji Enstitüsü*, 2006, Yayımlanmamış proje çıktısı.

Harita V: Irak'ın Mezhepsel ve Etnik Dağılımı

Kaynak: Iraq Map Folio, 1992, The General Libraries, the University of Texas at Austin

Irak'ta, 1957 sayımından sonra gerçek verilere dayanan bir nüfus sayımı yapılmamıştır. On üç yüzyıl boyunca Bağdat, Necef ve Kerbela'da yoğunluklu olarak yaşayan Şiilere Osmanlı döneminde İran'dan göç ettirilen din adamları da eklenmelerine rağmen Şiiler ancak 19. yüzyılın başlarında çoğunluğu sağlayabilmişlerdir.[131] Buna göre; ülkede yaklaşık olarak %75 Şii-%25 Sünni olarak

[131] "Arap dünyasında, büyük ölçüde Hıristiyan bir nüfusa sahip olan Lübnan hariç, 22 ülkenin yöneticileri geleneksel olarak Ortodoks Sünni çoğunluktan gelmiştir. Bununla birlikte, bugüne kadar

belirtilebilecek oran içerisindeki Kürt (%5-10 Şii (diğer bir deyişle *'Feyli')* Kürt)-%90-95 Sünni) ve Türkmen (%40 Şii-%60 Sünni) unsurların bulunduğu da söylenebilir.[132] Bununla birlikte son iki yüzyıldan beri çoğunluğu oluşturmalarına rağmen, ABD işgaline kadar Şiilerin siyasi anlamda ciddi bir müdahaleci tavırları olmamıştır.[133] İran destekli Şiilerin dışında Şii bölgeleri oluşturmak isteyen kesimler, aslında Irak'ın bir bütün olarak kalmasından yanadır.[134] Bu da Irak'taki demografik yapının bir (siyasi anlamda) Şii Hilalin kurulması şansını azalttığı anlamına gelmektedir.

Iraklı Şiilerin tarihlerine sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında da ikinci sınıf vatandaş muamalesi gördükleri ortaya çıkmakta ve bu da Şii kesiminin muhalif yapısına kaynaklık etmektedir.

Şiilerin, ABD işgali ile Irak rejimine muhalif bir yapıda olmasının nedenlerinin başında, Baas yönetiminin başladığı dönemden (1968) Amerikan işgaline kadar olan dönemde uygulanan baskı politikaları çerçevesinde, bu kesimin ekonomik olarak geri planda bırakılması yer almaktadır.[135] Her ne kadar devletin temel gelir kaynakları,

---

genel eğilimin aksine Şiilerin çoğunluğu oluşturduğu iki ülke bulunmaktadır, Irak ve Bahreyn." Bkz., David Hirst, "Arab Leaders Watch in Fear as Shia Emancipation Draws Near", *Guardian*, 22.01.2005.

[132] Uzun, 2006, s. 5.

[133] "Burada değinilmesi gereken bir nokta, fetva merciinin niteliği ile ilgilidir. Şii öğretisine göre bir müçtehid öldüğünde fetvası da ortadan kalkmaktadır. Öte yandan müçtehidler birbirlerine taban tabana zıt fetvalarda da bulunmamaktadırlar. Ancak yine de seçkin Ayetullahların halkın belleği üzerindeki uzun süredir devam eden etkisinin küçümsenmemesi gerektiği belirtilmekle beraber, Şii doktrininin bu özelliği dolayısıyla zamanla güçlü/köklü Şii ailelerin atalarından kalan mirasın etkisinin azalmaya başladığına, dolayısıyla Şiilerin giderek daha siyasallaştığına dair yorumlara da yer verilmelidir." Bkz., Ibid.

[134] Mazin Hasan , "Orta Doğu'da 'Şii Hilal' Endişesi", http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1124&kat1=31&kat2=, 28.08.2006, Erişim Tarihi: 16.11.2007.

[135] "1958 devrimi on yıl sonra 1968 devrimi ile oturaklaştı. Bundan sonra Irak rejimi halk desteğine ihtiyaç duymayan totaliter bir rejime dönüştü. Özellikle petrol gelirleri rejimin vergi toplamaya bile ihtiyaç duymaması sonucunu doğurmuştu. Ekonomik refah beraberinde güçlü bir merkezi ordu, haberalma örgütü ve gizli polis teşkilatını (muhaberat) ortaya çıkardı. Bütün bu gücün dayanamadığı tek şey vardı: Ayrılıkçı bireysel güç merkezleri. Son otuz yıldır hiçbir başkaldıya prim vermemiş

üzerinde yaşadıkları araziden elde ediliyor olsa da[136], belki de sırf bu nedenle, Şiilerin güç kazanarak iktidardan hak talep etmemeleri amacıyla ekonomik olarak geri planda bırakıldığı bilinen bir husustur. Söz konusu geri bırakma faaliyeti, 1980 sonrasında, devlet yatırımlarının tarım yerine daha çok gelir getiren petrol sanayisine yönlendirilmesi ile Şiilere devlet sektöründe sınırlı istihdam imkânı tanınması ve şehirlere göç ettiklerinde ise bu kesimin genellikle düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda bırakılmaları yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Sonuçta Irak devlet yapısında bir vatandaş statüsüyle eşit konuma gelememelerinden kaynaklanan Şii muhalefet, seküler Şiilerin katıldıkları Komünist Partisi ile daha dindar ve muhafazakâr Şiilerin üyesi oldukları İslami hareketler olmak üzere iki kanala ayrılmıştır. Bunlardan 1950 sonlarında dinî yaşantıda gözle görülür bir düşüş yaşanmasına tepki olarak ortaya çıkan Şii ulemanın önderliğindeki dinî muhalefet, Dava Partisi'ni kurarak (1957) Irak'taki Şii siyasal örgütlenmesinin de temellerini atmıştır. Dava'nın ve diğer Şii çoğunluklu din odaklı partilerin laik Baas yönetimi açısından ortak noktası, rejimi zayıflatma ve İran'daki gibi bir İslami devlet kurma tehdidine işaret etmeleridir. Bu çerçevede Saddam Hüseyin döneminde Iraklı Şiiler, Baas Partisi'nin en baskıcı yüzüyle karşılaşmış, birçoğu öldürülmüş geri kalanlar ise Irak'tan sürgün edilmiştir.[137] Burada, Irak'tan

---

olmalarına rağmen Şiiler de yıllardır çıban başı olarak görülen Kürtlerle birlikte rejimin muhtemel düşmanları ilan edildiler." Bkz., Balcı, 2003.

[136] O dönemde Irak'ta petrol üretimi devlet tarafından yapıldığı için buradaki arazilerin üzerinde bulunan Şiilerin de petrol gelirlerinden hak iddia etmesi zaten söz konusu değildir.

"Kürtler ve Şiiler en büyük petrol bölgelerinin üzerinde oturuyorlar." Bkz., Sedat Laçiner, "Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu", http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=320, 28.10.2008, Erişim Tarihi: 26.09.2010.

[137] Baas Partisi'nin ideolojik yapısı dini liderlerin biraz daha etkili olduğu Şii toplumunda rahatsızlıklara yol açmıştır. Aynı şekilde ülkedeki Şii nüfusun ve özellikle dini liderlerin İran'la olan yakın ilişkisi Irak hükümetleri için ayrı bir endişe kaynağı olmuştur.

‘kovulan’ bu kitlelerin büyük kitleler halinde İran’a yerleştirildiği de belirtilmelidir.[138]

Yaşanan Şii siyasi örgütlenme sürecinin sonunda Irak Şiileri, ABD’nin Irak’a müdahalesine genel itibarıyla destek vermiş ve hem ABD’nin hem de İran’ın desteğini alarak genel seçimler sonrası kurdukları Birleşik Şii İttifakı (Birleşik Şii Koalisyonu, *El İtilaf El Iraki El Muahhad*, *Unified Iraqi Coalition*)[139] ile iktidara gelmişlerdir.

Dolayısıyla Şiiler Irak’ta, yaşadıkları zor dönemlerin ardından gelen Amerikan işgali ile Saddam döneminde hayal bile edemeyecekleri bir konuma ulaşmışlardır. Diğer bir deyişle Şii kesim yüzyıllardır ilk defa, kilit konumdaki bir Arap ülkesinde -en azından siyasi açıdan hakim bir topluluk olarak- yönetici konumuna erişmiştir (30 Ocak 2005). Sünniler ise bu seçimlerden sonra iktidar olma güçlerini kaybetmiştir. Şii İttifakı, seçim sonucunda oyların %47'sini alarak (%25'ini Kürt İttifakı, %13’ünü Allavi'nin listesi) 140 milletvekili çıkarmak suretiyle Irak'ta iktidar olmuş ve ülkedeki ‘Şii iktidarının’ ilk adımını atmıştır.[140]

Saddam Hüseyin yönetiminin Şii kesim üzerine yaptığı baskı uygulamalarına 1980 yılında binlerce Şii’nin Irak'tan sürgün edilmesi örnek gösterilebilir. O dönemde söz konusu kitlenin çok büyük bir bölümüne İran kucak açarak Irak siyasetinin bugünkü etkin aktörlerinden biri olması yönünde ciddi bir koz elde etmiştir.

Irak Şiilerinin geçirdiği tarihi süreç hakkında bkz., Bkz., Wiley, 2004. s. 63 vd.

[138] Şii kesimlerin o dönemde yaşadıkları hakkında daha fazla bilgi için bkz., Matthew Duss, Peter Juul, *The Fractured Shia Of Iraq: Understanding The Tensions Within Iraq’s Majority*, Center for American Progress, January 2009.

[139] Birleşik Şii İttifakı, Irak’taki Şii grupların birliğini sağlamak başta olmak üzere ülke yönetimi konusundaki siyasi amaçlarına ulaşmak amacıyla kurulmuştur. Dinci, laik, liberal ve milliyetçi Şiilerin yanı sıra bazı Sünni ve Türkmenleri de içine alan İttifak, geçirdiği değişimlerle, zamanla, dinci ve kendi aralarında ihtilafların bulunduğu bir oluşuma dönüşmüştür. Yaklaşık 20 gruptan oluşan İttifakın önde gelenleri, İslami Devrim Yüksek Konseyi (İDYK), El Dava Partisi, El Sadr grubu ve (son döneme kadar) Fazilet Partisi’dir.

[140] Şii koalisyonun içinde bulunan en etkin gruplar; İslami Dava Partisi (El Dava) (*Hizb El-Dava El-İslamiyye;* Şimdi IIYK olmuştur.), Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İDYK) (Supreme Council of Islamic Revolution in Iraq, SCIRI), Sadr Grubu ile (ikincil öncelikli/büyük olarak) İslami Hareket

Bu durumda, Şii Hilali iddialarının gerçek olması durumuna tezat oluşturacak şekilde 'Amerika'nın kendi şeytanını yaratmış olması' gerekecektir. Zira son birkaç yıl içinde Şiilerin Irak'taki yıldızının parlamasının en büyük sebebinin ve destekçisinin ABD olduğu açıkça söylenmektedir. Diğer bir deyişle ABD kendi elleriyle ilk adımlarını attığı Şii Hilali'nden tehdit algılamaktadır; ki bu da mantıklı değildir.

Öte yandan Irak Şiileri arasında herhangi bir ittifak içerisinde olmaları için birinci şart olan asgari müşterek bir konsensüsün varlığından da söz etmek kolay değildir. Zira bu kesim siyasal tutum ve görüş açısından bir bütünlük içerisinde olmayıp liberalizm, sosyalizm ve siyasal İslam akımları temelinde parçalanmış durumdadır. Bunlar arasında siyasal İslamcı akımın diğerlerine oranla daha güçlü ve etkin bir konumda olduğu söylenebilir; ancak İslamcılar da kendi aralarında bir bütünlük içinde bulunmamaktadır.[141]

Şii İslamcıları, ılımlı ve radikal olarak ikiye ayırmak mümkündür. Ilımlı Şiilerin başında da din adamları gelmektedir.[142] Bugün Irak Şiileri, Baas döneminden gelen tarihi ezilmişlik duygularının da itici gücüyle Şii kimliklerine vurgu yapılan bir siyasi etkinlik özlemi içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle de, genel Şia teorisinde

---

Partisi (*Cemayet El Emel El İslami*), Şii Hizbullah Örgütü, El Hui Vakfı, Hairi Grubu, Iraklı Laik Şii Gruplar ve Vatanseverler Cephesi (*Cephe El Vataniye El Iraqiye*) şeklinde sıralanabilir.

2010 Irak genel seçimlerinde ise yer alan belirleyici nitelikteki Şii koalisyonları ise Kanun Devleti Koalisyonu, Irak Ulusal İttifakı/Koalisyonu, Irakiyye Listesi (Dr.Eyad Haşim Allavi Grubu) ve Irak'ın Birliği Koalisyonu şeklinde sıralanmıştır.

[141] Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 72.

[142] Keskin, 2007. s. 72.

olduğu gibi, Irak Şiileri için de din adamları çok önemli siyasi ve sosyal etkinliğe sahiptirler.[143]

Yukarıda sayılan hususlara ilaveten, Irak'ın Şiilik temelinde ve özellikle de İran'ın liderliğinde herhangi bir ittifaka girmek suretiyle kendisini bağlamak istemeyeceği tezi Irak'ın Şii camiası içerisindeki ayrı konumu ile de desteklenmektedir.

Şiiliğin iki merkezinden biri olan (Şii Medresesi Havza'nın bulunduğu) Necef Irak'ta bulunmaktadır. Diğer önemli Şii merkezi olan Kum (İran) ile aralarındaki Şii dünyası etkinlik mücadelesi düşünüldüğünde bu medresenin önemi daha da ortaya çıkmaktadır. Zira iki medrese arasında Şiiliğin uygulanma biçimine ilişkin dönen (Ahbari-Usuli) mücadelesi, Irak'ın işgali ile [144] Şiilerin siyasi bir figür olarak ortaya çıkmasının ardından daha da belirginleşmiştir.

Havza'da politikaya sıcak bakmayan ve iktidardan uzak kalma eğilimindeki muhafazakâr ve geleneksel Şii görüşü hakimdir. Ancak siyasi konjoktürdeki gelişmeler söz konusu öğretinin fiilen uygulamasını zorlaştırmaktadır.[145] Dolayısıyla özellikle de 2003'ten beri Irak, İran'dan sonra Şiiliğin dini bir meta olmasının ötesinde bir 'araç' olarak en fazla kullanıldığı ikinci ülke konumuna gelmiştir. Öyle ki, buradaki geleneğin en önemli temsilcisi (Humeyni'nin devlet ve Velayet-i Fakih kavramlarını reddeden) Büyük Ayetullah Ali Sistani, benimsediği Ahbari Şii öğretisi gereğince siyasetten uzak kalmayı tercih etse de İran'ın Irak

---

[143] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Cole, The *Ayatollahs and Democracy in Iraq*, 2006.

[144] Irak Şiiliği hakkında daha fazla bilgi için bkz., Nicolas Pelham, "The Reawakening of Arabian Shiism", *A New Muslim Order: The Shia and the Middle East Sectarian Crisis*, New York, I.B.Tauris, 2008.

[145] Keskin, 2007. s. 72.

üzerinde kurmak istediği etkinin karşısında durmaya çalışmakta, dolayısıyla bir şekilde siyasetin içine çekilmektedir. Öte yandan Necef ve Kerbela'da yoğun olarak bulunan üst düzey din adamları radikal siyasi hareketliliğe sıcak bakmamakla birlikte (Bu görüşün ABD'nin Irak'ı işgalini kolaylaştırdığına dair yorumlar mevcuttur.) ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından bir şeriat devleti kurma fikrine de sıcak bakmamaktadır.[146] Bu da Irak'ın İran'dan (ve doğal olarak siyasi anlamdaki bir Şii Hilali birliğinden) ideolojik olarak ne denli uzak olunduğuna işaret etmektedir. Zira Irak Şiileri içerisinde güç kazanan geleneksel aktörler, ABD'nin Irak'ta kalmasını istememekle birlikte Amerikan karşıtlığına mezhepsel ve ideolojik bir boyut kazandırmaya da çalışmamışlardır.

Şii şemsiyesi altındaki bütün unsurların aslında aynı kriterlerle değerlendirilme/sınıflandırma yapılmasının hatalı olacağı görüşünün desteklenmesi açısından Necef-Kum rekabetine de değinilmelidir.

Tarihsel süreç içerisinde Şia içerisinde de (diğer mezheplerde olduğu gibi) bölünmeler gerçekleşmiş ve bu hizipler, zamanla bazı konularda uzlaşamaz konuma gelecek kadar keskinleşmiştir. Şiiliğin doğduğu yıllarda ortaya çıkan Ahbari-Usuli ekolünün devam etmekle birlikte bugün Şii dünyası içerisindeki iki merkezden birinin Necef'te bulunması (diğeri Kum'dadır) ve Necef'in Ayetullah Sistani tarafından temsil edilmesinden ötürü 'Şiiliğin yükselen değeri' olarak algılanmaya başlanması söz konusu bölünmenin şah damarını oluşturmaktadır. İran'daki ve Irak'taki din adamları arasında yaşanan anlaşmazlıklar, Şii öğretisine liderlik eden iki

---

[146] Bu konuda bkz., 3.3.1. İç Faktörler, s. 146 vd.

büyük havza için de geçerlidir. Zira Kum ile Necef havzaları arasında doğan ciddi fikir ayrılığının şiddeti giderek artmaktadır.[147]

Kum Havzası (*El Havza El Natika/El Mütaharrika*-Konuşkan/Hareketli Havza) Şii din adamlarının aktif siyasete katılımını teşvik ederken, Necef Havzası (*El Havza El Samita*-Suskun Havza) Şii din adamlarının siyaset konusunda pasif kalmasını tercih etmekte, 12. (kayıp) İmamın ortaya çıkışını beklemektedir.[148] Irak Şiileri üzerinde çok önemli siyasal ve sosyal etkinliğe sahip olan Iraklı din adamlarının İran ile bağları bulunmakla birlikte İran'ın resmi devlet görüşünden farklı düşüncelere sahip olduğu belirtilmelidir. Iraklı müçtehidlere göre siyasi iktidar yalnızca Allah'a, Peygamberlere ve Oniki İmam'a aittir ve İmamların dışında iktidarı sahiplenmek gasp ve işgal anlamına gelmektedir. Bu da sözde bir siyasi Şii Hilali projesinin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Şiiliğin en önemli ikinci ayağı olan Irak -İran'la olan yakın siyasi ve tarihi bağlarına rağmen- söz konusu projeye destek vermezse (ki bu temel konuda anlaşması da asla beklenmemektedir) Şii Hilal Projesi, ölü doğmuş bir proje olarak kalmaya mahkumdur. Diğer bir deyişle Şii gruplar arasındaki rekabet, ortak ve güçlü bir hareketin ortaya çıkmasını

---

[147] "Hz. Ali'nin şehit olduğu zamana kadar Necef fazla tanınmış bir şehir konumunda değil iken Hz. Ali'nin türbesinin burada bulunması Necef'in bu şehrin hızla tanınmasına sebep olmuştur. Şii din alimi Şeyh Nasreddin Tusi'nin Bağdat'tan Necef'e göç edip yerleşmesinden sonra burada dini bir okul kurularak Necef, Şii dünyasının merkezi konumuna getirilmiştir. Şii ekolü içerisinde bulunan Usuli (aklı ön planda tutan yaklaşım) ve Ahbari (daha çok geleneği öne çıkaran, haber ve âlimlerin görüşlerine dayanan yaklaşım) yaklaşımlar da Necef'te ortaya çıkmıştır. ... Kum ise İran'da Şii mezhebini kabul eden ilk şehirlerden biridir. İmamların hayatta olduğu dönemlerde imamların nezdinde Şii düşünceyi kabul eden ve bu doğrultuda eğitim gören İranlı öğrenciler söz konusu mezhebi yaymak için Kum şehrini tercih etmişlerdir. Bu çerçevede Kum'da dini okullar açmışlardır. Bundan sonra Kum, Şiiliğin önemli bir merkezi olma özelliğini her geçen gün hem Şii âlimlerin buraya göçü ile hem de yetiştirdiği öğrenci sayısındaki artışla pekiştirmiştir." Bkz., Şahin, 2006. s. 46-47.

[148] İbrahim El Marashi, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 28.

engellemekte ve ne iç ne de dış/bölgesel platformlarda bir ‘Iraklı Şii birliği’nden söz edilebilmektedir.

Irak söz konusu olduğunda, siyasi nedenlerin yanı sıra Şii yerleşkelerinin coğrafi konumu dolayısıyla buradaki bir muhtemel İran güdümündeki bir yapının, bölge ile enerji alışverişinde bulunan hiç bir uluslararası aktör tarafından istenmeyeceği de dikkati çekmektedir.

Şii öğretisi içerisindeki önemli konumlarının yanı sıra yerleşim alanı olarak bakıldığında da Irak Şiilerinin büyük bir jeostratejik öneme sahip olduğu görülmektedir. Zira Irak Şiilerinin genel olarak güney vilayetleri Basra/İran Körfezi’ne (Arap Denizi’ne) açılan bir (tek) liman olması ve Irak petrollerinin yaklaşık üçte ikisini barındırıyor olması dolayısıyla çok yüksek ekonomik değere sahiptir. Dolayısıyla buradaki mücadelenin yalnızca mezhepsel temelli olduğunun iddia edilmesi yanıltıcı olacaktır.

Irak’ın petrol gelirlerinin ve ana transit güzergahının üzerinde yerleşik halde bulunan Şiilerin yönetimde etkin olmak istemesinin altında yatan gerçek nedenlerden birinin de ülke ekonomisinin en büyük payına sahipken ülke yönetiminde söz sahibi olamamayı kabullenememeleri olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Irak’taki mezhebi mücadelenin altında ekonomik nedenlere dayanan bir iktidar mücadelesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. ABD’nin Irak’ı işgalinin gerçek nedeninin buradaki enerji kaynakları olduğuna dair yorumların ciddiyeti düşünüldüğünde bu argümanın önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır.

Dolayısıyla ‘söz konusu amacın üzerinde yaşayan’ Şiilerin de kendi kaderlerini dış etkilere kapalı bir şekilde belirleyebilecekleri düşünülemez. Buradan da Irak’ta

yaşanan mücadelenin bir Şii Hilali'nin doğuşu olarak yorumlanmasının, asıl amaç olan ekonomik kaynakların ve stratejik noktaların ele geçirilmesinin kolaylaştırılması amacıyla biçilen bir örtü/maske olduğu yorumu da yapılabilir.

Irak'ın Şii Hilali projesinin ayaklarından biri ol(a)mamasına kaynaklık edecek bir diğer neden iki ülkenin ortak geçmişlerine damgasını vuran savaş tarihidir.

Bilindiği gibi İran'la yapılan 8 yıllık savaş süresince Irak Şiileri mezhebi yönlerinin motivasyonuyla hareket ederek İran'ı değil, milliyetçi motivasyonları ile Irak'ı desteklemişlerdir. Diğer bir deyişle, o döneme kadar Saddam Hüseyin tarafından ezilmiş olmalarına rağmen, savaş süresince bir Şii dayanışması içerisine girerek İran ile birlikte hareket etmeyi reddetmişlerdir.[149] Çok sayıda İran kökenli Iraklı (*tabaiyya* olarak bilinirler) ailelerinin yüzlerce yıldır Irak'ta yaşamakta olmasından ötürü kendilerini (İran'dan ziyade) Irak kültürüne daha yakın bulmaktadır. Örneğin soy isimlerinden İran kökenli oldukları rahatça anlaşılan Ayetullah Hoi, Kazvini, Şirazi ve Sistani gibi bazı ünlü Iraklı din adamları bile kendilerini 'Iraklı' olarak görmelerinden ötürü Şiilere yönelik ciddi bir Baas otoritesi yaşandığı dönemde dahi İran'a yerleşmemişlerdir.[150] Bunda Şiilik ile birlikte Arap kimliğinin rol oynadığı, hatta İran-Irak Savaşı'nın da Fars-Arap Savaşı olarak görülmesinin etkili olduğu söylenebilir. Aynı ayrım bugün de devam etmektedir.

---

[149] "Irak milliyetçiliğinin daha güçlü bir güç olarak ortaya çıkacağını savunanan bir düşünce bulunmaktadır. Buna göre deneyimli bir İranlı gözlemci şöyle demiştir: "Şii gruplar arasındaki dayanışma, Araplar ile İranlıları birbirinden ayıran temel bölünmeyi ortadan kaldıramayacaktır. İran-Irak savaşı sırasında Iraklı Şiilerle, İranlı Şiilerin sekiz yıl boyunca savaştığını ve bunun yirminci yüzyılın ikinci yarısının en kanlı çatışması olduğunu herkes unutmuş görünüyor. Irak'tan bize ulaşan bilgilere göre hiç bir Iraklı -İran'da sürgünde yaşamış olanlar dahil- ülkelerinde İran etkinliğine olumlu bakmamaktadır." Bkz., Peter Harling, Hamid Yasin, "Iraq's Diverse Shia", *Le Monde Diplomatique*, September 2006, http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4451&l=2, Erişim Tarihi: 16.11.2007.

[150] El Marashi , 2007. s. 13.

Diğer bir deyişle İran-Irak mücadelesinin eksenlerinden biri Velayet-i Fakih müessesesinin meşruiyeti iken diğeri ise Arap-Fars çekişmesidir.[151]

Son olarak, aslında İran Şiiliğinin diğer Şiileri kapsayıcı bir yapı olmadığı da belirtilmelidir. Çünkü İran Şiası Fars milliyetçiliği ile iç içe geçmiş durumdadır ve Arap milliyetçisi bir halkın kendisini bu şekilde tanımlayan bir toplum ile uzlaşmasının/aynı çatı altında hareket etmesinin beklenmesi hata olacaktır. Diğer bir deyişle, Irak için, ülke bütünlüğü, Arap milliyetçiliği ya da İran'dan bağımsız politika izlemek isteyen Iraklıların çabası Şia temelinde gerçekleşecek bir mezhepsel birliğin önüne geçecektir. Öte yandan, benimsedikleri üstünlük psikolojisinin bir yansıması olarak, Fars milliyetçisi kitlenin de Arap nüfusu ile bir bütünlük oluşturmasının mümkün olmayacağına dair yorumlar da mevcuttur.[152]

Sonuç olarak, bünyesindeki Şii unsurlarının muhalif bir grup psikolojisine sahipken kendi içlerinde de bir konsensüs sağlayamamaları gibi ülkenin iç yapısından; Şii dünyası içerisinde 'yükselen güç' olarak yeniden canlanan ve Ahbari öğreti ile desteklenen Necef'in bir dinî merkez olarak yükselmesinden kaynaklanan ideolojik ayrışmadan; her ne kadar yakın bağlara sahipmiş gibi görünseler de İran'la yaşanan sekiz yıllık savaş, Fars milliyetçiliği ve İran'daki bazı kesimlerinlerin

---

151 "Peş peşe gelen Irak hükümetleri, Irak'taki İran vatandaşlarının yararlandığı ayrıcalıkları ve muafiyetleri ortadan kaldırmak için bir dizi yasa ve yönetmelik çıkararak uygulamaya soktular. 1924 tarihli Irak Vatandaşlık Kanunu Irak'ta yaşayan her İran vatandaşını etkiliyordu. Bu yasaya göre İranlılar, (Irak'ta yaşayan Suriye ya da Türk vatandaşı gibi) belli bir tarihe kadar bazı haklarından (Avrupalıların yararlandığı kapütülasyonlardan) vazgeçmedikleri taktirde otomatikman Irak vatandaşı sayılacaklardı." Iraklıların İranlılardan ayrı bir kimlik inşası ve bünyelerindeki İranlıların ayrıcalıklı statülerinin silinmesi hakkında sarf ettikleri çabalar hakkında bkz., Yitzhak Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şiiler*, Çev. Metin Saltoğlu, Ankara, Elips Yayınları, 2005, s. 100 vd.

152 "Fars milliyetçiliğinde, Arap-İslam imgesi açık biçimde olumsuzdur. İran'ı (ve elbette hayal edilen Büyük İran'ı) bir vatan olarak yaşlı bir 'anneye' benzeten 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı İran basını, bugün dahi İran'da net biçimde görülen Arap-İslam karşıtı duygu ve düşüncenin izlerini taşır. Buna göre İran adındaki yaşlı ananın bedenine Abbasi devrinden beri hastalık girmiştir. Arapların hükümet işlerinden uzaklığı ve dünyevi zevklere düşkünlükleri İran'ın hastalığının başlangıcıdır." Bkz., Mohamad Tavakoli-Targhi, "Going Public: Patriothic and Matriothic Homeland in Iranian Nationalist Discources, *Strategies*, Vol.13, No. 2, 2000, s. 185, Aktaran: Sarıkaya, 2008. s. 125.

Basra'yı bir İran eyaleti olarak tanımlamasından kaynaklanan toplumsal İran antipatisinden ve bölgeden milyarlarca Dolarlık enerji ihracatı yapan dış aktörler açısından ele alındığında Irak'ın (özellikle de İran güdümündeki) bir Şii Hilali'nin parçası olmayacağı/olmak istemeyeceği değerlendirilmektedir.

2.3.2. Suriye

İslam'ın bir Şii yorumundan gelişerek oluşturulan Nusayriler[153] Suriye'de İslam dinine mensup topluluk içerisinde, Hanefi mezhebine mensup Sünnilerden (%70-75) sonra, nüfus içerisindeki yaklaşık %12'lik paylarıyla ikinci büyük dini azınlığı oluşturmaktadırlar.[154] Yaklaşık 20 milyon kişilik (20,178,480) ülke nüfusunun diğer (azınlık) dinleri Hıristiyanlık (Katolik, Protestan, Ortodoks, Nasturi, Süryani), Dürzilik ve Yezidilik mensuplarından oluşmaktadır.

Buradan da anlaşılabileceği gibi Suriye, coğrafi konumu gereği, pek çok dine ev sahipliği yapmış olmasından dolayı oldukça zengin bir dinî yapıya sahiptir. Ülkede, kentlerde ve kırsal alanlarda ayrı ayrı mahallelerde yaşayan bu (dinî) gruplar, kendi aralarında bağımsız birer toplum oluşturmak suretiyle bir çeşit azınlık zihniyetini benimsemişlerdir. Bu çerçevede, özellikle de kentlerde, Müslümanlarla

---

[153] Bu kesim için, 'Suriye Alevileri' ve 'Arap Alevileri' ifadeleri de kullanılmaktadır.

"Suriye'deki Fransız manda yönetimi süresince (1920-1946) bu kesim ismini Alaviler (Alawis) olarak değiştirmeye karar vermiştir. Daniel Pipes'a göre Fransızlar, bu ismi onların dostluğunu kazanmak amacıyla vermiştir." Bkz., Daniel Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria," *Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4, 1989, ss. 429-450.

Ancak diğer yandan "Nusayrilerin isimlerini 'bağlı, taraftar' anlamındaki Alaviler olarak değiştirmesi, kendilerini İslam'a yaklaştıran Ali ibn Abi Talib'in soyundan gelmelerine atfen yapılan bir istek sonucudur.", Bkz. Yvette Talhamy, "The Syrian Muslim Brothers and the Syrian-Iranian Relationship", *Middle East Journal*, Vol. 63, No. 4, Autumn 2009, s. 561.

[154] Mustafa Balbay , *Suriye Raporu*, Cumhuriyet Kitapları, 2006, s. 117.

diğer gruplar arasında ticari ve sosyal ilişkiler kurulmakla birlikte bu ilişkiler arkadaşlık/dostluk ya da ayrı dinlerden kişilerin birbirleriyle evlilik yapmaları suretiyle kazanılacak bir akrabalık seviyesine çıkarılmamaktadır.[155]

Suriye Şiileri genel olarak Halep ve Humus civarlarında ve çoğunlukla da Lazkiye vilayetinin kıyı kesimine yerleşmişlerdir. Bu kesimin büyük bölümü tarım sektöründe çalıştığı için Lazkiye'ye bağlı kırsal kesimde de Nusayriler çoğunluğu oluşturmaktadırlar.[156]

1970'li yıllara kadar sahil şeridinde ve kasabalarda Sünni ve Hıristiyan kesime oranla azınlıkta olan Nusayri kesimi aynı zamanda yoksulluk içerisinde yaşamıştır. Bu dönemde kırsal nüfus, gelirinin bir kısmını kentlerdeki toprak ağalarına ve tüccarlara vermek zorundadır. Öyle ki 1940'larda Lazkiye gibi kentler, Sünni ağırlıklı başkent Şam'ın ileri karakolu yerine geçiyordu.[157] Bununla beraber ilerleyen 10-20 yıl içerisinde daha önceden Lazkiye bölgesindeki dağlarda yaşayan Nusayriler arasında yaşanan kitlesel göçler neticesinde burada yerleşik olan (İsmaililer gibi) dinî azınlıklar, bulundukları bölgelerde coğrafi olarak gerilemişlerdir. Söz konusu göçlerin ovalara ve kentlere doğru olan kısmı ise (özellikle de Hama ve Humus'ta) Nusayri köylerinin sayısının artmasına neden olmuştur. Öyle ki 1970'li yıllarda Lazkiye, Tartus, Baniyas ve Cebele gibi önemli sahil kentlerinde Sünniler çoğunluktayken, yaşanan hızlı Nusayrileşme süreci sonucunda, 1990'lara gelindiğinde bu bölgede yaşayan Nusayri kökenlilerin sayısı çoğunluğu oluşturmaya başlamıştır.

---

[155] Balbay, Suriye *Raporu*, 2006. s. 139.

[156] Ibid. s. 137.

[157] Nikolas Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, Çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvik, İletişim Yay., 2000, s. 27.

1973 Suriye Anayasası, Suriye Devlet Başkanının Müslüman olması ile İslam hukukunun yasamada temel kaynak olarak alınması zorunluluğu getirmektedir.

> "1973'te Anayasayı ortaya koyduğunda Esad, hiçbir İslami referans kullanmama hatasını yapmıştır. Bunun üzerine ülkedeki dini gruplar arasında bir kargaşa ortaya çıkmıştır. Söz konusu olaylara cevaben Esad, devlet başkanının Müslüman olması gerektiği yönünde bir kanun hükmü çıkararak uzlaşma sağlamış ve bu durumun meşruiyetini artırmak için saygın bir din âliminden (Musa Sadr) Alavilerin (Nusayrilerin) aslında Şii İslam'ın içerisinde olduğuna dair bir fetva almıştır. Ardından meşruiyetini sağlamlaştırmak için daha sonradan 'İslam'ın diğer versiyonlarına' karşı ciddi bir koruyucu rol üstlenmiştir."[158]

Bununla birlikte Anayasa, İslamiyeti açıkça devlet dini olarak tespit etmemiş olmasına rağmen Suriye nüfusunun yaklaşık %85'inin İslam dinine mensup olması dolayısıyla ülke, bir 'İslam ülkesi' olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan (özellikle sosyal yaşantıdaki) fiili uygulamalarda *de facto* bir laik yapı olduğu görülmektedir.[159] Dolayısıyla Suriye'yi diğer Ortadoğu ülkeleri arasında farklı kılan noktaların başında devlet sisteminin laik yapısının geldiği söylenebilir.

Suriye'de halk, dinine düşkün olmakla birlikte sosyalist Baas rejimi dini, sosyalist anlayışa uygun olarak kullanmaktadır.[160] Esad, Baas partisini kendi iktidarını pekiştirmek için kullanmıştır. Suriye'nin güvenliği, Esad'ın kişisel ve partinin meşruiyetine bağlıdır.[161] Ülkedeki Müslüman toplumunun Hıristiyanlara

---

[158] Ivor Lucas, "The Paradox of Syria", *Asian Affairs*, Vol. 25, Issue 1, February 1994, s. 6.

[159] "Suriye Anayasası'nda devletin dinin İslam olduğuna dair bir hüküm bulunmamaktadır. Bu durum İslamcı muhalefeti ayağa kaldıran en önemli nedenler arasında sıralanmaktadır.", Bkz., Abdullah Manaz, "Dünden Bugüne Suriye", *Stradigma.Com*, Kasım 2003, Sayı 10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_05.html, Erişim Tarihi: 28.09.2010.

[160] Balbay, *Suriye Raporu,* 2006. s. 132.

[161] David S. Sorenson, "National Security and Political Succession in Syria", *Mediterranean Quarterly*, Winter 1998, s. 78.

oranla daha az gelişmiş ve muhafazakâr olduğu da belirtilmektedir. Sünni kesimin toplumsal bağları Nusayriler kadar güçlü olmasa da siyasi ve dinî alanlarda illegal faaliyet gösteren pek çok dernekleri bulunmaktadır.[162] Çoğunluğunu Hanefi mezhebinin oluşturduğu Sünni kesim, genel olarak devlet-toplum hayatının şeriat hukukuna göre düzenlenmesinden yana olduğu için laiklik karşıtı olarak yorumlansa da[163], kentli ve askerlik görevini yapan Sünni gençler arasında laiklik fikrinin giderek yayıldığı da belirtilmelidir.

Dolayısıyla ister demokrasi ister meşruti monarşi olsun, hiçbir siyasal iktidarın halkın taleplerini göz ardı ederek bir karar almasının mümkün olmadığı (ya da son derece riskli olduğu) günümüz konjonktüründe söz konusu ilke, ülkenin ilerleyen dönemde bir bölgesel işbirliğine girilecek olması durumunda, bunun toplumsal onay alabilmesi için dinî değil siyasi çıkar temelindeki bir ittifak şeklinde teşkil edilirse kabul göreceği sonucunu doğurmaktadır.

Ülkenin laik yapısının ötesinde iktidardaki güç olan Nusayriliğin, Sünnilikten ayrıldığı çıkış noktası itibariyle Şia içinde değerlendirilmekle birlikte Oniki İmam Şiiliği ile belirgin ideolojik ve uygulama farklılıkları barındırdığı belirtilmelidir.[164]

Kökenlerine bakıldığı zaman Nusayriliğin Muhammed b. Nusayr en-Nemiri tarafından kurulmuş aşırı bir Şii fırkası olduğu görülmektedir. Malazgirt Savaşı'nı takiben Selçuklu sultanları döneminde Nusayriler Antakya'yı ele geçirmişler; ancak

---

[162] Söz konusu yapılanmaların en ünlüsü, Nusayri rejimini yıkarak yerine Sünnilerin temsil edildiği bir yönetim kurmayı amaçlayan Müslüman Kardeşler Örgütü'dür.

[163] Balbay, *Suriye Raporu*, 2006. s. 135.

[164] "Bu mezhebin/tarikatın mensuplarının hangi ırktan oldukları kat'i olarak bilinmemektedir. Nusayrilik dini yaklaşım açısından; Kameri, Haydari, Mütevali ve Gıyabi olmak üzere -kendi içerisinde de [!]- dört kola ayrılmaktadır ve bu tarikata girilmesi için üç aşamalı bir törenden geçilmesi gerekmektedir." Bkz., Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Elif Kitabevi, 2006, s. 427.

bir dönem Fransız hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Bir dönem Selahattin Eyyubi bu kesimi Haçlıların istilasından kurtarmış olsa da onun ölümünün ardından bölge, yeniden Haçlıların egemenliği altına girmiş; İsmaililer ve Moğollardan sonra Osmanlı idaresi altında yaşamaya başlamışlardır (Mercidabık-1516).

> "Suriye Nusayrileri, Büyük İskender döneminde burada yaşamış olan toplumun soyundan gelmektedir. Hıristiyanlığın Mezopotamya'da yayılmasını takip eden yıllarda Nusayriler kendi toplumlarında İslamiyeti kabul etmeden önceki dinlerini muhafaza etmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda Şiiliğin diğer bir kolu olan İsmailler tarafından Araplaştırılarak İslam dünyasına katılmışlardır. Buna ilaveten gerek Bizanslılarla gerekse Haçlı Seferleri sırasında Hıristiyanlarla girdikleri kültür alışverişi sonucunda Hıristiyanlıktan ve Pagan dininden edindikleri bazı alışkanlıklarını bugün dahi sürdürmektedirler. Örneğin Hıristiyanlıktaki mukaddes üçlü (baba, oğul, kutsal ruh) Nusayrilikte (Ali, Muhammed, Salman (A.M.S.) olarak kabul edilmektedir."[165]

Bu da söz konusu uygulamada mezhebin farklılaştığı noktaların kaynağını teşkil etmektedir. Bununla beraber ideolojik olarak da Nusayriliğin, Oniki İmam Şiiliğinden ayrıştığı kritik bir nokta bulunmaktadır. Nusayriliğin görüşlerinin temelini Hz. Ali'nin ilahlaştırılmasının teşkil etmesi, İran başta olmak üzere diğer Şii öğretileri ile ciddi bir tezat nokta oluşturmaktadır. Zira On İki İmam Şiasında Ali, (Allah'ın yerine-Allah gibi) tapılan bir kişi değil, Allah'ın Peygamberi Hz. Muhammed'in ardılı-halefidir. Öte yandan Nusayriliğin diğer Şii akımları ile arasındaki farklılıklar bununla da sınırlı kalmamaktadır. Söz konusu farklılıklara İslam'ın beş şartında getirdikleri yorumlar dolayısıyla ortaya çıkan ciddi ayrışmalar örnek verilebilir.[166]

---

[165] Balbay, *Suriye Raporu*, 2006. s. 137.

[166] İçinde: "Ali'den başka ilah bulunmadığına şahadet ederim." cümlesi geçen şahadetleri, farklı namaz kılma şekilleri gibi. Daha fazla bilgi için bkz., Fığlalı, 1996. s. 185 vd.

"Diğer bir deyişle inanışları ve davranışları göz önüne alındığında Nusayriliğin bölgedeki eski dinler ve inanışlardan, totemcilikten Sabiiliğe, Musevilik, Hıristiyanlık ve iptidai davranışlardan Müslümanlığa kadar bir dizi inançtan etkilendiği ve bunları Bâtınilik perdesi ile örttüğü apaçık ortadadır."[167]

Nusayrilikteki bu temel inanışın diğer Şii camiasına kabul edilmesinin son derece zor (hatta imkânsız) olduğu açıkça görülmektedir; ki bu da 'Şii Hilali'nin en sağlam ayaklarından olarak addedilen Suriye'nin aslında göründüğü kadar sağlam olmadığına işaret etmektedir.

Öte yandan son derece az sayıda bir nüfusu teşkil etmesine rağmen Nusayri kesimin dahi kendi içerisinde bir ayrışıma sahip olduğundan da bahsedilmelidir. Buna göre sosyal yapılanma açısından bakıldığında dağlarda yaşayan Nusayrilerin, ülkenin ovalarında ve sahil şeridinde yaşayan Nusayrilerden daha kuvvetli aşiret bağları bulunmaktadır. Bu kesim içerisinde şehirlerde yaşayanlar (önceleri) Sünni ve Hıristiyan kesim tarafından ekonomik olarak sömürülmekte iken dağlık bölgelerde yaşayanlar ise daha 'özgür' bir hayat tarzı yaşamışlardır. Buna rağmen Nusayri köylüsünün sosyo-ekonomik durumları her iki kesimde de aşağı yukarı aynıdır. Öte yandan: "Her iki kesim arasındaki en büyük fark, dağdakileri sömürenlerin kendi dindaşları olmasıydı."[168]

Başka bir bölümlendirme ise aşiret temelinde yapılabilir. Buna göre Nusayrileri, dört kola (Hayattun, Haddadun, Matavirah ve Kalbiyah) ayırmak mümkündür. Bunlar Lazkiye bölgesinde ve çevresinde dağılmış halde yaşamaktadırlar. Bu dört Nusayri aşiret kolundan iki önemli dinî grup kopmuştur. Bunlardan ilki aralarındaki dinî birliğe rağmen mensuplarının aynı zamanda aşiret

[167] Fığlallı, 1996. s. 192.

[168] Van Dam, 2000. s. 27.

bağlarına sadık kaldığı Haydariyun; ikincisi ise I. Dünya Savaşı sonrasında dinî lider olarak ortaya çıkan ve 40 bin müridi bulunan Süleyman El Mürşid liderliğindeki Gasasinah grubudur.[169] El Mürşid'in ölümünden sonra müritlerinin çoğu eski aşiretlerine geri dönmüşlerdir.

Nusayri aşiretlerinin çoğunun kendi dinî liderleri (*Şeyh* ya da *ricel el-din*) bulunmaktadır. Şeyhler, aşiret reislerine oranla daha az olmakla birlikte, diğer aşiret mensupları üzerinde ahlaki ve toplumsal açıdan önemli etkiye sahiptir. Sahip oldukları topraklar sayesinde aşiret reisleri ya da şeyhler, köylü dindaşları üzerinde hâkimiyet kurabilmişlerdir. Bazı durumlarda dinî liderlerin etkisi öylesine artmıştır ki, taraftar desteğinden mahrum bırakmak, hatta bazen iktidardan düşürmek suretiyle aşiret reislerinin otoritesini sarsmayı dahi başarmışlardır. Buna ilaveten dinî lider ile aşiret reislerinin aynı aileden geldiği durumlara da rastlanmıştır.[170]

Nusayri kesimin Suriye devleti içerisindeki konumuna bakıldığında bu konudaki 'ezilmiş Şii' ezberinin bozulduğu görülmektedir. Zira Nusayri yönetimin laiklik ilkesinin uygulanması konusundaki hassasiyetinin temelinde ülke için tarihi iktidara geliş süreci ile bunun sonucunda kurulan toplumsal dengeler yatmaktadır.

Tarihi olarak incelendiğinde bugün iktidarda olan Nusayrilerin, bir dönem Suriye'deki ekonomik olarak en yoksul ve sosyal olarak en dezavantajlı grup olmasına rağmen 1960'lardan itibaren askeri yönetim kademelerinde ve Baas Partisi[171] içerisinde hızlı bir yükselme kaydettikleri görülmektedir. Bunda Devlet Başkanının Nusayri olmasının yanı sıra devlet yönetiminde yer alan Nusayrilerin

---

[169] Peter Gubser, "Minorities in Power: Alawites of Syria", R.D.McLaurin (der.), *The Political Role of Minority Groups in the Middle East*, New York, 1979, s. 17-48, Aktaran: Van Dam, 2000. s. 28.

[170] Suriye'deki Nusayri aşiret yapılanması hakkında daha fazla bilgi için bkz., Ibid. ss. 26-31.

[171] Arap milliyetçisi Baas Partisi 1963 yılında Suriye'de iktidara gelmiştir.

desteğinin de payı bulunmaktadır. Kaldı ki bugün de Suriye devlet bürokrasisinin kilit noktalarındaki makamlarda Nusayriler görev yapmaktadır.

Nusayrilerin Hafız Esad liderliğinde devlet idaresini ele geçirene kadar yaşadığı dönemde Sünnilerin yanında yardımcı ya da işçi olarak çalıştıkları bilinmektedir. Öte yandan bu kesim, kendi içerisinde güçlü toplum bağlarına sahip olmakla beraber[172] söz konusu bağları fiiliyata dökecek bir dernekleşme faaliyetine girmek yerine siyasi-toplumsal alanlardaki sözlerini Baas Partisi içerisindeki kanalları aracılığıyla dile getirmeyi tercih etmektedir.

Nusayriler uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde yaşamışlardır. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren bağımsız bir Nusayri devleti kurma girişimlerinde bulunmuşlar, hatta Fransız mandası sırasında (1920-1946) bölgesel bir otonomi dahi kazanmışlardır. Bu çerçevede Suriye'de bir azınlık grubunun nasıl iktidarı ele geçirdiği sorusuna ilişkin cevap, iki dünya savaşı arası dönemde Suriye ve Lübnan'da etkili olan Fransız manda yönetimi dönemine kadar dayanmaktadır. Bu dönemde izlenen böl-yönet stratejisi çerçevesinde Fransa, Sünni bloktan gelen milliyetçi tutkulara karşı koymak için Nusayri ve Dürzi dinî azınlık toplumlarından aşırı miktarda kişiyi istihdam ederek bir silahlı kuvvet toplamıştır.[173] Hatta Nusayri topraklarını 'Latakia Hükümeti' olarak yeniden adlandırmıştır (1930).[174] Ancak bağımsızlık uzun sürmemiş ve Fransa'nın Şam hükümetinin toprakları birleştirmek konusundaki baskı altında kalması üzerine Latakia, yeni Suriye Cumhuriyeti ile

[172] Anası ya da babası Nusayri olmayan kimse bu mezhebe alınmaz. Nusayri olmayanlarla bir evlilik bağı kurulamaz.

[173] Lucas, 1994. s. 3.; Ayrıca bkz., Abbas R. Kelidar, "Religion and the State in Syria", *Asian Affairs*, 01.02.1974, s. 16.

[174] Andrew Tabler, "Paradox Lost", *Institute of Current World Affairs-ICWA Letters*, June 2006, s. 4.

birleştirilmiştir (28 Şubat 1937) ve Nusayriler tekrar merkezi yönetimin idaresi altına girmişlerdir.[175]

Geçirdikleri sıkıntılı ve yoksul dönemin ardından 1963 yılında Baas Partisi'nin iktidarı ele geçirmesi ile başlayan süreçte[176] Nusayri toplumu ve yaşadıkları yerlerin sosyo-ekonomik koşulları kayda değer şekilde gelişmiştir. Bu gelişimde siyasi iktidar tarafından desteklenmesinin yanı sıra Nusayrilerin yeni açılımla birlikte yoğun şekilde eğitime yönelmelerinin de payı bulunmaktadır. Zira Baas yönetiminden destek alan bu kesim, devlet burslarından da yararlanmak suretiyle yüksek öğretim görmek için yurtdışına gitmeye ve uzmanlık gerektiren alanlarda (tıp, mühendislik, hukuk gibi) gelişmeye başlamıştır. Sonuç olarak 1990'lara gelindiğinde Nusayriler, çeşitli meslek grupları ile devletin üst düzey kadrolarında yoğun şekilde varlık gösterir olmuştur. Elbette bunda Baas iktidarının katkısı yadsınamaz derecededir. Zira söz konusu bursların verilmesi ya da önemli okullara yapılan öğretmen atamaları gibi kritik kararlar, ağırlıklı olarak Nusayrilerin lehine olacak biçimde verilmiştir.[177]

Nusayrilerin ülke içerisindeki elde ettikleri ayrıcalıklı konumlara örnek olarak; banka idareleri ile askeri[178] ve sivil kuruluşlardaki makamları (ordu ve çeşitli bakanlıklar gibi) elde etmeleri; toprak reformu sırasında gerçekleştirilen toprak dağıtımında ön planda tutulmaları ya da Baas yönetimi tarafından alınan kararlarda bu grubun çıkarlarının gözetilmesi verilebilir. Öte yandan Nusayrilerin devletin üst

---

175 Suriye siyasi tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Barry Rubin, *The Truth Abaut Syria*, New York, Palgrave Macmillan, 2007.

176 Esad ailesinin iktidara geçişi sırasında dini unsurların tutumları hakkında bilgi için bkz., Kelidar, 1974. ss. 16-22.

177 Rubin, 2007. s. 62 vd.

178 "Sünni elitinin orduya katılınması konusunda oldukça patriotik ve aristokratik davranması sonucu bugün Suriye ordusunun yaklaşık yarısı Nusayridir." Bkz., Ibid. s. 32.

düzey makamlarında yer almalarının Suriye halkının da bu kesiminden çekinmesine neden olduğu da belirtilmelidir.

Bugün genel olarak Nusayri toplumu, özel olarak da Esad ailesi, son Devlet Başkanı Hafız El Esad ile en azından onun oğlu ve ardılı Beşar Esad (Babasının ölümünün ardından 2000'de iktidara geçmiştir.) için önemli bir güvenlik temeli inşa etmişlerdir.[179] Bununla beraber Nusayri olmanın verdiği ayrıcalıklı konumlarına rağmen Esad ailesi diğer mezheplerin de desteğini almak için de bazı adımlar atmıştır. Diğer bir deyişle aslında din ile siyasetin birleştirilmesi konusu Suriye'de bir tabu olmasına rağmen Esad ailesi, kendi iktidarının mezhepçi doğasını dağıtmak için Baas partisini bir araç olarak kullanmak suretiyle Suriye tarihinin seküler Arap yapısını[180] vurgulayarak Sünni elit içerisinden pek çok kişiyi siyasi karar verme mekanizmaları içerisine yerleştirmiştir. Zaman içerisinde bu şekilde bir istihdam ortaya çıkması ülke içerisinde uygulanabilir bir yaşam tarzı sağlamış ve bu kişiler Suriye ordusunun kilit kadrolarına gelmeye başlamıştır. Sonuçta bu çekirdek yapı Baas partisi ile bir ittifak içerisine girmek suretiyle sistemin temeline yerleşmiştir. Örneğin; temel kuruluşların çoğunda, özellikle de güvenlik kuruluşlarında, Nusayri ağırlığı devam etmekle beraber Başbakanlık kadrosu dahil pek çok kıdemli kadroda Sünni çoğunluk temsilcileri bulunmaktadır.[181]

---

[179] Beşar Esad dönemi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Eyal Zisser, "Bashar Al-Assad: In or Out of the New World Order?", The Washington Quarterly, Summer 2005, ss. 115-131; Dennis Ross, "U.S. Policy Toward a Weak Assad", *The Washington Quarterly*, Vol. 28, No. 3, Summer 2005, ss. 87-98; *Syrıa Under Bashar (I): Foreign Policy Challenges*, International Crisis Group (ICG) Middle East Report, No. 23, 11.02.2004.

[180] Suriye'deki laiklik anlayışı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Szanto Ali-Dib, "Inter-religious Dialogue in Syria: Politics, Ethics and Miscomm Unication", *Political Theology*, Vol. 9, No. 1, 2008, ss. 93-113.

[181] Van Dam, 2000. s. 28.

Bununla birlikte Suriye resmî devlet politikası her çeşit ayrımcılığı reddetmektedir. Suriye'de, Ortadoğu'nun genelinin tersine, Şii azınlığın Sünni çoğunluğu yönettiği bir istisnai durumun hâkim olduğu görüntüsünün yanı sıra Devlet Başkanı Esad'ın Nusayri Müslüman grubu söz konusu olduğunda kariyer fırsatlarının seçiminde din unsuru belirleyici bir faktör olabilmektedir. Ülke nüfusu içerisindeki düşük oranlarına rağmen Nusayrilerin devletin askeri-güvenlik kuruluşlarındaki ana mevkilere getirilmesi buna örnek verilebilir.

Öte yandan bölgesel gelişmelerin ülke içindeki dinamiklere yansıdığı da belirtilmelidir. Örneğin Şiilerin Irak'ta kazandığı seçim zaferinin Suriye'deki Nusayri toplumunu da etkilediği söylenebilir. Ancak Irak örneğinde yaşanan bu gelişmenin Suriye'de direkt bir etki doğurmayacağı, zira Suriye'de durumun Irak'takinden farklı olduğu hususu her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuda öncelikle Suriye'de Nusayrilerin azınlık konumunda olduğu ve çoğunluğu oluşturan Sünnilere hükümet ettiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla buradaki iktidar açısından siyasi bir risk ortaya çıkmaktadır. Söz konusu risk, bir Şii Hilali'nin fiilen oluşturulması durumunda, buradaki Sünni çoğunluğun kendisini daha sıkıştırılmış hissetmesi sonucu ayaklanması ve Baas rejimi döneminde sahip oldukları iktidarı yeniden elde etmesi konusunda teşvik edebilecek olmasıdır. 'İç savaş' anlamına gelen böyle bir tablo, kuşkusuz, Suriye yönetimi tarafından da istenmeyecektir. Konuya ilişkin olarak gözlemciler, merkezi rejimde en ufak bir zayıflık ya da siyasi bir karmaşanın baş göstermesinin Nusayriler ile Sünniler arasında bir güç mücadelesine dönüşebileceği yorumunu yaparken diğer bir grup ise

Nusayri topluluğunun kendi içerisinde, özellikle de ardıllık konusunda, bir ayrışma olasılığı görmektedir.[182]

Son olarak konuya siyasi açıdan yaklaşıldığında Suriye'nin de İran liderliğindeki bir ittifaka dahil olmak bir yana olabildiğince kendi bağımsız politikasını gütme yolunda adımlar atmaya çalıştığı değerlendirilmektedir.[183] İlk bakışta, uluslararası ilişkiler anlamında, iki devlet ilişkileri hakkında son derece derin bir ittifak bulunduğu yorumu yapılabilir. Zira Suriye ile İran arasında oldukça yakın siyasi-ekonomik ve sosyal bağlar bulunmaktadır. Suriye yönetiminin uluslararası yalnızlığını yenme ve kendi güvenliğini arttırma arzusu, İran ve Rusya'yla çok yönlü yoğun ilişkiler kurmasına yol açmıştır.[184] Bununla beraber son dönemde Suriye'nin (İsrail ile uzlaşma görüşmeleri gibi) İran'ın yörüngesinden çıkmak için çeşitli siyasi adımlar attığı da bilinmektedir. Diğer bir deyişle Suriye hükümeti, laik yapısından ötürü, stratejik işbirliği içinde olduğu İran'ın sert tepkisine maruz kalmadan bu ülke ile siyasi ilişkilerine mesafe koyma eğilimindedir.[185] İran-Suriye yakınlaşması mezhepsel değil, siyasi nedenlere dayanmaktadır.[186] Zira 21. yüzyıl Alaviliğinin (Nusayriliğin) dini bir grup olmaktan çok siyasi bir yapı olduğu yabancı kaynaklarda da dile getirilmektedir.[187]

---

[182] Alfred B. Parados, Jeremy M. Sharp, *Syria: Political Conditions and Relations with the United States after the Iraq War*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 10.01.2005, http://fpc.state.gov/documents/organization/42483.pdf, Erişim Tarihi: 13.07.2010.

[183] "Aslında Suriye ve İran arasında bugün ortak politika ürettikleri konular dahil birçok meselede dikkate değer görüş farklılığı bulunmaktadır." Bkz., Arif Keskin, "İran - Suriye İlişkilerine Analitik Bir Bakış", http://www.avsam.org/tr/a1736.html, 29.07.2009, Erişim Tarihi: 07.06.2010.

[184] Yasin Atlıoğlu, "Suriye Dış Politikası'nda Güç ve Güvenlik İlişkisi", Bilge Strateji, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009, s. 81.

[185] "Suriye Rejimi Sapına Kadar Laik", *Radikal*, 01.07.2008.

[186] Hasan, 2006.

[187] *The Alawites of Syria: A People Profile*, www.alawites.org/.../alawites%20of%20syria%20broch-page%201P.DOC, Erişim Tarihi: 25.09.2010.

Buna ilaveten İran'ın Suriye ile Şii bir köprü oluşturma fikri, Irak'ın Sünni bölgesinin coğrafi engellemesi ile karşılaşmaktadır. Yani bir Sünni Kuzey Irak engeli söz konusudur. Köprünün varsayılan ikinci ayağı olan Suriye'ye bakıldığında ise bu ülkenin bir Şii varlığından neredeyse yoksun olduğu görülecektir.

Hatta ileri bir yorumla, bir Şii Hilali'nin kurulabilmesi için sadece Sünni Kürt bölgesinin aşılmasının değil, aynı zamanda Nusayri Suriye bölgesinin de ittifakının devamlılığının sağlanmasının öneminin Suriye de farkındadır. Zira İran açısından Lübnan'a (diğer bir deyişle Hizbullah'a) ulaşım, coğrafi olarak yalnızca Suriye'nin aracılığı ile mümkündür ve kuşkusuz Suriye de bu son derece değerli kartı İran'a karşı siyasi bir koz olarak elinde tutmaktadır.

Ancak siyasi hesaplamaların toplumsal desteği alması gerektiğine, aksi halde (bölgesel bir ittifaka girmek gibi) uzun vadeli adımlar atılamayacağına dair bir bilinçle Suriye de halkının sesini dinlemek durumundadır. Hatta iç dinamikleri düşünüldüğünde Suriye'nin, bu konuda pek çok devletten daha hassas olması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Suriye halkının dinî inançlara olan kuvvetli bağlarının ve bu konuda değişikliklere karşı oluşunun, yönetimi dinî çevrelerle iyi ilişkiler kurmaya zorlamakta olduğu ifade edilebilir.

Dolayısıyla kendi ayakları üzerinde, diğer bir deyişle İran'ın yönlendirmesi dışında, bir bölgesel politika oluşturmak suretiyle bölge devletleri için örnek teşkil etmek ya da bölgesel politikalarda ev sahibi olmak isteyen bir ülke için akıllıca olan, bünyesindeki farklı grupları en fazla ve sistemin güvenliğini tehdit etmeyecek derecede sisteme dahil ederek meşruiyetini savunmak olmalıdır. Bu modele altyapısal olarak en uygun bölge ülkelerinden biri Suriye'dir. Konuya bu açıdan bakıldığında Şiilik içerisindeki Nusayrilik gibi farklı bir öğretiye sahip olmasının

yanı sıra İran'ın etkisinden kurtulmak ve laik ve etkin bir yapı oluşturmak doğrultusundaki iç dinamikleri gereğince Suriye'nin, olası bir Şii Hilal projesi içerisinde bulunmayacağı/bulunmak istemeyeceği değerlendirilmektedir. Şii Hilali teorisyenlerinin iddialarının aksine, ülkenin bölgedeki Sünni rejimlerle ilişkilerini geliştirmek suretiyle bir denge politikası gütmeye çalıştığına dair ciddi yorumlar da bulunmaktadır. Bu çerçevede Suriye eğer Suudi Arabistan ve Mısır ile ilişkilerini düzelterek İran ile aralarında bir denge siyaseti gütmeyi başarabilirse, bu ülkenin dış politikadaki baskı aracı en üst seviyeye çıkacaktır.[188]

Rresmî söylem olarak seküler yapıya vurgu yapılmakla birlikte Baas rejimi içerisinde grup kimliği ve siyasi oryantasyonların çeşitliliği açısından mezheplerin önemli bir unsur olduğu da bilinmektedir. Bu çerçevede Suriye siyasetinde etkili olan başlıca üç ana unsur; Nusayri kesim, Baas Partisi ve askeri-güvenlik yapılanması olarak sıralanabilir. Dolayısıyla Nusayrilik, Suriye için yalnızca bir mezhep grubunu değil aynı zamanda siyasi yapının üzerine kurulduğu üç ana ayaktan birini oluşturmakta ve bu yapılanma, Sünni kesimden ciddi muhalefet almaktadır; ki bu da her ne kadar iktidara sahip olsa da nüfusundaki çoğunluğun gözünde meşruiyetini sağlamak konusunda ekstra bir kırılma noktasına sahip oldukları anlamına gelmektedir.

Öte yandan ılımlı düşüncedeki Suriyeliler ile dinî azınlık gruplarının üyeleri Esad'ın teokratik bir devlet karşısındaki muhalefetine ve köktendinci Müslüman Kardeşler Örgütü'nü ortadan kaldırmak için aldığı önlemlere onay vermiştir. Zira Esad yönetimi Nusayrilerin yanı sıra diğer dinî azınlıklar nezdinde de (çeşitli

[188] "Doç Dr. Özlem Tür'ün Prof. Raymond Hinnebusch ile Suriye Dış Politikası Üzerine Yaptığı Mülakat", ORSAM, 10.08.2009, http://www.orsam.org.tr/tr/orsamkonukgoster.aspx?ID=64, Erişim Tarihi: 11.09.2010.

derecelerde) kabul gören bir rejimdir. Söz konusu azınlık grupları Nusayrilerin, Sünni çoğunluk karşısında duyduğu güvensizlik algısını paylaşmaktadır ve seküler bir rejimi, Sünni-baskın bir dinî köktendincilik dalgası karşısında bir sigorta olarak görmektedir.[189] Diğer bir deyişle Nusayri liderleri Sünni kesim dışındaki dinî azınlık grupları ile bazı ortak paydalarda buluşabilmekte ve bu kesimleri sisteme dahil etmek suretiyle[190] meşruiyetini pekiştirmektedir.

Suriye, bölge ülkeleri içerisinde, bünyesinde bulunan dinî ve etnik azınlıkları en iyi şekilde uyumlaştırmak suretiyle yönetime dahil etmiş ülkedir.[191] Halkının gözünde (meşruiyet açısından) kabul gören böyle bir yapılanmanın, başka bir devlet güdümünde bir politika benimsemek ya da (daha da ileri giderek) bu yönde bir ittifak içerisine girerek kendisini uzun süreli olarak söz konusu pozisyonda bağlamak gibi bir strateji tercih etmesi durumunda dış muhalefetten önce iç muhalefete uğrayacağının[192], hatta iktidarın meşruiyetinin tehlikeye girebileceğinin hesabı, kuşkusuz, Suriye siyasa yapıcıları tarafından da yapılacaktır.

Buna ilaveten Suriye'nin bir mezhep çatışması ortamından kaygılanacağı da aşikârdır. Zira bu durum kendisini, Sünni Arap devletlerin hedefi haline getirme riskini taşımaktadır. Öte yandan Şii-Sünni ayrışması Suriye'yi bir iç krize

---

[189] Parados ve Sharp, 2005. s. 12.

[190] "Örneğin Esad rejimi altında Hıristiyan kesimi devlet kuruluşlarında çok iyi bir biçimde temsil edilmektedir. Bir yoruma göre Hıristiyanlar El-Esad ya da herhangi bir Nusayri varisini herhangi bir Sünni köktendinci alternatifine tercih etmektedir. Diğer bir deyişle Suriye Hıristiyan kesimi Esad rejimini 'koruyucu' olarak görmektedir." Bkz. Ibid. s. 12.

[191] Bu konuda kavramsal bir analiz için bkz. Ali-Dib, 2008.

[192] "Bünyesinde bulunan bütün azınlık grupları arasından Kürtler ile (radikal ve terörist) Sünni İslamcılar, istikrarı bozmak açısından Suriye devleti için en büyük tehdidi oluşturmaktadır." Bkz., Seth Kaplan, "A New U.S. Policy For Syria: Fostering Political Change in A Dıivided State", *Middle East Policy*, Vol. 15, No. 3, Fall 2008, s. 109.

sürükleyebilir.[193] Bu devletlerin de zaten İran-Suriye arasındaki yakın ilişkiden duydukları rahatsızlıkları düşünüldüğünde Suriye'nin neden ülkenin Sünni çoğunluğunu kışkırtmamak için ihtiyatlı davrandığı sorusunun cevabı açıklığa kavuşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Suriye'nin İran yörüngesinde gözükmesi tehlikeli sonuçlar doğurabilir ve Suriye'nin Türkiye'ye yaklaşması iç siyasî dengeler açısından önemli kazanımları olan bir girişimdir.

Bu durumda Şii Hilali için en yakın görünen ayaklardan birinin aslında o kadar da 'hazır' olmadığının ortaya çıkacağı değerlendirilmektedir.

2.3.3. Suudi Arabistan

Şii Hilali iddiasının temel dayanakları olarak İran'dan ve Irak'tan sonra Körfez ülkeleri zikredilmektedir. Ancak ABD siyasa yapıcılarının düşüncelerinin aksine, Körfez Şiileri mezhepsel kimliklerini, yerel kimliklerinin üzerinde tutmamaktadırlar. Bu topluluk kendisini, Körfezin gerçek sakinleri olarak görmekte ve kendilerini denizci halk anlamına gelen *bahirnah* olarak adlandırmaktadır.[194] Suudi Arabistan'daki Şiiler önemli bir Fars nüfusuna sahip olmasalar da büyük bir *bahirnah* topluluğuna sahiptir.

2004 yılında yapılan resmî nüfus sayımına göre yaklaşık 23 milyon (22.678.262) olan Suudi Arabistan nüfusunun 16 milyonu (16,529,302) Suudi Arabistan vatandaşıdır. Resmî olarak açıklanmamakla birlikte bu nüfus içerisinde Şii

---

[193] Keskin, 2009.

[194] Körfez Şiileri bu tabiri, sınırların kendilerini bölmüş olmasına rağmen Körfez'in denizlerine olan yakınlıkları kendilerini birleştirdiği için kullanırlar. Bkz., El Marashi, 2007. s. 22.

vatandaşların oranının %10-15 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[195] 2010 yılının ikinci yarısında yapılması planlanan yeni nüfus sayımına ilişkin tahminlere göre ise ülke nüfusunun 25-26 milyon civarında gerçekleşmesi beklenmektedir.[196] Bu durumda ülkedeki Şii nüfusunun 2,5 milyon civarında olduğu varsayılabilir.

Bu nüfus içerisinde Şiiler (en yoğun olarak) Doğu Vilayeti'nde (*Ash Sharqiyah*) ve diğer kesimlerde yaşamaktadır. Doğu Vilayeti'nin üçte biri Şii'dir. Şiiler genellikle Kuveyt ve Katar sınırında ve ülkenin güney bölgesindeki Necran'da yerleşiktirler. Ayrıca Şii azınlığın önemli bir bölümü de petrol rezervlerinin bulunduğu Hasa bölgesinde yaşamaktadır.[197] Katif kentinin %98'i Şiidir ve Katif dışındaki Şiiler ise Katif'ten itibaren 100 mil yarıçapındaki bir alanda yayılmış durumdadır. Şii topluluğun yoğun olarak bulunduğu bir diğer şehir Medine'dir.[198]

Suudi Şiileri, mezhepsel olarak genelde Şiiliğin Oniki İmam koluna mensuptur. Buna ilaveten Yemen sınırına yakın Necran ile Mekke ve Medine bölgesinde yaklaşık 100 bin kadar İsmaili (Şii) de yaşamaktadır.[199] Ayrıca Yemen sınırındaki bölgede de İsmail ve Zeydi Şiilerin yaşadığı belirtilmektedir.

Suudi Arabistan Şiilerinin tarihsel olarak geçirdiği evrim incelendiğinde bu topluluğun nispeten daha iyi şartlarda yaşamak üzere çeşitli adımlar attığı

---

[195] John Solomon, "Saudi Arabia's Shiites and Their Effect on the Kingdom's Stability", *Terrorism Monitor*, Vol. 4, Issue 15, s. 1; ayrıca bkz., *The Shiite Question in Saudi Arabia*, International Crisis Group, Middle East Report, No. 45, 19.09.2005, s. 1.

[196] "Saudi Population Tops 25m, Census Plan for 2010", *Arabian Business*, 10.06.2010, www.arabianbusiness.com/558329?tmpl, Erişim Tarihi: 08.07.2010; Ayrıca bkz., *Saudi Arabia Demographic Indicators*, U.S. Census Bureau, www.census.gov/ipc/www/idb/country.php, Erişim Tarihi: 08.07.2010.

[197] Suudi Arabistan Şiileri üzerinde Ayetullah Sistani etkisi oldukça güçlüdür ve bu durum ülke yönetimi için, kendi iktidarlarının meşruiyetinin sorgulanarak ikinci plana atılması riskini taşıması dolayısıyla ülke yönetimi açısından bir endişe noktasını teşkil etmektedir.

[198] *The Shiite Question in Saudi Arabia*, 2005. s. 1.

[199] Ibid.

görülmektedir. Bu konuda genel olarak Suudi Arabistan Şii siyasetinin karakteristik yapısının, yönetime karşı bir ayaklanmaya çevrilmesi yerine, siyasi/toplumsal durumlarını kabullenme şeklinde olduğu görülmektedir.

Bu durumun nedenlerinden biri, Şii öğretisinin temelinde bulunan sükût ekolü gereği dinî liderlerin siyasetten uzak durma yolunu seçmiş olmaları iken ikinci neden Şii ulemanın siyasete girmek suretiyle *mukallid*lerinin, İhvan (*ikhwan*) hareketi[200] ile bir çatışma içerisine girilmesi sonucu kaybetmesine ve Şii toplumunun daha fazla baskı görmesine engel olma arzusudur. Zira Suudi Şiileri, hükümetlerinden Şiilik karşıtı fetvaları kınamasını ve kendilerine karşı koruyucu bir tavır benimsemelerini istemektedirler.[201] Ancak Suudi hükümeti bu taleplere cevap vermemektedir.[202]

Suudi Arabistan Şiilerinin, hükümetten ve Vahabi aşırılardan ciddi baskı görmesine rağmen ancak bir noktadan sonra Şiiler de Suudi yönetiminden hak talebinde bulunmaya başladığı görülmektedir. Özellikle de eğitim ve dinî faaliyetlerinin devlet eliyle kısıtlanması sonucu harekete geçen Şii unsurlar önceleri sosyo-ekonomik hakları için mücadele ederken zamanla bu durum siyasallaşmış ve 1970'li yılların sonlarına doğru Suudi hükümetinden siyasi ve dinî alanlarda hak talep edilen bir yapı haline dönüşmüştür. Bu çerçevede dile getirilen istekler genel olarak: Şii ibadetlerinin özgürce düzenlenebilmesi, devlet politikalarında ayrımcılığa

---

[200] İhvan hareketi inancının temelinde yer alan cihad anlayışına göre kâfiler, dönmeler (ki Şiiler bunların en başında gelmektedir) ve dinden dönenlerle mücadele kutsal sayılmaktadır. İhvan, Şiilerin güç kullanılarak dine döndürülmesi veya öldürülmesi hususunda (gelecekte kral olacak) Abdülaziz üzerinde büyük bir baskı oluşturmak suretiyle tarihte çok büyük sayılarda Şiinin öldürülmesinde rol oynamıştır. İhvan hareketi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mehmet Ali Büyükkara*, İhvan'dan Cüheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yay., 2004.

[201] Joshua Teitelbaum, *The Shiites of Saudi Arabia*, Center on Islam, Democracy and the Future of the Muslim World, http://www.currenttrends.org/printVersion/print_pub.asp?pubID=130, 21.04.2010, Erişim Tarihi: 30.04.2010.

[202] Anees al-Qudaihi, "Saudi Arabia's Shia Press for Rights", BBC Arabic Service, 24.03.2009, http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/middle_east/7959531.stm, Erişim Tarihi: 25.04.2010.

son verilmesi, gelirlerinden daha fazla pay alınması, adil iş olanakları ve Şiilerin yaşadığı bölgelerde altyapı çalışmalarına hız verilmesi ile şehirlerinin modernizasyonu şeklinde özetlenebilir.[203]

1979 İslam Devrimi, Suudi Arabistan Şiileri için bir mihenk taşı olmuştur. Buna rağmen, Şiiliğin ana akımlarının çatışma dönemi on yıldan az sürmüştür. Şiiler, kullanmış oldukları saldırgan taktiklerden ve mesajlardan yorulmuş, ayrıca yerel demografik gerçeklikleri göz önüne aldıklarında başarılı bir devrim gerçekleştiremeyeceklerinin, ayrıca, esinlendirici olmakla birlikte, İran örneğinin kendi gerçeklikleriyle çok az uyuşmaktan olduğunun, dolayısıyla şiddetin dinî, siyasi ve sosyal konularda kazanım yaratma olasılığının düşük olduğunun ayırtına varmışlardır.[204]

1990'lı yıllara gelindiğinde ülkede, dinsel hakların yanı sıra tüm toplum kesimlerinden destek gören sosyal, siyasi ve ekonomik haklar bağlamında genel bir reform beklentisi hâkim olmuş ve 1993 yılında Cidde'de Şii liderler ile Kral Fahd görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Ancak ilerleyen zaman içerisinde bu görüşmede vaat edilen konuların ne derecede gerçekleştirildiği konusunda da bir uzlaşı ortamı oluşturulamamıştır. Bunun üzerine 2000'li yıllarda Şii muhalefeti bir yöntem değişikliğine gitmiştir. Bu dönemde Şiiler küresel trende uyum sağlayarak kendi toplumsal taleplerini, ifade özgürlüğü ya da katılımcı siyasal sistem gibi daha geniş kullanımdaki kavramlar adı altında zikretmeye başlamış ve Veliaht Prens Abdullah'a bu tip isteklerini içeren bir bildiri iletmişlerdir. Ancak bu adımla başlatılan ve

---

[203] Suudi Arabistan Şiilerinin tarihi gelişimi hakkında daha fazla bilgi için bkz., *The Shiite Question in Saudi Ara*bia, 2005; Teitelbaum, 2010.

[204] The Shiite Question in Saudi Arabia, 2005. s. 4.

ülkedeki farklı mezheplerini dinî liderlerinin katıldığı ‘Diyalog için Ulusal Forum’ toplantılarından da kayda değer bir sonuç alınamamıştır.

Öte yandan 1979 sonrası Suudi Şiileri için en büyük hissi devinimlerin yaşandığı ikinci olay ise 2003 ABD’nin Irak’ı işgali iken[205] söz konusu sürece Suudi Şiilerinden gelen yorum dış yardım olmadan gerçekçi/sonuç alınabilir bir değişimin gerçekleştirilemeyeceği yönünde olmuştur.[206]

Bu tepkinin nedenleri araştırıldığında karşımıza ilk olarak Suudi Arabistan’ın iç yapısı çıkmaktadır.

Suudi Arabistan’da devletin resmî ideolojisi Vahabizmdir. Vahabilik, selefi öğretinin en sert yorumlarından biridir ve kendi öğretisi dışındaki unsurları, Vahabilerin dışındaki camia tarafından İslam dininden sayılsa bile, reddetmektedir.[207] Bu çerçevede Vahabiliğin Şiiliğe yaklaşımı da farklı olmamış,

---

[205] “Suudi Arabistan hükümetinin bu dönemde bünyesinde bulunan Şii unsurların konumlarını ne derece kritik önemde değerlendirdiğine bir örnek olarak 2006 yılında Lübnan’a saldırması için İsrail’i kışkırttığı gerekçesiyle Hizbullah’ı kınaması verilmektedir. Brookings Enstitüsü Saban Ortadoğu Politika Merkezi direktörü görevini yürüten Martin Indyk: “Tahran’ın Filistin’de giderek daha etkin hale gelmesinden endişe duyan Suudi Arabistan, tavırlarını bir kez daha ortaya koymak adına kararlı bir tutum sergileyerek Hamas’ı geri almak için savaşmıştır.” ifadesini kullanmıştır. Indyk, Riyad’ın Hamas’ı aşırılıkçı olarak görebileceğini fakat Hamas’ın en azından Sünni bir aşırılıkçı olduğunu ileri sürmüştür.” Bkz., Omaya Abdel Latif, *The Shia-Sunni Divide: Myths and Reality*, http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=19047&prog=zgp&proj=zdrl,zme, 01-07.03.2007, Erişim Tarihi: 16.11.2007.

[206] Yaroslav Trofimov, “Saudi Shiites See In an Invasion of Iraq”, *The Wall Street Journal*, 03.02.2003.

ABD’nin Irak müdahalesinin Suudi Arabistan üzerindeki etkileri hakkında bkz., Solomon, 2006.

[207] “... Sünni İslam’ın devrimci versiyonu selefi cihatçılardır. Selefi cihatçılar; Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve çok sayıdaki Müslüman ülkenin halihazırdaki rejimleriyle savaş halindedir. Konumu itibariyle doğuda yer alan Pakistan hükümeti 11 Eylül sonrası dönemde ABD ile yakın ilişkilerinden dolayı bu cihatçıların meşru hedefi ilan edilmiştir. Aynı güçler Afganistan ve Bangladeş’te de yaygındır. Selefi cihatçılar Endonezya’da layıkıyla seçilen hükümete meydan okumaktadır. ... Sadece Selefi güçleri hem ABD hem de Sünni devletlere benzer şekilde meydan okumaktadır. Buna rağmen bu güçlerin arkasında herhangi bir devlet olmadığından, bu güçlerin faaliyetlerinden kaynaklanan asıl tehdit henüz ortaya çıkmamıştır...” Bkz., Ahrari, 2006.

“Vahabilik (Vehabilik) de (Mehmet bin Abdülvehhab tarafından) bir tarikat olarak kurulmuş olmasına rağmen bugün mezhep olarak anılmaktadır. I. Dünya Savaşı’nda Vahabilik, ‘Arap milliyetçiliği’ kimliği ile uyanmıştır.” Bkz., Şapolyo, 2006. s. 490-493.

aksine Vahabi öğretisi, Krallığın sahip olduğu (dinî ve kültürel) heterojen yapının üstesinden gelmek üzere kullanılan bir baskı unsuruna dönüşmüştür. Suudi Arabistan Krallığı, kurulurken ülkenin demografik yapısını dikkate almak yerine homojen bir yapıda tasarlayarak Vahabi öğretisini Krallığı birleştirici bir şemsiye unsuru olarak yorumlamıştır. Buna ilaveten Krallığın kurulması esnasında kendisinden güç alınan İhvan hareketinden de destek alınması sonucu muhalif hareketlerin şiddet kullanılarak bastırılması söz konusu olmuştur.[208] Sonuçta 1932'de resmen kurulan Suudi Arabistan Krallığı, kuruluşundan itibaren yaptığı gibi bugün de Şii unsurları bastırma/asimile etme çabasındadır. Öte yandan ilerleyen dönemde Kral Abdullah ile Arabistan Şiilerine uygulanan baskıların bir nebze azaltılması üzerine çeşitli adımlar atılmıştır.

Suudi Arabistan'da meşrutiyet yönetimi bulunmaktadır. Burada hükümet eden El Suud ailesi ise iktidarlarını sürdürme konusunda oldukça kararlı ve hatta zorlayıcı bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla pek çok muhafazakâr Arap rejimi gibi Suudi Arabistan da Humeynici/devrimci fikirlerin, özellikle Humeyni'nin, İslam'ın monarşiyle uyumsuz olduğuna dair iddiasının bölgede yaygınlaşmasından kaygılanmaktadır.[209]

Suudi Arabistan Şiileri incelendiğinde, bu grubun bölgedeki diğer Şii azınlık unsurlarından en belirgin farklılığının 'mevcut yönetimin içerisinde' bir uzlaşma ortamına gidilmesi yolunun tercih etmeleri olduğu görülecektir. Zira Şii hareketi,

---

[208] Bu konuda bkz., Büyükkara, 2004.

[209] Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran", *Avrasya Dosyası*, Şii Jeopolitiği, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 43.

"Suudi Arabistan'da yaşayan Şiilerin bir Şii Hilali'nin parçası olmasının çok ötesinde, Suudi Arabistan'daki siyasi yaşam, siyasi parti kurulması monarşi tarafından yasaklandığı için kısıtlıdır. Bununla birlikte, İran Devriminden önce Krallıkta yeraltı partileri kurulduğu söylenmektedir." Bkz., El Marashi, 2007. s. 16.

siyasallaştığı dönemde dahi Suudi hükümetine yöneltilen talepler Şii cemaatinin sosyal, ekonomik ve mezhepsel haklarına odaklanmaktadır.[210]

Diğer bir deyişle Şii unsurların Suudi yönetiminden talepleri 1970'lerde siyasallaştıkları dönemlerde dahi (ki 1979 İran İslam Devrimi ile Suudi muhalefeti en sert biçimini almıştır) nadiren Suudi devletinin varlığına yönelik bir başkaldırı düşüncesi veya şiddet yanlısı bir radikalleşme şekline dönüşmüştür. Şii azınlığın talepleri 'Suudi Devleti'nin ortadan kaldırılmasından' ziyade 'Suudi Devleti'nin Şiilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirecek hizmetler götürmesi ile burada yaşayan unsurların siyasi sisteme entegrasyonu' olarak özetlenebilir.

Bugün ülke yönetiminden demokratik hak talebinde bulunan Şiilerin, zaman içerisinde nispeten iyileştirdikleri durumlarını da zora sokacak biçimde bir girişimde bulunarak, ülke yönetimini kışkırtacak bir ayrık yapılanmaya ya da başka bir devlet güdümünde bir yönelime girmelerinin söz konusu olmayacağı değerlendirtmektedir. Zira 'ateşin içindeki kesim' olarak Suudi Arabistan Şiileri, İhvan hareketi kökenli en ciddi selefi yorumlardan birine sahip Vahabi şiddetinin ne denli yakıcı olabileceği tecrübesine bizzat sahiptir. Kaldı ki Şii öğretisi, Sistani etkisi ile, mensuplarına siyasetten uzak durmayı tembihlemektedir.[211] Dolayısıyla varılacak bir uzlaşı ortamı,

---

[210]"Öte yandan (diğer Ortadoğu Şii toplumlarından farklı olarak) Doğu Vilayeti'nin yerel dini temsilcileri, devlete karşı yürütülecek bir isyanı organize etmek yerine devlet görevlileri ile imkânlar dahilinde periyodik toplantılar düzenlemek ve sorunlarını barışçıl yollardan ifade etmeyi seçmişlerdir." Bkz., Toby Jones, *Embattled in Arabia*, Combating Terrorism Center at West Point, Occasional Paper Series, 03.06.2009, s.11.

[211] "Şii din adamlarının Şii toplumu üzerindeki etkisi Şeyh Tusi'nin 1059 yılında Necef'e gelerek ilk Şii eğitim medresesini kurmasıyla başlamıştır. Şeyh Tusi ile Necef'te başlayan Şii öğretisini öğretme eğitimi günümüzde Necef'in Şii mezhebinin eğitim öğretim merkezi olmasında birincil derecede rol oynamıştır. Günümüzde Necef'te çeşitli okullarda dünyanın değişik bölgelerinden gelen binlerce öğrenci Şiilik mezhebi başta olmak üzere din eğitimi almaktadır." Bkz., *7 Mart 2010 Irak Seçimleri*

ayaklanma yoluyla elde edilmesi riski ve karşısında ödenecek bedeller hayli yüksek olan ve geleceği de belli olmayan yeni bir bağımsız yönelim karşısında çok daha cazip görünmektedir. Diğer bir deyişle azınlıklar lehine uygulanacak reform programının dengeli, ağır ve Vahabi Suudi halkının hazmetmesi sağlanarak gerçekleştirilmesi fikri, bir Şii başkaldırışından çok daha makul görülmektedir.

Bununla beraber Vahabiliğin son derece aşırılıkçı yapısı söz konusu dönüşümün bu denli yavaş ve aşamalı gerçekleştirilmesi gerekliliğini de doğurmaktadır. Zira hızlı ve tartışmalı bir reformun aşırılıkçı Vahabi eylemcilerin ellerinde bir koz haline dönüşmesinin engellenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu bağlamda Suudi Arabistan için bu şekildeki bir dönüşüm gündeme geldiğinde, bir Şii azınlık isyanından çok, Sünni militanların Şiilik karşıtı duygularının kışkırtılması sonucu vücut bulabilecek bir rejime karşı tepkiden daha büyük tehdit algılandığı söylenebilecektir.

Sonuç olarak Suudi Şiilerinin arzu ettikleri noktaya getirilmediği bugün de gözlenen bir gerçektir. Bununla beraber bugün Suudi Arabistan için Şii sorununun aciliyet arz eden bir konu olmadığı da belirtilmelidir. Diğer bir değişle, anılan ülkede, mezhepsel gerginliklerin kısa vadede bir başkaldırıyı veya çatışmayı tetikleyeceği düşünülmemektedir. Çünkü bu ülkede Şii militarizminin, geniş tabanlı bir desteğinin varlığına dair emareler oldukça azdır.[212]

Bu noktada Suudi Şiileri arasında yaşanan bir ayrışmadan da bahsedilmesinde fayda görülmektedir. Zira yönetim tarafından ciddi baskı altında tutulmaları, bir arada hareket etmeleri için gerekli motivasyonu oluşturmaya yetmemektedir.

Öncesi Şii Kökenli Parti ve Seçmenlerin Politik Davranışlarının Analizi, ORSAM, Rapor No. 13, Şubat 2010, s.11.

[212] Solomon, 2006.

Konuyla ilgili olarak, Suudi Şiilerinin çoğunun, taklid ettikleri Ayetullah Şirazi'nin ölümünün ardından Şirazi'nin halefi olan Kum'daki Ayetullah Sadık El Şirazi veya Kerbela'daki Büyük Ayetullah Muhammed Taki El Müderrisi'yi değil, Büyük Ayetullah Ali El Sistani'yi taklid mercii olarak seçtiği belirtilmelidir. Bugün ise Eski Şirazi takipçilerinin, Suudi Şiilerinin taklid merci olarak Lübnan'daki Fadallah, El Müderrisi, El Şirazi gibi farklı isimlere yönelmesi sonucu merciyenin, 30 yıl öncesinde olduğundan daha az birleştirici ve daha az önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir[213] ki bu da Şii dünyası içerisinde bütünleşmeden uzaklaşıldığı anlamına gelmektedir.

Öte yandan Suudi Arabistan Şiileri, yalnızca bu ülke yönetimi için değil aynı zamanda dünya kamuoyu için de dikkatle takip edilen bir topluluktur. Bunun nedeni Şii unsurların çoğunluğu oluşturduğu yerleşkelerinin ülkenin en büyük petrol rezervlerinin, petrol işletme tesislerinin ve rafinerilerinin bulunduğu bölge olan Doğu Vilayeti'nde olmasıdır. Diğer bir deyişle Suudi Şiilerinin yaşadığı Doğu Vilayeti, Suudi Arabistan petrol rezervlerinin yaklaşık %90'ının, yani dünya petrol rezervlerinin/üretiminin en büyük payının bulunduğu bölgedir.[214] Ancak Arabistan'ın zengin petrol kaynaklarının üzerinde yaşamaları, Suudi Arabistan toplum yapısı içerisinde en alt tabakayı oluşturan bu kesime sosyo-ekonomik bir getiri sağlamamıştır. Bilakis, Suudi Arabistan Şiilerinin karşılaştığı siyasal/bireysel ve toplumsal engellemeler ile maruz kaldıkları dinî baskı bugün de devam etmektedir.[215]

---

[213] The Shiite Question in Saudi Arabia, 2005. s. 6.

[214] Michael Scheuer, Stephen Ulph ve John C.K. Daly, *Saudi Arabian Oil Facilities: The Achilles Heel of the Western Economy*, The Jamestown Foundation, May 2006, http://www.jamestown.org/uploads/media/Jamestown-SaudiOil.pdf, Erişim Tarihi: 10.07.2010.

[215] Suudi Arabistan'daki Şiilere uygulanan ayrımcı ve baskıcı politikalar hakkında daha fazla bilgi için bkz., *Religious Freedom Conditions in Saudi Arabia: Restriction on Freedom of Worship*,

Diğer bir deyişle coğrafi olarak Şii kesimin yerleşkesi incelendiğinde Suudi Arabistan'ın Şii sorununun yalnızca bir iç sorun değil, ülke yönetiminin yanı sıra, başta petrol ihracatçısı devletler olmak üzere bölgenin istikrarı, dünya petrol arzının güvenliği ve dolayısıyla da küresel ekonomi açısından dünya kamuoyunu hayli yakından ilgilendiren bir dış sorun olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla Suudi Şiilerinin baskı ve ayrımcılığa tabi tutulmasında Vahabi öğretisinin Şiayı reddetmesinden kaynaklanan dinî temelin dışında, burada en ufak bir gerginliğin istenmemesinden kaynaklanan son derece ciddi bir ekonomik temel olduğu görülmektedir. Bu bölgede yaşanan (küçük çaplı da olsa) Şii hareketlerinin şiddetle bastırılmasına dünya kamuoyunun tepki vermemesinin de bundan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Zira dünya insan haklarının en büyük savunucuları olan devletler için bile realitede enerji arzı ve petrol fiyatlarının istikrarının, bir grup insanın bireysel ve toplumsal haklarından çok daha önemli bulunması bir uluslararası ilişkiler gerçeğidir.

Ayrıca Şii Hilali iddiasının hangi devletler nezdinde dile getirildiği ve hangi devletlerin bir Şii yayılması karşısında ciddi bir tehdit algılaması içerisine gireceği hususları da dikkatle incelenmelidir. Zira mezhepler (Şiilik ile Vahabilik), olası bir Şii Hilali'nin yönlendirici ülkesi şeklinde lanse edilen İran ile Suudi Arabistan'ın bölgesel güç mücadelesinin araçlarından biri olarak kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle Suudi Arabistan'ın yaymak istediği Vahabilik, Şiiliğin rakibidir. Hatta bu

---

22.06.2009, www.saudishia.com, Erişim Tarihi: 06.06.2010.; Ayrıca bkz., Denied Dignity, Systematic Discrimination and Hostility toward Saudi Shia Citizens", *Human Rights Watch*, Eylül 2009, www.hrw.org., Erişim Tarihi: 06.06.2010.

husumetin temeli öyle derindir ki Humeyni, İran'a: "Saddam ile barışsanız bile Suud ailesi ile barışmayın." vasiyetinde bulunmuştur.[216]

Şii Hilali'nin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engellerden birinin Suudi Arabistan'ın bu konuya tepkisi olduğu gerçeğinin yanı sıra İran'ın diplomatik kabiliyetlerinin küçümsenmesinin de hata olacağı düşünülmektedir. İran, dış politik manevralarda ve uzun vadeli planlamalarda kendisi açısından olumlu adımlar atma konusunda örnek gösterilebilecek bir devlet geleneğine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Suudi Arabistan'ın 'Şii korkusunun' kışkırtılmasının bu ülkeyi ABD ile ittifak konusunda daha da yüreklendireceğinin ve Ortadoğu'da İran etkinliği istemeyen bir ABD-Suudi Arabistan işbirliğinin de Körfez ülkeleri üzerinde İran aleyhinde yaratacağı etkinin ve dolayısıyla girişecekleri yeni güvenlik arayışları içerisinde bu bloğa yaklaşabilecek olmasının İran siyasa yapıcıları tarafından hesap edilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Hatta böyle bir durum, bölgede İran karşıtı bir yapılanma tesis edilmesini/etmeyi isteyen ABD'nin son derece çıkarına olacaktır ve İran'ın diplomatik alanda, bu ikincil etkiyi de hesaplayabilecek kadar

---

[216] "Ortadoğu güç mücadelesinde mezheplerin dahi bir araç olarak kullanıldığı İran-Suudi Arabistan arasındaki rekabetin kökenleri Şii Hilali kavramının dillendirilmesinden daha önceye uzanmaktadır. Bu çerçevede iki ülke ilişkilerinin inişli-çıkışlı bir seyir izlemekle birlikte daha önce de iyi olmadığı belirtilmelidir. Bölgesel yakın tarih incelendiğinde bu ilişkilerin, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra (yayımladıkları bildiriler ve camilerdeki konuşmaları ile Suudi ailesine açıkça muhalefet etmeye başlamaları gibi) Suudi Arabistan Şiileri nezdinde yaşanan ve buradaki Sünni İslamcıların da hareketlenmesine neden olan olaylar dolayısıyla gerginleştiği bilinmektedir. Öyle ki yaşanan şiddet içerikli gerginliklerin sonunda 1987'de İranlı hacıların gerçekleştirdikleri eylemlerde 400'e yakın İranlının Mekke'deki çatışmalarda öldürülmesi üzerine Suudi Arabistan, İran ile ilişkilerini tek taraflı olarak askıya almış (1988) ve İranlılara Hac ziyaretini yasaklamıştır. Hatta ülkede İran karşıtlığı öyle bir noktaya gelmiştir ki, Baas ideolojisine tepki duyulmasına ve Saddam'ın kendilerinden toprak talebinde bulunmasına rağmen Irak ile yakınlaşmak durumunda kalınmış ve bu stratejinin bedeli olarak da Irak'ın İran'la yaptığı savaşta bu ülkeye 30 milyar Dolar dolayında katkı sağlanmasının yanı sıra İran'ın Körfez bölgesinde bir hegemonik etki kurmasının önüne geçilmesi amacıyla Basra Körfezi İşbirliği Konseyi kurulmasına (1981) destek olunmuştur. İki ülke ilişkileri 1989'dan sonra (Rafsancani'nin pragmatik dış politika yaklaşımı ile) bir yumuşama dönemine girilmiş, I. Körfez Savaşı'nda aynı safta yer alınmış ve 1991'de karşılıklı büyükelçilikler açılmıştır. Kısa bir süre sonra yaşanan Zahran olayı (1996) ile bozulan ilişkiler, Hatemi'nin iktidara gelmesi ile (1997) tekrar iyileşmiştir. Ancak Irak işgali sonrası Şiilerin tekrar seslerini yükseltmelerinin ve Ahmedinejad'ın ikridara gelmesinin ardından son dönemde Suudi Arabistan-İran ilişkilerinin yeniden soğuduğu gözlemlenmektedir." Bkz., Keskin, 2007. s. 77 vd.

deneyimli olduğu unutulmamalıdır. Buradan, aslında İran'ın Suudi Arabistan ile sağlam ve güvenilir ilişkiler kurmaya ihtiyacı olduğu çıkarımı yapılabilir. Öte yandan bu durum, aynı zamanda, bölgesinde etkin bir aktör olması vesilesiyle Batı'nın kendisine bölgedeki müttefiki sıfatından dolayı daha fazla ihtiyaç duymasının sağlanması bakımından Suudi Arabistan'ın da çıkarlarına uymaktadır.

Son olarak Suudi Arabistan içerisinde bulunan Selefi unsurların muhalefet potansiyellerinin de bir Şii Hilali'nin gerçekleşmesinin önündeki en ciddi engellerden biri olduğu değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle Suudi Kralı kendi inisiyatifini kullanarak ülkesindeki Şii azınlıkların yaşam koşullarını iyileştirmek istediğinde dahi bunu tam anlamıyla başaramamışken, ülkenin (dünyanın) en büyük petrol rezervleri üzerinde yaşayan bir halkın ülkeden bağımsızlığını kazanarak ayrılmasının, kendi kararlarını verebilecek kadar bağımsız bir federal yapılanmaya gidilmesinin ya da bu yönde başka bir ülkenin hegemonik etkisi altına girmesinin son derece düşük bir ihtimal olduğu hususu üzerinde dikkatle durulmalıdır.

Sonuç olarak Suudi Arabistan Şiilerinin, Vahabi aşırılıkçıların yaydığı tehdidin yanı sıra kendi içlerinde de bölünmüş durumda olmaları dolayısıyla aslında sistem içerisine daha fazla entegre olmalarını sağlayacak sosyal ve siyasi hak talep etmeleri ve bunun için demokratik/sivil yolları kullanmaları; ancak henüz Sünni kesimlerine bu hakların tam olarak sağlanamamışken Şii unsurların Suudi yönetimi için tamamen ikinci planda tutulmaları gibi iç ve Şii unsurların yaşadığı bölgelerin petrol kaynaklarının üzerinde bulunmasının enerji güvenliği açısından taşıdığı hassasiyet gibi dış nedenlerden dolayı olası bir Şii Hilali projesine katıl(a)mayacakları değerlendirilmektedir.

2.3.4. Yemen

Yemen etnik açıdan homojen yapıya sahip Müslüman bir ülke olmasına rağmen mezhep temelinde yaşadığı ayrılıklardan (Zeydi ve Şafii kolları) ötürü çatışma içerisindedir. 23 milyonluk Yemen nüfusunun yaklaşık %45'i (Zeydi) Şii; %55'i ise (Şafii) Sünni mezheplerine mensup kişilerden müteşekkildir. Buna ilaveten Yemen siyasal hayatında önemli bir rol oynayan Şii İmamlar, esas güçlerini toplumun yaklaşık yarısına hakim durumdaki (Zeydi) Şii mezhebi mensuplarından alırken, nüfusun geri kalan kısmını Sünniler ile küçük bir azınlık olan (İsmaili) Şii, Hıristiyan[217], Yahudi ve Hindu unsurlar oluşturmaktadır.

Şiiliğin bir kolu olan ve toplumun Şii İmamlar tarafından yönetilmesini savunan Zeydilik, İmamiye Şiasının 4. İmamı Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'e, ondan sonra da oğlu Yahya'ya uyarak onların İmametini ileri sürenlerin mezhebidir. Zeydilik, aslında İmam Zeyd tarafından bir 'tarikat' olarak kurulmuştur; ancak Arap unsurlar tarikatlarını 'mezhep' olarak adlandırdıklarından bu tarikata *Zeydiyye* adı verilmiştir. Irak'ta kurularak Horasan'a ve nihayet Yemen'e kadar yayılan bu mezhep, tamamen siyasi maksatla meydana getirilmiştir[218] ve Şii

---

[217] "Yemen'de yaklaşık 3000 kişilik bir Hıristiyan nüfus bulunmakta iken buradaki Yahudilerin önemli bir kısmı ise 2004 sonrası dönemde yaşanan iç savaş ve Şii isyancıların tehditleri sonucu ülkeden göç etmiştir." Bkz., *Yemen: 2008 Report on International Religious Freedom*, US Department of State, International Religious Freedom Report, http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2008/108496.htm, 10.09.2009, Erişim Tarihi: 30.09.2010.

Yemen'deki Hıristiyanlar hakkında daha fazla bilgi için bkz., David Pinauld, *Hidden Prayer in Yemen*, Islam and the Problem of Religious Intolerance, America, Vol. 201, Issue 17, 12.07.2009, ss. 10-14.

[218] Şapolyo, 2006. s. 493.

mezhepleri arasında Ehl-i Sünnet'e[219] en yakın olanı olarak adlandırılmaktadır. Zeydiler; Carudiyye, Süleymaniyye ve Salihiler olarak üç kola ayrılmışlardır.[220]

Tarihi olarak, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'daki Memlük iktidarına son vermesinin ardından Yemen Valisi, Osmanlı otoritesini tanıdığını açıklamış; ancak ülkede etkin grup olan Şii imamların karşı çıkması üzerine bir Şii isyanı baş göstermiştir. Bunu takip eden isyanlar neticesinde Yemen'deki Osmanlı hâkimiyeti 1635'te sona ermiş ve Yemen yaklaşık 200 yıl Şii İmamların hakimiyetinde kalmıştır. Bu tarihe kadar iktidarı elinde tutan (Zeydi) Şiiler, Nasır'ın yardımıyla cumhuriyetçiler tarafından devrilmelerinden itibaren iktidardan dışlanmalarına rağmen ülke siyasetinde etkili bir güç olarak kalmaya devam etmişlerdir.

Yemen siyasal tarihinde yaşanan iç çekişmeler sonucu ülke Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüş ve 160 yıllık bir ayrılıktan sonra 1990'da yeniden birleşmiştir.[221]

Mezhepsel bazda bir tarih incelemesi yapıldığında ise 1990'da Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesinin ardından Sünni kesimin Yemen'deki en büyük grubu oluşturduğu görülmektedir. Günümüzde Yemen devlet ve askeri bürokrasisinde (Şafii[222]) Sünni unsurlar etkin olmakla beraber 1980'lerden itibaren Suudi

---

219 "Ehli Sünnet: Hz. Muhammed'den önce Arap dünyası içerisinde çok ciddi tartışmalar yaşanırken tarikatı Muhammediye'nin (Hz. Muhammed'in) etrafında birleşmişlerdir. Tarikatı Muhammediye'nin esaslarını ihtiva eden hükümlerin hepsine birden fıkıh, söz konusu esasları aynen kabul edenlere ise Ehli Sünnet denilmektedir." Bkz. Şapolyo, 2006. s. 490.

220 Fığlalı, 1996. s. 123.

221 "Birleşme fiilen yaşanmasına rağmen 'özde' birlik sağlanamamıştır. Bugün Yemen'de hükümet karşıtı Şii isyancıların yürüttüğü El Huti ayaklanması söz konusu olgunlaşmamış birliğin en önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir." Yemen siyasi tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Veysel Ayhan, "Yemen İç Savaşı: İktidar Mücadelesi, Bölgesel Etkiler ve Türkiye ile İlişkiler", *ORSAM,* Ocak 2010, Rapor No. 10.

222 "Dört Sünni mezhepten biridir. 8. yüzyılda İmam Muhammet Şafiî tarafından kurulmuştur. Şafiîlik, kurulduktan kısa bir süre sonra bütün Ortadoğu'ya yayılmışsa da Osmanlı Devleti'nin Hanefîliği kabul

Arabistan'ın yaptığı propagandalar neticesinde ülkede Vahabiliğin de yayılmaya başladığı gözlemlenmektedir.[223]

Bu noktada Şia hakkında araştırma yapılırken bu mezhebin aslında bir üst kimlik karakteri taşıdığı unutulmamalıdır. Şiilik içerisindeki alt-mezhepler/hizipler arasındaki farklılıklar kalıcı bir Şii birliğinin oluşmasına engel teşkil etmektedir. Örneğin Zeydilik hilafet hakkını Ehl-i Beyt[224] ile sınırlandırması bakımından Sünnilikten ayrılmaktadır. Dolayısıyla, Zeydilerdeki İmamlık anlayışı Oniki İmamcılar denilen İran Şiiliğinden farklıdır. Zira Zeydi Şiiliğine göre toplumu yönetme hakkı yalnızca Peygamber soyundan gelen Seyyid[225] ve Şeriflerin hakkıdır. Dolayısıyla Yemenli Şiiler, İran'daki gibi Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen Velayet-i Fakih teorisini benimsemeyerek İmamet makamının da yalnızca Ehl-i Beyt'ten kişilere ait olduğunu ileri sürmektedirler.

Öte yandan Yemen, Şii unsurlarından kaynaklanan bir dış tehdit algılaması içerisinde bulunmaktadır. Suudi Arabistan, (yaklaşık 2000 km kara ve 400 km deniz sınırı ile) Yemen'le en uzun sınıra sahip olan komşusu olarak halihazırda bir Şii tehdit algılaması içerisindedir.[226] Dolayısıyla, kendi bünyesindeki Şii nüfus da göz önüne alındığında, İran'ın burada bir Şii Hilali oluşturacak kadar 'ileri gitmesine' izin vermesi zaten söz konusu olamayacaktır. Zira Suudi Arabistan'ın Yemen'deki

---

etmesi ve İran'da da Şiîliğin yayılması dolayısıyla azınlığa düşmüştür. Günümüzde Kuzeydoğu Afrika'da ve Güney Arabistan'da oldukça yaygındır. Başka İslâm ülkelerinde, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da Şafiî mezhebinden olanlar vardır. Bu mezhebe göre halifenin Kureyş boyundan olması gerekir. İman ile eylem, birbirine sımsıkı bağlıdır, eylem bozulur ya da zayıflarsa iman da bozulup zayıflar. Şafiîlik, dinde felsefeye karşıdır." Bkz. Şapolyo, 2006. s. 490.

[223] Veysel Ayhan, "Yemen Sorunu ve Suudi Arabistan'a Etkisi: Selefi-Şii Gerginliğinin Çatışmaya Dönüşmesi Olasılığı", *Ortadoğu Analiz*, Şubat 2010, Cilt 2, Sayı 14, s. 43.

[224] İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed'in ev ahalisini tanımlamak için kullanılır.

[225] Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere denir. Siyah sarık kullanırlar.

[226] Suudi Arabistan ile Yemen arasındaki sorunlar hakkında bkz., Ayhan, "Yemen Sorunu ve Suudi Arabistan'a Etkisi ...", 2010.

2009’da başlayıp 2010’da (azalarak) devam eden iç çatışmalara müdahil olmasının altında, İran Devrimi sonrası Şiiliğin ihracı söyleminin ülkesindeki ve bölgedeki Şii nüfus üzerinde yaratacağı etki doğrultusunda bir tehdit algılaması içerisinde bulunması yatmaktadır.

Ülkede, son iki yıldır yaşanan iç gerilimde (El Huti isyanı olarak da bilinmektedir.) Suudi Arabistan ve Yemen Hükümetleri İran’ı El Huti ailesinin başını çektiği Şii militanları desteklemekle; Şii militanlar ise Suudi Arabistan’ı çatışmalara müdahil olmakla suçlamaktadır.[227] Meselenin İran ve El Huti cephesi ise, Suudi Arabistan ve Yemen tarafını aynı suçlarla itham etmektedir. Buna göre örneğin İran medyası, Salih yönetiminin yalanlamasına karşın, operasyonlara aktif Suudi katılımından söz etmekte; aynı şekilde El Huti direnişçilerinin de, Suudi Arabistan'ın Yemen'i operasyonlar için kışkırtmakla suçladığı bilinmektedir.[228]

Diğer bir deyişle Yemen’de yaşanan iç çatışmalar konusunda Suudi Arabistan, İran’ı suçlamakta ve İran’ın bütün yalanlamalarına karşın Yemen hükümeti ve bölge ülkeleri isyancı Şiilerin, Lübnan’daki Hizbullah aracılığıyla, İran tarafından desteklediğine inanmaktadır. Dolayısıyla Suudi Arabistan sınırlarının hemen ötesinde giderek güçlenen bir Hizbullah etkisi istememekte ve bu tandansta yeni bir

---

[227] “Örneğin, Şii militanlar 31 Ağustos 2010’da yapılan bir açıklamada Suudi jetlerin Şii militanların denetiminde olan bölgelere hava saldırıları düzlendiğini ileri sürmüştür.” Bkz., Andrew Hammond, “Yemen Protests to Iran Over Shi’ite Rebels”, *Reuters*, 31.08.2009, http://www.reuters.com/article/world-News/idUSTRE57U2MY20090831, Erişim Tarihi: 01.09.2008.

“Yemen hükümeti de gerek ABD gibi batılı güçlerin desteğini sağlayabilmek, gerekse Suudilerden maddi destek sağlayabilmek için bilinçli olarak Hutilerin İran'dan lojistik ve silah desteği aldığı propagandasını yapmaktadır.” Bkz. Bkz., Birol Akgün, "Şu Yemen İlleri Ne de Yamandır...", *Stratejik Düşünce*, Yıl 1, Sayı 3, Şubat 2010, s. 53.

Huti isyanı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Stephen Day, *Yemen: On the Bring: The Political Challenge of Yemen’s Southern Movement*, Carnegie Endowment for International Peace, Number 108, March 2010; *Yemen Sorunu: Bölgesel Savaşa Doğru mu?*, ORSAM, Rapor No. 9, Ocak 2010.

[228] “The War Footing”, *The Economist*, 20.08.2009.

örgütün kurulmasına engel olmak için her türlü dinamiği harekete geçirmeye çalışmaktadır.

Ayrıca ülkenin kuzeyindeki Saada bölgesinde Hizbullah silahlarıyla donanmış Zeydi eylemcilerin Hizbullah lideri Hasan Nasrullah'a verdiği destek Suudi Arabistan'ı kaygılandırmakta; bu da Suudi Arabistan'ın bir Şii Hilal iddiasında olduğu gerekçesiyle, aslında bu ülke için yerel olan bir tehdidi 'bölgesel' -hatta uzun vadeli düşünüldüğünde küresel- bir tehdit algılaması biçiminde lanse etmesi yoluyla destek bulma amacında olduğuna dair bir kuşku yaratmaktadır. Ancak söz konusu İran tehdidi var olsa dahi, bunun Türkiye'yi de içine alacak bir Sünni eksen[229] yaratılmasını ve bunun için geniş kaynaklar tahsis edilerek buna zaman ayrılmasını, hatta bir bakıma bölge politikasına Suudi Arabistan'ın yön vermesine izin verilmesini gerektirecek kadar kritik önemi haiz olması hususu tartışmalıdır.

Sonuçta Yemen'de yaşanan sürecin Ortadoğu'daki İran ile Suudi Arabistan arasındaki kadim bölgesel güç mücadelesinin yeni ve son sahnesi olduğu[230]; ancak bu seferki mücadelede Suudi Arabistan'ın konuya bölge dışı/küresel aktörleri de müdahil etme arayışında olduğu yorumu yapılabilir. Nitekim bu meselede ABD, Suudi Arabistan'ın yanında yer almıştır. Ayrıca, İran haricinde, Bahreyn ve Irak'taki Şii gruplar Hutileri desteklediklerine dair açıklamalar yaparken bölgedeki İran karşıtı devletler ise Salih Hükümetini desteklediğini bildirmiştir. Bu da bir dönem bölgede Yemen kaynaklı bir Şii-Sünni gerginliğinin çıkacağı yorumlarının yapılmaya

---

[229] "Bush yönetimi bir anlamda daha geniş bir Ortadoğu ile istediğini almaktadır. İmgesel Şii Hilali ile savaşmak için daha reaksiyonel bir Sünni eksenini (Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri) teşvik etmektedir." Bkz., Pepe Escobar, "The 'Axis of Fear' Is Born", http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IB2Ak01.html, 02.02.2007, Erişim Tarihi: 30.09.2010. Ayrıca bkz., Graham E. Fuller, "The Hizballah-Iran Connection: Model for Sunni Resistance", The Washington Quarterly, Winter 2006-07, Vol. 30, No. 1, ss. 139-150.

[230] *Yemen'de Kırılma Yakın mı?*, Bölgesel Risk ve Tehdit Analizi, Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ocak 2010, s. 22 vd.

başlamasına neden olmuş; ancak Yemen'deki durumun gündemden düşmesiyle 'Şii Hilali tehdidi' de ortadan kalkmıştır.

Yemen üzerinden bir Şii Hilali tehdidi üretilmesi ihtimalinin de düşük olduğu değerlendirilmektedir. Zira buradaki mücadele Şii El Huti aşiretinin muhatabı Yemen Hükümetidir ve mesele, Hutilerin ülkedeki konumları ile ilgilidir. Yani bir 'iç mesele'dir.[231] Dolayısıyla bu konu bir şekilde idari/siyasi paylaşım anlamında çözüme kavuşturulduğunda Hutilerin Şii olmasının önemi de azalacak, dolayısıyla Şii Hilali'nin ayaklarından birini teşkil etmesi söz konusu ol(a)mayacaktır.

Buna ilaveten El Huti direnişinin karakteristik yapısı incelendiğinde, her ne kadar söylemlerinde Hizbullah etkisi gereği, anti-Amerikan bir tarz benimsemiş olsalar da bu hareketin ABD, Batı ya da Aden Körfezi/Bab El Mandeb Boğazı üzerinden ticaret yapan küresel aktörler açısından somut bir tehdit teşkil ettikleri iddiası gerçekçi olmayacaktır.

Sonuç olarak, Yemen'deki Şii isyanının temel nedeninin, Yemen'in kuruluşundan itibaren gelen kurumların yeterince sağlıklı oluşturulamamasından kaynaklanan bir idari paylaşım sorunu olduğu ve bu çatışma sürecinin Suudi Arabistan tarafından abartılı biçiminde lanse edilerek bir Şii Hilali tehdidi yaratıldığı değerlendirilmektedir. Ancak, ülke Şiilerinin böyle bir projede varlık göstermekten çok mevcut idari paylaşımların hakkaniyetli biçimde yapılmasını talep etmeleri, bu unsurların Velayet-i Fakih müessesesini benimsememesi ve Oniki İmam Şiiliği ile Zeydilik arasındaki imamet kurumuna bakış açısı farklılığı hususlarına Yemen'in,

[231] "Söz konusu çatışma Sünniler ve Şiiler arasında toplumsal bir çatışma olmayıp; hükümet güçleriyle Sa'de bölgesinde yaşayan Zey diler arasındaki yerel bir siyasi güç çatışmasıdır. 2004 yılında başlayan ilk isyanın temelinde, devletin birleşme sonrasında izlediği merkezileştirme politikalarına karşı yerel aşiret reislerinin, yani çevrenin direnişi yatmaktadır." Bkz., Akgün, 2010. s. 51.

Suudi Arabistan ile İran arasındaki kadim rekabetin sahnelerinden biri olarak kullanıldığı yorumu da eklenince, söz konusu projenin (gerçekleşse bile) Yemen'i kapsa(ya)mayacağı yorumu dahi yapılabilir.

2.3.5. Bahreyn

690 km^2'lik yüzölçümüne ve yaklaşık 725 bin kişilik nüfusa sahip[232] Bahreyn'de nüfusun %70-75'i Şii mezhebine mensuptur.[233] Bahreyn Şiileri Şiiliğin Oniki İmam kolundandır ve bu, İran'a yakınlık açısından Bahreyn hükümetini İran'ın hegemonik etkisi karşısında zorlayan bir husustur. Zira ülkedeki (ve Körfez bölgesindeki) pek çok Şii din adamı, İran'daki kutsal addedilen Kum şehrinde dinî eğitim almıştır.[234] Ayrıca, Suudi Arabistan gibi, Bahreyn'de de Şiiler belirli bir alanda yerleşiktirler. Zira Bahreyn Şiileri, yaşam şartlarından ibadet şekillerine kadar değişiklik göstermeleri dolayısıyla coğrafi ve etnik çizgilerle ayrılmış durumdadır.

Bahreyn Şiilerinin yaklaşık 3'te 2'si adanın yerlisi *'bahirnah'* (*baharna*) iken diğer kesim İran kökenlidir. Bu konudaki bir başka görüşe göre ise Bahreyn Şiileri aslen İran ve Güney Irak kökenlidirler ve buradaki şehirlerde yaşayan Şiilerle tarihi

---

[232] "Bahrain", *County Cooperation Strategy at a Glance*, World Health Organization, http://www.who.int/countryfocus/cooperation_strategy/ccsbrief_bhr_en.pdf, Erişim Tarihi: 13.07.2010.

"Ülke nüfusu CIA verilerine göre 728,709 kişidir." Bkz. "Bahrain", *The World Factbook*, CIA, 15.09.2010.

[233] Ülke, Sünni mezhebinden El Khalifa ailesi tarafından yönetildiği için siyasi hassasiyetler dolayısıyla resmî-etnik nüfus sayımı rakamları açıklanmamaktadır.

[234] Andrew Rathmell, "Opposition in the Gulf-Further Insights", Jane's Intelligence Review 7, No. 7, July 1995, p. 309.

ilişkilere sahiptirler.[235] Öte yandan ülkedeki Arap Şiilerin Suudi Arabistan'ın Doğu Vilayeti'nden geldiğine ve bu kitlenin de kayda değer miktarda bir Arap asıllı Şii topluluğu oluşturduğuna dair bir görüş de bulunmaktadır.[236] Buna göre:

> "Bahreyn'in orijinal yerlileri, denizcilikle uğraşan bir halk olan ve *bahirnah* olarak bilinen, 8. yüzyılda Oniki İmamcı olmuş bir halktır. Bu gruba ilaveten üç yüzyıl önce bazı Farslar da Bahreyn'e göç etmiş, diğerleri ise 1920'lerdeki bir dalgayla ülkeye gelmişlerdir. Söz konusu gruplar arasında Farslar geleneksel olarak ticaretle uğraşırken Arap Şiiler ve diğerlerinin genellikle Eln Aval ve Muharrak'ın balıkçı köylerine yerleşmiş olan tarım işçisi veya balıkçı olması nedeniyle bir (Araplarla aralarında) farklılık doğduğu, dolayısıyla buraya yerleşen Farsların daima *bahirnah*'tan farklı oldukları dile getirilmektedir."[237]

Öte yandan bu ayrım sosyal olduğu kadar kültürel alanda da mevcuttur.

'*Acem'* olarak tanımlanan İranlı Şiiler siyasi olarak aktiftir ve orta sınıf mesleklerde uzmanlaşmıştır. Ayrıca iktidardaki El Khalifa ailesi ile iyi ilişkiler içerisindedir ve bu konumlarını riske etmek istememektedirler. Buna karşın *bahirnahlar* toplumun en alt tabakasını oluşturmaktadır. Bu kesim işçi sınıfının %90'ını teşkil etmektedir. Söz konusu iki topluluk, birbirlerinden ayrı bölgelerde yaşamaktadır ve aralarında çok az evlilik yapılmaktadır. *Bahirnahlar*, kendilerini Sünni karşıtı oldukları kadar Acem karşıtı olarak da tanımlamakta ve güçlü Arap kimliklerine sıkı sıkıya bağlı yaşamaktadırlar.[238]

---

[235] "Suudi Arabistan'daki üniversite eğitiminin ardından İran'da bu eğitimi aldıktan sonra ülkesine dönerek (1992) Bahreyn'deki Şii muhalefetinin başına geçen Şeyh Ali Salman da bunlardan biridir." Bkz., Rathmell, 1995. p. 309.

[236] Fred H. Lawson, *Bahrain: The Modernization of Autocracy*, Boulder, Westview, 1989, s.13, Aktaran: El Marashi, 2007. s. 11.

[237] Ibid.

[238] "İki toplum arasındaki ayrımcılığa (segregation=?) rağmen, düşmanlık 1950'lerde ve 60'larda muhafazakârlar ve Arap milliyetçileri arasındaki (dini) ayrılmanın/hizipleşmenin sadece Araplar ve

Dolayısıyla Ortadoğu Şiileri arasında bir Şii Hilal birliği sağlanması bir yana, yüksek nüfuslu Şii kitlesine rağmen bölgenin küçük krallıklarından biri olan Bahreyn'in kendi içerisinde bile, bir Şii bütünlüğünden söz edilememektedir.

Ancak yine de sosyo-ekonomik olarak bakıldığında oldukça az Şii'nin Bahreyn elitinin bir parçası olduğu görülecektir. Orta düzeyli kamu ve özel sektör yöneticilikleri (ki buna Bahreyn güvenlik güçleri dahil değildir), küçük ölçekli ticaret erbapları, zanaatkarlar ve ustalardan oluşan bu kesim, bürokrasi içerisinde kayda değer bir oranı oluşturmaktadır.

Genel olarak Bahreyn etnik dağılımının sistem içerisindeki konumlarına bakıldığında, kentli-zengin zümreyi oluşturan Sünnilerin aksine bu kesimin fakir işçi tabakasını teşkil ettiği görülmektedir. Ülkenin alt tabakasını oluşturan bu kesim, Şii mezhebindeki (yerli) tarım işçilerinden, köylülerden ve balıkçılardan müteşekkildir. Bu grubun büyük çoğunluğu *bahirnah*'tır. Büyük çoğunlukla klube-kasabalarda yaşayan bu kesimin birçoğu, ülkenin hızlı kentleşmesinden ötürü güçsüzleşerek marjinalize olmuş ve yoksullaşmıştır. Diğer bir deyişle Şiilerin çoğu Bahreyn toplumu içerisinde orta ve alt zümreye üyedir ve genel olarak kırsal kesimde yerleşiktirler.

Öte yandan Şiilerin toprak mülkiyeti edime hakkı bulunmamaktadır. Doğal olarak bu bölgelerde bir memnuniyetsizlik ve huzursuzluk ortamı hâkimdir. Bununla beraber El Khalifa ailesi ile diğer önde gelen aşiretlerden oluşan Sünni kesim ise şehirlerde yaşamaktadır ve Bahreyn hükümeti ile ülkenin askeri-güvenlik kuruluşları üzerinde ciddi söz sahibidir.

Persler (Farslar) arasında değil, aynı zamanda Arap dünyası içerisinde zenginler ve fakirler arasındaki bölünme olarak da ortaya çıkmasıyla artmıştır.", Bkz., "The Shia of Bahrain", http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/bahrain-religion.htm, 30.09.2010.

Toplum yapısı ile iktidar arasındaki ilişki incelendiği zaman Bahreyn'de Şii çoğunluğun Sünni azınlık tarafından yönetildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle Necd (*Najd*) kökenli El Khalifa (El Halife) ailesi, 18. yüzyılda Bahreyn'e ulaştığında, adada, kendi verimli su kaynaklarına sahip Şii çiftçilerden oluşan refah içindeki bir toplum ile karşılaşmış ve 19. yüzyılda İngiltere ile ittifak yaparak adanın hâkimiyetini ele geçirmiştir.[239] Sonuçta Sünni (Arap) kitle, toplumun yönlendirici dinamikleri olan tüccar kesim ve aşiretler ile zımni bir ittifak kurmak suretiyle ülkede iktidara gelmiştir.

İktidarı elde etme ve meşruiyetini sağlama aşamalarında El Khalifa yönetimi Şiilere karşı -fiziki saldırıları da içeren- ayrımcı ve baskıcı politikalar uygulamıştır. Örneğin, özellikle de Aşura günü kutlamalarında ve ibadetlerini yerine getirdikleri sırada Şiiler, Sünni gruplar tarafından saldırılara uğramıştır. Bugün, söz konusu olaylardan iki asır sonra dahi, Sünni hâkimiyetini kabul etmemiş ve bu kesimi işgalci olarak niteleyen -ülkenin asıl yerlilerinin soyundan gelen- Şiiler bulunmaktadır.

Aslında küçük ölçekli ticaret yapan ve el işçiliği ile hizmet sektöründe çalışan Şii kesim, belli bir kendi kendilerine yetme pozisyonu da geliştirmiştir. Bununla beraber sosyo-ekonomik olarak her ne kadar El Khalifa yöneticilerine ekonomik anlamda bağımlı olsalar da, Bahreyn Şiileri, siyasi talepler konusunda muhalif hareketleri destekleyebilmektedir.

> "Bahreyn Şiileri, sıkı bir sosyo-politik yapılanma ve tek bir siyasi dış görünüş ile güçlü ve bütün bir azınlık oluşturmamaktadır. Şiiler arasındaki mahrumiyet ile bedel ödeme

---

[239] Bahreyn siyasi tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Laurence Louer, *Transnational Shia Politics: Religious and Political Networks in the Gulf*, New York, Columbia University Press, 2008, s. 12-33; Fred H. Lawson, *Bahrain*, Countries at the Crossroads, ss.61-77; *Bahrain*, Federal Research Division, Kessinger Publishing, 2010.

birbirini dengeleyen, kızgınlığın ve isyanların ortaya çıkmasını önleyen iki kavram olma eğilimindedir."[240]

Şii muhaleferin temel sebebi, etnik anlamda çoğunluğu oluşturmalarına rağmen siyasi olarak dengeli bir temsil ve hak dağılımına sahip olmamalarıdır.

Sünni-ağırlıklı güvenlik güçlerinin bu kesimi yıkıcı faaliyetlerin başı olarak itham etmesinden ötürü Şiiler hükümette, yüksek mevkilerde (bakanlıklarda vb.) ya da güvenlik kuruluşlarında istihdam edilmemektedirler.[241] Ancak zaman içerisinde ülkede yaşanan sosyo-ekonomik, hukuksal ve siyasi gelişmeler Şiilere uygulanan ayrımcı politikalarda bir azalma sürecine girildiğini göstermektedir. Bu çerçevede 1920'ler ile 1960'lar arasında Şii kesime, bireysel güvenlik ile mal varlıkları üzerinde yasal koruma verilmiştir. [242] Buna ilaveten bu kesimin ayrı dinî ve hukuki uygulamaları tanınmış; ayrıca (prensipte), hiçbir sataşmaya maruz kalmadan yaşamlarını sürdürebilmelerine izin verilmiştir.[243] Bu yıllarda İngilizlerin inisiyatifi ile başlatılan ve küçük ancak önemli petrol gelirleri, Bahreyn'in gelişmesi için bazı adımlar atılmasında kullanılmıştır.[244]

Bu çerçevede Bahreynli yöneticiler, sosyo-politik desteğin ve istikrarın sürdürülebilmesi, elit aileler için büyük iş fırsatlarının geliştirilmesi ve alt sınıflar için bir refah sistemi kurulması amacıyla adanın küçük petrol gelirlerinden istifade

---

240 Ofra Bengio, Gabriel Ben-Dor, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner Publishers, Inc., 1999, s. 122.

241 Lawson, 1989. ss. 27-31, Aktaran: Bengio ve Ben-Dor, 1999. s. 121.

242 "1930'lu yıllarda gelindiğinde refah düzeylerinde kaydedilen artışa bağlı olarak daha çok sayıda Hüseyniye (Şiilerin sosyal mekanları) inşa etmelerine olanak tanınmıştır. 1950'lere gelindiğinde Bahreyn'in her köyünde ve kasabasında hükümete karşı şikayetlerin dile getirilmesi için bir merkezler şebekesinin yükselişini sembolize eden Hüseyniyeler bulunmaktadır.", Bkz., Lawson, 1989. s. 13, Aktaran: El Marashi, 2007. s. 15.

243 Ibid.

244 Ticari sendikacılığın gelişimi, daha fazla pay talepleri ve daha geniş siyasi özgürlükler, özellikle de Ulusal Meclis'in faaliyeti vb.

etmeye başlamıştır. Aynı zamanda Şiiler içerisindeki önde gelen ailelerden bazı kişileri ikincil bakanlıklara atamasını güden bir politika da izlenmiştir. Bu politika doğrultusunda (dışişleri ve güvenlik gibi) birincil pozisyonlara El Khalifa aşiretinin üyeleri yerleştirilirken, Şiileri de içeren önde gelen aşiretlerin temsilcileri ise diğer idari ve yüksek düzeyli yönetici pozisyonlara getirilmiştir. Örneğin, 1970'lerin ortalarında Şiiler beş bakanlık (sağlık; yasal işler [*legal affairs*]; ticaret ve tarım; kamu işleri [*public Works*], enerji [power] ve su; taşımacılık ve iletişim) elde etmiştir.

Benzer biçimde Şiilere kamu yönetiminde, özel sektörde ve Bahreyn Petrol Şirketi (*Bahrain Petroleum Company, BAPCO*)'nde orta düzeyli pozisyonlar da verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında özel sektörün ve iş yaşamının Şiiler için en büyük dışa açılım fırsatı olduğu görülmektedir. Öte yandan toprak sahibi olmaları yasak olmakla birlikte Şiiler, özel sektördeki yönetici kadronun ve işçi kesimin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır[245], ki bu sayede Şii kesim, diğer alanlarda ikinci planda tutulmalarını telafi edebilmektedir.

Bununla beraber, sosyal statülerinde ve siyasi sisteme katılım oranlarında bir iyileştirmeye gidilmekte olmasına rağmen Bahreyn Şiilerinin mevcut siyasi sisteme bir Şii hareketi olarak girmesi, El Khalifa iktidarının sarsılmasına yol açacağı endişesiyle, engellenmeye devam edilmektedir.[246]

Buna ilaveten sosyo-ekonomik, etnik ve kültürel farklılıklar Şiilerin ortak bir politik duruş sergilemesine de engel olmaktadır. Bunlardan bir kısmı sisteme

---

[245] Fuad I. Khuri, *Tribe and State in Bahrain: The Transformation of Social and Political Authority in an Arab State*, Chicago: University of Chicago Press, 1989, ss. 154-173., Aktaran: Bengio ve Ben-Dor, 1999. s. 121.

[246] Steven Sotloff, "Bahrain's Shia Crackdown", *Foreign Policy*, 10.09.2010, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2010/09/09/bahrain, Erişim Tarihi: 30.09.2010.

yakınlaşma eğilimi gösterirken diğer kısmı daha radikal bir tavır sergilemektedir. Bazı Şiilere göre devlette köklü değişime gidilmeli, kimilerine göre de Bahreyn İran'la birleşmelidir. En yaygın görüş ise Şiilerin demokratik bir siyasal yapı içerisinde kendi yerlerini edinmeleri gerektiğine ilişkindir. Bahreyn'deki bir Şii liderin: "Irak, 14 yüzyıl boyunca beyhude ve ütopik çatışmalara sahne olan Arap-Müslüman dünyası için demokratik bir model temsil edecektir."[247] şeklindeki sözleri buna örnek teşkil etmektedir.

Bu durumda Şii gruplarını muhalefet etme ve ayaklanma konusunda bütün bir Şii popülâsyonundan daha çok neyin motive ettiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu motivasyon devleti yıkmak ve yasama sistemini üzerinde bir devrim yapmak değildir. Kaldı ki Bahreyn Şiileri içerisinde pek çok kişi kendisini vatansever olarak tanımlamaktadır. Dahası, Şii topluluğu içerisindeki gruplar ile dengeler, çoğunlukla aşırılıkçı grupların kitlesel hareketlerini önlemektedir. Muhalif faaliyetler içerisinde bulunan gruplar ise genellikle yöneticiler, öğrenciler ve kasaba kökenli işçi kesiminden oluşan orta ve alt düzey sınıflar arasından yükselmektedir. Bu grupların motivasyonu ise ideolojik değişim kadar, sosyo-ekonomik ve politik değişimden doğmaktadır.[248]

> "Zaman zaman orta ve alt sosyo-ekonomik şikâyetleri üzerine muhalif duruş sergileyen Şiiler, kendi pozisyonlarını, bölgesel ideolojik ve sosyalist -radikal etkili- ikinci bir faktörün etkisi altında sertleştirmiş ve güçlü bir sınıf kimliği geliştirmiştir. Hükümet karşıtı bir biçimde açıklansa da bu sınıf kimliği saf olarak (pek çok Şii'nin karşı çıkacağı gibi) ayrılıkçı ya da mezhepçi değildir. Dahası bu hareket çok daha

---

[247] Hirst, 2005.

[248] Bahreyn'deki muhalif hareketler içerisinde Şiilerin (ve İran'ın) rolü hakkında bkz., Bengio ve Ben-Dor, 1999. ss. 123-128; Sotloff, 2010.; Fred Lawson, "Bahrain's Electoral Campaign Starts to Ignite*", Arab Reform Bullettin*, 15.09.2010.

benimseyici ve milliyetçidir. Aslında, orta ve alt sınıf Şiileri, reformun ana/temel konularında Sünniler ile işbirliği yapmıştır."[249]

Öte yandan Bahreynli ve İranlı Şiilerin ittifak içerisine girmesi suretiyle gerçekleşebilecek bir Şii birliği etkisinden İran İslam Devrimi ya da Irak'ın işgalinden çok daha önce, 18. yüzyılda (Bahreyn'deki) El Khalifa ailesi tarafından endişe edilmeye başlandığına, bu çerçevede Bahreynli Şiilerin İranlı Şiiler ile aynı düşünce biçimini paylaştıklarından ve El Khalifa ailesinin Şiiler ile İran arasında gelişebilecek ilişkilerden kuşkulanmakta olduğuna dair bir görüş de bulunmaktadır.[250]

Bahreyn, nüfusunun ciddi bir kısmı İran kökenli ve daha büyük bir kısmı Şii olması dolayısıyla Şii Hilali projesinin en ciddi ayaklarından biri olarak lanse edilmiştir. Ancak Şii Hilali savunucularının iddialarının aksine, Şii dünyası içerisinde bir homojenlik bulunmamaktadır. Bahreyn Şiilerinin siyasal açıdan bölünmüş yapısı da bu önermenin kanıtlarından birini oluşturmaktadır.

Öte yandan yavaş da olsa bazı siyasi hakları elde etmeye ve mevcut siyasi sisteme entegrasyonunun gerçekleşmeye başladığı böyle bir aşamada Bahreyn Şiilerinin bir Şii Hilali'nin parçası olmak istemeyecekleri değerlendirilmektedir. Bu durumun en önemli nedeni ise İran tarafından ciddi bir güvenlik tehdidi algılaması içinde olunmasıdır. Bu yargıya, İran içerisindeki bir kesimin bu ülkeyi

---

[249] Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985, ss. 95-140; Milton G. Esman, "The Study of Ethnopolitics in the Middle East", *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle Eas* , Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1987, ss. 3-28, Aktaran: Bengio ve Ben-Dor, 1999. s. 122.

[250] Moojan Moman, An Introduction to Shi'a Islam, Oxford, George Ronald, 1998, s. 452, Aktaran: El Marashi, 2007. s. 11.

İran'ın bir eyaleti olarak görmesi[251] kaynak gösterilmekte ve bu da Şii tehdit algılaması içerisinde bulunan ülkeler için ciddi bir argüman oluşturmaktadır.

> "İran'ın Bahreyn üzerindeki ekspansiyonist politikası, 1979 Devrimi'nden önce Şah tarafından belirlenmiş, ilerleyen süreçte Bahreyn Şiileri İslam Devrimi'nin etkisiyle başkaldırmaya başlamışlardır. Sonuçta 2002'den sonra Kral Hamd'ın desteklediği bir demokratik reform süreci başlatılmış ve Bahreyn Şiileri, Irak'taki Büyük Ayetullah Ali Sistani'nin isteğiyle seçimlere katılmış ve bu sayede 17 milletvekili ile parlamentoda en fazla milletvekiline sahip olan grup haline gelmişlerdir."[252]

Bu noktada üzerinde durulması gereken nokta, İran'ın son derece büyük etkisi altında olduğu iddia edilen bir ülke üzerinde Şii unsurları harekete geçiren kişinin, başka bir ekolden gelen Irak kökenli Ali Sistani olmasıdır. Dolayısıyla Şii Hilali iddiaları konusunda en zayıf halka olarak değerlendirilen Bahreyn'de bile Necef ekolünün ağırlığından dolayı İran etkisinin sorgulanır derecede olması, dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, her ne kadar coğrafi ve etnik bakımlardan son derece yakın görünseler de İran ile Bahreyn yönetimlerinin tartışılmayacak derecede dostane bir ilişki içerisinde olduğunun söylenmesi hata olacaktır. Zira Bahreyn Şiileri, İran'ın son eyaleti olarak değil, kendi ülkelerinin içerisinde eşit statüde vatandaşlar olarak saygı görmeyi arzulamaktadır. Kaldı ki ülke içerisinde tek bir Şii siyasi görüşü

---

[251] Bu söylem resmi kaynaklar aracılığıyla ifade edilmese de İran içerisindeki bir kesimin Bahreyn'e İran'ın bir eyaleti olarak yaklaştığı, bu kesimin sürekli konuyu gündemde tutmasından ve iki ülke tarihine vurgu yapmasından anlaşılmaktadır. Örneğin; "Iran: Bahrain is an Iranian Province", http://www.worldaffairsboard.com/iranian-question/39556-iran-bahrain-iranian-province.html, Erişim Tarihi: 03.10.2010; "Bahrain Rejects Iran Comments on Sovereignty", *Reuters Dubai*, http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=167742, 23.02.2009, Erişim Tarihi: 03.10.2010.

[252] Keskin, 2007. s. 70 vd.

olduğundan da bahsedilememekte, bu da İran güdümündeki bir yapıya entegre olunmasının önünde ciddi bir engel olarak varlığını korumaktadır.

2.3.6. Kuveyt

Ortadoğu'daki Şiilerin kitlesel olarak bir arada bulunduğu yerleşimlerin aksine Kuveyt'te Şiiler dağınık halde bulunmaktadırlar. Hatta Kuveyt'te devletin Şii ailelerini yeniden yerleştirme çabası gütmesine rağmen Şiiler hiçbir bölgede nüfusun %40'ından fazlasını oluşturmamaktadırlar.[253] Ülke içerisindeki genel popülâsyonlarına bakıldığında ise Şiilerin sayısına ilişkin verilerin hiçbir zaman yayımlanmadığı belirtilmelidir. Ancak 1980'lerde nüfus içerisinde %15-25'lik bir Şii popülasyonu olduğu tahmin edilmektedir.[254] Bugün ise yaklaşık 2,5 milyon (2006 tahminlerine göre 2,418,393) nüfuslu Kuveyt'teki mezhepsel dağılımı içerisinde nüfusun %85'ini oluşturan Müslümanların %70'inin Sünni, %30'unun ise Şii mezhebinden olduğu görülmektedir.[255]

Bununla birlikte Şiilerin (diğer Ortadoğu ülkelerinde görüldüğü gibi) siyasi temsil konusunda sayılarıyla orantılı bir dağılımla temsil edilmedikleri de belirtilmelidir.

Şiilerin tüm Ortadoğu'da aynı şemsiye altına alınması iddiasına karşı en büyük argümanlardan birini Kuveyt Şiileri oluşturmaktadır. Zira Kuveyt hem coğrafi

---

253 El Marashi, 2007. s. 15.

254 Helem Chapin Metz, *Persian Gulf States: A Country Study*, Washington: GPO for the Library of Congress, 1993, http://countrystudies.us/persian-gulf-states/19.htm, Erişim Tarihi: 27.06.2010.

255 Geri kalan %15'lik kısımda Hıristiyan, Hindu vb. unsurlar bulunmaktadır. Bkz, "Kuwait", *CIA The World Factbook*, son güncellenme tarihi: 15.05.2009, Erişim Tarihi: 06.08.2009.

anlamda İran'ın direkt ulaşabileceği bir konumda bunmaktadır hem de ülkenin Şii nüfusu asıl olarak Bahreyn'den göç edenlerden oluşmaktadır. Bu kesimin Fars mı yoksa tamamen Arap kökenli mi oldukları hususu tartışmalıdır. Öte yandan Kuveyt'te, İran'dan gelen Şiiler dışında, El Sabah ailesini geleneksel olarak kendilerinin koruyucusu olarak gören Irak ve Hasevi Şiileri de bulunmaktadır.[256]

> "Kuveyt içerisindeki Şiiler kendi aralarında da farklı bir yapı oluşturmaktadır. Büyük bir kısmı Suudi Arabistan'ın Doğu Vilayeti'nden ya da Bahreyn'den gelen Arap kökenli göçmenlerden oluşmaktadır. Başka bir grup, İran körfezinin Arap yarımadası tarafından İran'a taşınan ve bir süre kaldıktan sonra geri dönen Arap ailelerinden gelmektedir. Diğerleri ise İran orijinli olup aile hayatında Arapçanın yanısıra Farsça konuşmakta ve Basra/İran Körfezi'nin diğer tarafındaki İran'la olan aile ve iş bağlantılarını devam ettirmektedir."[257]

Öte yandan Şii nüfusun ülke yönetimindeki pasif konumunun giderek Şiiler lehine değişmeye başladığı görülmetktedir. Örneğin, 16 Mayıs 2009 tarihinde gerçekleştirilen son genel seçimler sonucu oluşturulan 27. Hükümet'te Şii kökenli 2 Bakan yer almaktadır.[258] Bu seçimlerde ülke nüfusunun yaklaşık 1/3'ünü oluşturan Şiiler, büyük başarı sağlayarak parlamenter sayısını 5'ten 9'a yükseltmiştir.[259] Ayrıca, kültürel yapının da geliştiğine bir emare oluşturacak şekilde, 2'si Şii kökenli 4 kadın milletvekilinin de Kuveyt Ulusal Meclisi'ne girmeyi başarmıştır.[260]

---

[256] El Marashi, 2007. s. 11.

[257] "Kuwait: Religion", http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/kuwait-religion.htm, Erişim Tarihi: 30.09.2010.

[258] Maliye Bakanı Mustafa Jassem El Shimali ile Bayındırlık ve Belediye İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Dr. Fadhel Safar Ali Safar

[259] "Kuveyt Seçimlerinde Kadınlar Tarih Yazdı", http://www.nuveforum.net/939-siyaset-gundem/87618-kuveyt-secimlerinde-kadinlar-tarih-yazdi/, 18.05.2009, Erişim Tarihi: 20.05.2009.

[260] Dr. Maasouma Al-Mubarak (Mansume El Mübarek): 2005 yılında Kuveyt'in ilk kadın Bakanı olarak atanan El Mübarek, kendi seçim bölgesinde ilk sıradan Milletvekili seçilmeyi başarmıştır.

Ayrıyeten son seçimlerle beraber Başbakan Şeyh Nasır'a muhalefetiyle tanınan Sünni İslamcı kesimin Parlamentoda güç kaybettiği ve daha fazla Şii ve liberal görüşlü milletvekilinden oluşan yeni Kuveyt Ulusal Meclisi'nin, kurulacak kabineyle daha uyumlu çalışmasının beklendiği de dile getirilmektedir.

Bu örnekler nezdinde vücut bulan önemli husus, Şiilerin varlıklarını gün geçtikçe belirginleştirmeye başlamış olduğu gerçeğidir. Görüldüğü gibi son genel seçimlerde Kuveytliler değişime oy vermiştir. Bunun en bariz göstergesi, Selefilerin kadın adayların boykot edilmesi çağrısı geri teperken İslamcı vekillerin sayısının azalmış olmasıdır. Sonuç olarak liberalist ve Şii unsurlar İslamcı grupların önüne geçmeyi başarmıştır. Ancak bu husus, Şiilerin yükselişi anlamına gelse de İran güdümündeki bir Şii Hilali olarak yorumlanmamalıdır. Zira tam anlamıyla demokratik olmayan bir yapı içerisinde kendi mücadelelerini vererek varlık göstermiş hiçbir unsur birinden kurtulup başka bir boyunduruk altına girmek istemeyecektir.

Buna ilaveten Şiilerin Kuveyt siyasi sistemine alternatif oluşturacak biçimde değil, bizzat bu sistemin içerisinde kendilerine bir yer edinmeye çalıştığına da dikkat edilmelidir; ki bu da tehdit algıladıkları İran güdümünde bir ittifaka girişmekten ne kadar uzak olduklarına işaret etmektedir.

Kuveyt Şiileri, 1960'larda ülkenin bağımsızlığının öncesinde ve sonrasında siyasette aktif rol almışlardır.[261] Öte yandan 1960'larda Kuveyt Milli Meclisi daha

---

ABD'de siyasal bilgiler alanında eğitim almış olan El Mübarek, Şii görüşe mensuptur ve Kuveyt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Liberal eğilimlidir.

Dr. Rola Dashti (Rola Daşti): Yedinci sırada seçilen Şii kökenli Dr. Rola Daşti kadın hakları savunucusu olarak tanınmaktadır. ABD'de ekonomi eğitimi almış olan Dr. Daşti, aynı zamanda Kuveyt Ekonomi Derneği Başkanı'dır. Liberal eğilimlidir.

[261] Kuveyt siyasi tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Louer, 2008. s. 45-57.

fazla Şii'yi kabul etmeye başlamıştır. Zira Sünni tüccarların, önde gelenlerin ve entelektüellerin aksine, kraliyet ailesini destekleyenler Bedeviler ile birlikte Şiilerdir.[262]

Verdikleri siyasi desteğe ilaveten Şii gruplar, seçimlerde yeni bölgeler yaratmak suretiyle Meclisteki sayısal gücünü arttırmak ve bu sayede Kuveyt Millet Meclisi'nde yer alan Sünni grupları dengelemek için kullanılmıştır.

Ancak 1979 İran Devrimi'nden ve 1980-88 İran-Irak Savaşından sonra bu topluluk yeni bir çeşit mezhepsel tanımlamaya tabi tutulmuştur. Söz konusu tanımlama bu grubun İran'daki devrimci dindaşları tarafından olumlu karşılanmıştır. Sonuçta 1980'li yıllarda Sünni ve Şii unsurlar arasındaki gerilim daha da tırmanmıştır. Kuveyt'te genel olarak hükümetin İslamcıları ve radikal Arapları zayıflatmak için Sünni-Şii çekişmesini teşvik ederek bundan nemalanmaya çalıştığı görülmektedir.[263]

Bugün Şiiler Kuveyt'te siyasetin yanı sıra finans ve ticaret alanlarında da yer bulmuşlardır. Üstelik bu toplum siyaseten de farklılıklar gösterebilmektedir. Kuveyt'teki Şii siyasal toplumu içerisinde liberaller, köktendinciler, devrimci köktendinciler ve hatta herhangi bir akım yaratmayı istemeyenler dahi bulunmaktadır.[264] Bunun için de (diğer her yerde olduğu gibi) Kuveyt'teki Şii unsurları kendi içlerinde homojen bir grup olarak değerlendirmek hatalı yaklaşımların benimsenmesine neden olma riskini içermektedir.

---

[262] El Marashi, 2007. s. 15.

[263] Ibid.

[264] Mshari Al-Zaydi, "What is the Point of Kuwait", *Asharg Alawsat*, 01.30.2008, http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=11956 , Erişim Tarihi: 27.06.2010

Ortadoğu ülkelerinin genelinde olduğu gibi Kuveyt'te de Sünni yönetim ve onun altında baskı altında tutulan Şii unsurlar bulunmaktadır. Kuveyt rejimi 1980'lerde ciddi bir Şii muhalefetiyle karşılaşmış olmasına rağmen bugün bu unsurları, küçük adımlarla da olsa, sisteme dail etmektedir.

Öte yandan Kuveyt yönetimi Irak'ta güçlü bir konum elde eden ve ülkesini istikrarsızlaştıcı olarak nitelediği Şii unsurlarla da ilişkilerini sınırlı tutmaktadır. Zira Irak yönetiminin tehdit algıladığı İran'la olan siyasi ilişkileri ülke yönetimini rahatsız etmektedir.

Kuveyt açısından güvenlik sorunlarının başında sayılan konulardan biri, bu ülkelerde bulunan Şii unsurların politizasyonudur. Zira bölge genelinde, İran'ın, Irak'tan sonra diğer ülkeler üzerinde de etkin olmaya çalışacağından ve bu endişe dolayısıyla bölgenin silahlanmasına ve ABD gibi güçlerin daha agresif politikalar izlenmesi için teşvik edilmesine yol açılacağı endişesi duyulmaktadır. Ancak bu senaryo reel-politik açısından kolay ya da kısa vadede uygulanabilir görülmemektedir. Zira ABD, Afganistan ve Irak müdahalelerinden sonra hem askeri hem de (iç ve dünya) kamuoyunda politik olarak zor durumda kalmıştır.

Kuveyt yönetimi İran'ın nükleer programı ciddi bir endişeyle takip etmektedir. Kuveyt'e göre İran'ın etkisini durdurabilecek tek güç ABD'dir ve bu nedenle yönetim, ABD'nin bölgeden ayrılması istememektedir.[265] Öte yandan Irak'tan ve İran'dan kaynaklanan Şii ve Sünni tehdidine karşı Kuveyt yönetimi Türkiye ile de yakınlaşmaya çalışmaktadır.

---

[265] Veysel Ayhan, "Türkiye-Kuveyt İlişkileri: Irak Savaşı Sonrasında Çatışan Çıkarlar ve Yeni İşbirliği Olanakları", *Ortadoğu Analiz*, Haziran 2009, Cilt 1, Sayı 6, s. 33 vd.

Sonuç olarak, Bahreyn gibi, coğrafi olarak İran'ın arka bahçesi tabir edilen bölgede yer almasına rağmen iç dinamikleri itibariyle Kuveyt de, İran'dan tehdit algılamakta hatta bu nedenle (İran'la bir ittifak içerisine girmek bir yana) buna karşın ABD ya da Türkiye gibi buna alternatif olacak bir ittifaka yaslanma ihtiyacı duymaktadır. Buna ilaveten, kendi bünyesindeki Şii azınlıkların yaşadığı iç ayrışmaların yanı sıra giderek daha da demokratikleşen yapısı ile her geçen gün İran'dan bir nebze daha uzaklaşması nedeniyle Kuveyt'in olası bir Şii Hilali projesi içerisinde yer almak istemeyeceği değerlendirilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şİİ HİLALİ BÖLGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ortadoğu bölgesinde nüfus sayımlarında etnik kökene ilişkin bilgi derlenmesinden siyasi nedenlerle kaçınılması dolayısıyla Şii nüfusun sayısı tam olarak bilinmemektedir. Öte yandan Şii mezhebi kendi içerisinde farklı dallara ayrılmasının yanı sıra aynı dal içerisindeki unsurlar arasında farklı etnik kökenlerden gelinmesi, farklı Ayetullahların takipçisi olunması ya da farklı öğretilerin benimsenmesi gibi nedenlerden dolayı, mezhepsel anlamda ortak hareket etme güdüsünü tetikleyecek derecede kusursuz bir birlik sağlanamamaktadır.

Bununla beraber bölgede, bünyesinde Şii azınlık bulunan devletlerin Şii ortak paydası altındaki bağları 'kuvvetli' olarak nitelenebilmekle birlikte, bu ortak payda üzerinden bir siyasi birlikteliğe gidilmesi, hatta bu ittifakın da İran liderliğinde olması, söz konusu projenin vazgeçilmez ayakları olarak nitelenen ülkeler arasında dahi mümkün görünmemektedir. Diğer bir deyişle Şiiliğin siyasi anlamda monolitik bir grup olduğu görüşü doğru değildir.

Bu görüşe rağmen bir Şii Hilali teorisinin geliştirilmesinin ve onun da bir 'tehdit unsuru' olarak lanse edilmesinin, bu konuda ikna olabilecek (edilecek) devletlerin, İran aleyhine organize olması yönünde bir adım atılmasının sağlanması amacıyla planlandığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, bilindiği gibi teorinin ortaya atıldığı ilk günden bugüne kadar İran güdümünde bir Şii Hilali oluşumu gerçekleş(tirile)memiştir.

Bu bölümde ilk olarak Şii Hilali teorisinin İran güdümünde bir proje olduğu yönündeki yorumlara yer verilerek İran devletinin bu konudaki tavrı incelenecektir.

Ardından, söz konusu iddianın gerçek teorisyenleri olması muhtemel diğer güçler ele alınacaktır. Bu çerçevede Şii Hilali'nin aslında Amerikan'ın, İsrail'in ya da bölgedeki Sünni devletlerin bir projesi olması olasılığı ile bu şüphenin nedenleri araştırılacaktır.

Tezde genel olarak İran güdümünde bir Şii Hilali'nin gerçekleşme olasılığının bulunmadığı savunulmaktadır. Bu çerçevede söz konusu iddianın nedenleri, Şiiliğin ve Şii topluluklar arasındaki farklılıkların irdelendiği 'iç faktörler' ve konuya daha küresel bir açıdan yaklaşan 'dış faktörler' olarak iki ayrı alt başlık halinde incelenmiştir. İç faktörler bölümünde öncelikle Şii öğretisi içerisindeki ayrışmaya, Arap dünyasının kendi içerisindeki bölünmüşlüğe ve milliyetçiliğin dini faktörden daha ağır bastığı Irak örneğine değinilecektir. Dış faktörler başlığı altında ise bünyesinde Şii azınlık bulunduran devletlerin 'asıl istediklerine' odaklanılmaya çalışılarak Körfez ülkelerinin İran karşısındaki gerçek hissiyatının ne olduğu sorusuna yanıt bulunmaya çalışılacak ve Şiiliğin İran için ne ifade ettiği hususu tartışılacaktır. Son olarak, İran'ın bir Şii Hilali iddiasında bulunmadığı, hatta bölgede olası bir Şii Hilali'nin gerçekleşme ihtimalinin dahi bulunmadığı görüşü doğrultusundaki yorumlara yer verilecektir.

Bu bölüm ile, İran liderliğinde bir Şii Hilali'nin gerçekleştirilmesi olasılığının son derece düşük olduğu tezi temellendirilmek suretiyle, gerçekleştirilmesi halinde söz konusu projenin hangi aktörlerin çıkarına hizmet edeceğinin araştırılması ve Şii ideolojisi içerisindeki farklılıklara yer verilerek, Şii Hilali'nin neden mümkün olamayacağı ile İran'ın bölgede Şiilik kartını kullanarak yönlendirici bir güç olma ihtimalinin düşüklüğünün tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

3.1. İran'ın Şii Hilal Projesi'nin Lideri Olduğu İddiası

Ortadoğu'da bir Şii Hilali'nin doğuşu ile birlikte bu yeni oluşuma hegemonik etkisiyle önderlik edecek ülke olarak İran adını ilk zikreden Vali Nasr[266] olmuştur. Nasr, İran'ın kısa süre öncesine kadar bir Sünni rejimler duvarı (batıda Irak ve Suudi Arabistan, doğuda Taliban'ın yönettiği Afganistan) ile çevrili bulunduğunu, dolayısıyla Sünni duvarının yıkılışından memnuniyet duyduğunu ve bölgedeki Şii yükselişini, saldırgan Sünni milliyetçiliğin geri dönüşüne karşı bir tedbir olarak gördüğünü belirtmiştir. Nasr'a göre:

> "Bugün Irak'ta İran'ın büyük bir stratejisi varsa, bu, Irak'ın bir tehdit olarak yeniden ortaya çıkmamasını ve Sünnilerin savunduğu İran karşıtı Arap milliyetçiliğinin yeniden üstünlük kazanmasını önleme amacına yöneliktir. İranlılar Şiilerce yönetilen bir Irak'ın kendi güvenlikleri açısından daha olumlu olacağına da inanmaktadır. Şii ülkelerinin birbirleri ile savaşmayacaklarını aksiyom olarak kabul etmektedirler."[267]

Nasr ayrıca, İran'ın böyle bir emeli olduğu iddialarını destekleyici bir veri olarak İran'ın Bahreyn, Irak, Kuveyt, Lübnan, Pakistan ve Suudi Arabistan'daki Şii partileri ve milisleri ile isyanları desteklemek suretiyle benzer bir girişimde bulunduğunu daha önce de ifade etmektedir.[268]

---

[266] "Şii Hilali kavramını Batı'da ilk kimin dillendirdiği hususu önemlidir. Bu kişi Vali Nasr'dır. Nasr'ın kişisel geçmişine, yazdığı eski kitaplara bakıldığında isminin Said Vali Rıza Nasr olduğu görülecektir. Buradaki Rıza ismi, Rıza Şah'tan ileri gelmektedir. Dolayısıyla İran aleyhine beyanlarda bulunan bir kişidir. ABD politikacılarının Vali Nasr'ı gözden düşürmesi üzerine Nasr, Amerikan kamuoyunun tekrar ilgisini toplayabilmek amacıyla böyle bir teori ile ortaya çıkmıştır.", 19-24.06.2010 tarihleri arasında Barcelona/İspanya'da düzenlenen WOCMES Konferansı sırasında Prof. Dr. Dale F. Eickelman (Dartmouth College, Hanover/ USA) ile yapılan görüşme, Villa Universitaria (UAB)/Katalunya, Barcelona, 17.07.2010.

[267] Nasr , "When the Shiites Rise", 2006. s. 8.

[268] Buna göre İran Devrimi, 1979 rehine krizi, 1983 Beyrut'taki ABD Deniz Piyadeleri kışlalarının bombalanması ve Tahran'ın uluslararası terörizme yönelik devam eden desteğinin yansıttığı üzere Şii

Nasr, İslam Cumhuriyeti'nin yorgun bir diktatörlük olduğu yorumlarına karşı çıkarak, bilakis bu defa ideoloji yerine milliyetçiliğin körüklediği İran'ın bölgesel arzularının yeniden canlanmasından kaygı duyulduğunu belirterek devam etmektedir:

> "Tahran kendisini, Mezopotamya'dan Orta Asya'ya kadar uzanan Farisi ve Şii nüfuz alanının merkezi ve bölgesel bir güç olarak görmektedir. Afganistan'daki Taliban ve Irak'taki Saddam tehdidinden kurtulan İran, Şiilerin yeniden canlanma dalgasını da aşarak, saldırgan bir şekilde nükleer güç peşinde koşmakta ve çıkarlarının uluslararası olarak tanınmasını talep etmektedir."[269]

Öte yandan İran'ın bugün, Irak Savaşı'nda olduğundan çok daha güçlü olduğuna da dikkat çekilmektedir.[270]

Buna ilaveten bir araştırmacı olan Nasr ile aynı çizgide görüşlere sahip Sünni siyasiler de İran ile ilgili endişelerini dile getirmişlerdir.

> "İran, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'tan ayrılmasını istiyor, böylelikle Irak üzerinde egemen bir kontrolü olacaktır. Irak'taki El Kaide ve Sünni direnişe verilen destek, Irak'taki karmaşanın düzeyini artırmakta ve böylelikle ABD askerinin ayrılışında telaş yaratmaktadır. ABD ordusu yolundan çekilince Suriye Sünni direnişçilere 'musluğu kapatacak' ve İran destekli Şii milislerin kontrolü ele geçirmesine ve uzun zamandır beklenen Şii din devletini kurmasına izin verecektir."[271]

---

kimliğini radikal Batı karşıtlığı ile birleştirmiştir. Sonunda, İran Devrimi amaçlarına ulaşamamış ve Lübnan'dakinin dışında ilham verdiği Şii isyanı boşa çıkmış; ancak yine de İran, tarihinde bunu denemiştir.

[269] Nasr, "When the Shiites Rise", 2006. s. 9.

[270] "Öte yandan Nasr, Tahran'daki liderlerin, Humeyni'nin Irak Şiilerini yürütme rüyasının peşinde olmadığını; aksine Tahran'ın 1990'lardan bu yana güney Irak'taki rüyasının batı Afganistan'da kullandığı ekonomik, kültürel ve siyasi nüfuz türünü kullanmak olduğunu belirtmekte ancak Tahran'ın Irak'ta önemli bir rol ummakla birlikte ülkeyi bir diğer İslam Cumhuriyetine dönüştürmeyi amaçlayabileceğine işaret etmektedir." Bkz., Pat Proctor, "The Mythical Shia Crescent", *Parameters*, Spring 2008, s. 39.

[271] Proctor, 2008. s. 40.

Batılı ve Sünni devletlerden gelen 'Şii Hilali tehdidi uyarıları' ne kadar geniş çaplı olarak yayılmaya ve bu konuda ikna edici yorumlar yapılmaya çalışıldıysa da İran'ın bu yorumlar karşısındaki tepkisi oldukça soğukkanlı olmuştur. Zira bir Şii Hilali'nin varlığı her ne kadar İran'ın çıkarlarına uygun düşecek olsa da, söz konusu durumun yalnızca 'teoride' var olması ve aslında 'realitede' var olmasının engellenmesi amacıyla bu teorinin geliştirilmesi dolayısıyla İran, bölgesel ve küresel dengeler üzerindeki konumunu sarsmak/tehlikeye atmak istememiştir.

Dolayısıyla Şii Hilali iddiaları dile getirildiği zaman İran'ın verdiği tepki de bunu reddetmek yönünde olmuştur.

> "Batılılar güney Batı Asya'da bir Şii Hilali'nin oluşumu engellemek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını söylüyor; ancak öte yandan aslında bölgede kendi çıkarları tarafından yönlendirilen bir sahte-Şii Hilali yaratmanın yollarını arıyorlar."[272]

> "Mısırlı gazeteci Mohamed Hasanin Hikal, İran İslam Cumhuriyeti'nin Arap devletleri için hiçbir tehdit olmadığını, aksine Arapların en güçlü müttefiklerinden biri olabileceğini belirtti."[273]

> "Ürdün Kralı II. Abdullah tarafından İran İslam Cumhuriyeti'nin Irak'taki seçim sürecine etki ettiğine ve bölgede bir Şii Hilali oluşturduğuna ilişkin söylemlerini takiben Necef Havzası Kralı, Irak'taki ve bölgedeki Şii Müslümanlardan özür dilemeye çağırmıştır. ... Buna göre; Kral Abdulah'ın söylemleri, birbirleriyle ticari çıkarlar ve kardeşçe ilişkileri bulunan iki komşu ülke için kabul edilemezdir. ... Buna ilaveten Irak Başbakan Yardımcısı İbrahim Caferi

---

[272] Hamid Golpira, "Red Shia Crescent Rising", http://www.tehrantimes.com/Index_view.asp?code=138048, 13.03.2007, Erişim Tarihi: 27.09.2010.

[273] "Egyptian Journalist Criticizes Jordanian King For 'Shia Crescent' Remarks", http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?pr=s&query=shia%20crescent%20&NewsID=144404, 01.01.2007, Erişim Tarihi: 27.09.2010.

İran'ın, bölgede bir Şii Hilali yaratmak suretiyle, Irak seçimlerini etkilemeye çalıştığı yönündeki iddiaları reddetmiştir."[274]

İran'ın, bir Şii Hilali oluşturmak ve bu yapının liderliğine geçmek üzere planlı bir strateji dahilinde hareket ettiğine dair herhangi bir emare bulunmamakla birlikte, başta kendisini tehdit olarak gören Körfez ülkeleri olmak üzere, herhangi bir Ortadoğu devletindeki karar vericilerinin tam anlamıyla yönlendirilmiş halde kendi güdümüne girmeyeceğinin[275] bilincinde olacak kadar deneyim sahibi olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Şii Hilali'nin, İran için dış politikada pazarlık olanağı kazandırma potansiyeli taşıyan önemli bir kart olabileceği hususu Sünni devletler tarafından yeterince analiz edilmeden böyle bir çıkış yapılmasına rağmen, İran bu iddiaları kabul etmek bir yana, reddetmiştir.

Şii Hilali iddiası gündeme getirilirken İran'ın genel olarak bölgesel ve uluslararası kuşatılmışlığına karşın kendisini rahatlatmak amacıyla bu kartı kullanmak isteyeceğinin düşünüldüğü açıktır. Ancak bu noktada İran hakkında temel bir noktaya dikkat edilmeli, diğer bir deyişle İran küçümsenmemelidir. Diplomasiyi kullanma ve devlet geleneğine sahip olma anlamında bölgedeki devletlerinin tamamından daha deneyimli ve yetenekli olan İran, bir Şii Hilali iddiasında bulunarak bölgedeki Sünni devletleri, kendi aleyhine birleştirecek bir platform oluşturulmasına neden olmak gibi doğrudan ve riskli bir yol yerine, daha küçük

---

[274] "Najaf Seminary Denounces Jordan King's Remarks", http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?pr=s&query=shia%20crescent%20&NewsID=138039, 12.12.2005, Erişim Tarihi: 27.10.2010.

[275] "Beşar El Esad, Lübnan'da olduğu gibi Irak'ta da bir Şii teokrasisi istememektedir. Bununla birlikte, Ortadoğu'daki yükselen Sünni kökten dincilik dalgası Alevi rejimini Sünni çoğunluk karşısında zayıf kılmıştır. Esad hükümeti, Suriye'de saklanan Sünni direnişçilerle başa çıkabilecek siyasi sermayeye sahip değildir." Bkz., Proctor, 2008. s. 39.

çaplı, risksiz, ulaşılabilir ve sürdürülebilir araçlar kullanarak emellerini gerçekleştirmek isteyecektir. İran'ın bir Şii Hilali projesini gerçekleştirmek için hareket ettiği iddiasında bulunmak, ya yüzlerce yıllık İran devlet geleneğini bilmemek ya da (olumsuz sonuçlar doğuracak bir şekilde) İran'ın diplomatik zekâsını küçümsemektir.

Bu noktada, İran dış politikası ile ilgili sistemin her kademesine yerleşmiş derin bir şüpheden bahsedilmelidir. İran'da kurumsal olarak, Batı'ya karşı derin bir güvensizlik ve bundan kaynaklanan bir kendi güvenliğini sağlama hissi ve bunun için çok büyük fedakârlıklarda bulunulabileceği algısı yerleşmiştir. Dolayısıyla dış dünyayla ilgili bu derin şüphe, İran dış politikası ve karar alma mekanizmaları üzerinde son derece etkili olmaktadır. Bu konuda İran dış politikasının temel olarak, yabancıların, ülkenin iç işlerine müdahalesini engelleme güdüsüyle hareket ettiği ifade edilebilir. Dolayısıyla İran dış politikasının karşı karşıya kaldığı tehditlere dayalı olarak, temelde savunmaya yönelik bir politika belirlediği görülebilmektedir.[276]

Şii Hilali teorisiyle ilgili olarak Tahran'daki baskın düşünce; başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin İran'da bir rejim değişikliği istedikleri ve yeni bir neden olarak Şiiliğin yükselişi konusunda başka bir korku yaratmak suretiyle bunu gerçekleştirmeyi planlamakta oldukları yönündedir. Diğer bir deyişle İran'ın dış

---

[276] "İran'ın, Doğu Bloğu ile daha iyi ilişkiler kurma stratejisi çerçevesinde Şangay İşbirliği Örgütü'ne katılma gayreti, Lübnan'daki Hizbullah'ı desteklemesi ile Afganistan'daki ve Irak'taki Amerikan karşıtı gruplara destek vermesi bu stratejinin gereğidir. Buna ilaveten İran söz konusu stratejisini sadece karşıtlık üzerinden değil, örneğin, Suriye ile stratejik ortaklığını sürdürmeye çalışması, komşularıyla ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışarak bir bölgesel dostluk ve barış politikası izleyerek de sürdürmektedir. Buna ilaveten İran'ın İsrail'e yönelik saldırgan politikasını sürdürmesi, nükleer programını oluşturmak için çabalarını devam ettirmesi, nükleer programına yönelik kararları kabul etmesindeki isteksizliği gibi unsurlar İran'ın bölgede Amerikan mevcudiyetini dengelemeye yönelik girişimleri olarak yorumlanmaktadır." Bkz. Haji-Yousefi, 2009. s. 120.

politikası kesin olarak bölgede ABD'den gelecek bir tehdide ve onun hegemonyasına karşı koyma yönünde kurgulanmıştır. İran'ın bakış açısına göre Şii tehdidi algılaması altında oluşturulacak bir ittifak ABD'ye, İran'a karşı destek oluşturma imkânı sağlayacak ve sonuçta İran'a yönelik bir askeri müdahale konusunda bir koalisyon yaratacaktır.[277]

Bu açıdan bakıldığında, Şii Hilali iddiaları ilk ortaya çıktığında İran'ın verdiği reddetme tepkisi tarihi bir temel kazanmaktadır. Zira bu görüşlerin ışığında ABD ve İsrail'le birlikte muhafazakâr Arap rejimleri tarafından Şii Hilali fikri ortaya atılır atılmaz, İran bunu kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görmüş ve bu tür söylemi reddetmek için elinden gelen çabayı sarf etmiştir.[278]

Kaldı ki, İran'ın bu şekilde bir iddiada bulunabilmesi için tüm bölge ülkeleri tarafından kabul edilerek takipçisi olunabilecek bir Şii öğretisine sahip olması gerekmektedir. Ancak İran, 1979 Devrimi'nin yarattığı etkileyici ortamda dahi böyle bir akım geliştirememiş, bilakis, Velayet-i Fakih kurumu Şii dünyası içerisinde yeni bir ayrışma noktası olarak ortaya çıkmıştır.[279]

Özet olarak Tahran, Şii Hilali fikrinin, Şiiliğe ve İran'a yönelik bir korkunun yaratılması için ortaya atılmış bir taktikten öte olmadığı düşüncesindedir.

---

[277] "Ayetullah Hamaney Şii Hilali fikrine tepki olarak, Ortadoğu'ya yönelik Batılı politikanın Basra Körfezi ülkeleri ve Sünni Müslümanlar arasında, büyümekte olan bir Şii gücü vasıtasıyla, nifak tohumları ekmeye odaklanmış olduğunu ifade etmiştir: "Müslüman Ümmet'in düşmanları, Müslümanlar arasında bir bölünme yaratmaya ve halihazırda var olan dostluğu bozmaya çalışmaktadır."" Bkz., *Keyhan*, (Persian Daily), 14. 10. 2006, Aktaran: Ibid. s. 121.

[278] Ibid. s. 120.

[279] "İran'da İslam Devrimi kendi başına bir Şii imajı yaratmamıştır. Aslında Şii bir gündemden ziyade daha fazla İslami gündeme odaklanmıştır. İran Devriminin eski kurucusu Ayetullah Humeyni'nin sözleri ve eylemlerinde bu açık şekilde görülmektedir." Bkz., Ibid.

3.2. 'Şii Hilali' Gerçekte Kimin Projesi Olabilir?

Şii Hilali kavramı hakkında bir görüş oluşturulmaya çalışılırken, böyle bir oluşumun gerçekte kimin çıkarlarına hizmet edeceği ve Ortadoğu bölgesinde, Şii olmayan iktidara sahip ve bundan etkilenebilecek ülkelerin hangileri olduğu sorusu üzerinden bir düşünce sistematiği geliştirildiğinde, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, İsrail ve ABD aktörleri ile karşılaşılmaktadır. Zira bir Şii Hilali tehdidine (ya da İran'a) karşı teyakkuza geçilmesi ile söz konusu devletlerin subjektif ve bölgesel çıkar algılamalarının aynı paralelde olduğu gözlemlenmektedir.

3.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

ABD, zaten, Şii Hilali kavramının çıkış noktalarından birini teşkil etmektedir. Uluslararası ilişkiler camiasında diplomasinin en çok kullanılan araçlarından biri, ulaşılmak istenilen noktaya dolaylı söylemler ya da yönlendirilmelerden oluşan bir yolun tercih edilerek gidilmesi stratejisidir. 'Şii Hilali Projesi'nin başlangıcının da bu şekilde olduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Vali Nasr'ın: "Ortadoğu'ya demokrasi getirilmesi Şiilere yetki verilmesi ve İran'ın güçlenmesi anlamına geliyorsa, Washington Sünni diktatörlere yapışacak kadar akıllı olacaktır." şeklindeki[280] yorumunu, ABD kaynaklı bir kişi tarafından zikredilmesi dolayısıyla önemlidir. Zira söz konusu söylem İran ya da İran taraftarı olarak genel kabul görmüş bir kaynaktan değil, bizzat ABD tarafından çıkış bulmuştur.

---

[280] Nasr, "When the Shiites Rise", 2006, s. 9.

Bu noktada söz konusu teorinin ilk kıvılcımını çaktığı iddia edilen ABD'nin Irak'taki varlığının tarihsel gelişimi incelendiğinde dikkati çeken bir husus, Irak'ın işgaline kadar olan dönemde Sünni unsurlar desteklenirken, bu dönemden sonra Şii unsurların desteklenmeye başlamış olmasıdır. ABD, Irak'ta istikrarlı bir hükümet kurulması ve düzenin sağlanması için o döneme kadar ikinci sınıf vatandaş olarak görülen Şii unsurlarla işbirliği yapmış, hatta bu kesimi iktidara getirmiştir. Bu tartışmalar sırasında en çok üzerinde durulan nokta, İran'ın Irak'ta üstlendiği yapıcı roldür. Örneğin ABD'nin iktidara getirdiği yeni otoriteyi ilk tanıyan ülke İran olmuştur. İran'ın Irak'taki gayri resmi etkisinin (İran istihbaratçıları, silahlı milisler, çeteler ya da Şii partilerindeki siyasilerle ilişkiler açısından) oldukça derin olduğu da bilinmektedir. Ancak söz konusu teorinin, Şiilerin iktidara gelmesinin, aynı zamanda bölgesel rakip olan İran'ın etkinliğinin artması anlamına gelmesi üzerine İran'ı dengeleyecek Sünni bir ittifaka ihtiyaç duyulması nedeniyle üretilmiş olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Nasr'a destek niteliğinde gelen yorumlardan bir diğeri Herbert London'a aittir. London, Iraklı Şiilerin ABD tarafından destek görmesinin nedenlerinden birinin, ABD'nin Ahbari-Usuli çekişmesinden de yararlanarak, Ortadoğu'da yeni bir Şii merkezi (Irak/Necef) yaratmak suretiyle İran'ın İslam dünyasındaki (özellikle de Şiiler arasındaki) konumuna darbe vurmak olduğu yorumunu yapmıştır:

> "Başkan Bush, 11 Eylül'den sonra, İslamiyet'in doğasındaki yıkıcı güdüleri etkisiz hale getirmeyi amaçlayan stratejik bir kavram oluşturmuştur. Buna göre basın ve Kongre'deki eleştirmenler korosundan her gün gelen eleştirilere rağmen Bush (Başkan

Truman ve haleflerinin komünizmi değiştirmeye çalıştığı gibi) İslamiyet'i değiştirme yönünde bir plan hazırlamıştır."[281]

Ancak olaylar ABD'nin planladığı şekilde gelişmemiştir. Özellikle de Irak'ta El Kaide'nin Şiilere dönük şiddeti, İran'da Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ve Lübnan'da Hizbullah'ın yükselişi ile Şiilere verilen desteğin 'olumsuz' tabir edilen sonuçları alınmaya başlanmıştır. Süreç, İran'ın bölge devletleri ile olan bağlarının, ABD'nin hesapladığından çok daha derin/güçlü olduğunun ve bu bağların kısa vadede koparılmasının ya da ikame edilmesinin mümkün olmadığının ayırtına varılması sonucunu getirmiştir.

Burada, ABD'nin İran'ı ve onun güdümünde addettiği Şiiliği komünist tehditle aynı platformda nitelendirerek buna karşı bir önlem alma ihtiyacı duyduğu ve bu tehditle mücadele etmek için komünizme karşı benimsediğine benzer eski bir Soğuk Savaş stratejisi benimsediği tezine de yer verilmelidir. Söz konusu tez, ABD'nin, Ortadoğu'daki dış politikasının başarısızlığı dolayısıyla başka milletleri suçlamak için bir Şii Hilali tehdidi yarattığı ve bunun asıl sebebinin, İran'ı,

---

[281]" Buna göre komünizmin zırhındaki çatlak, ideolojik tutarsızlıklardı ve İslamiyet'teki çatlak ise Şiilik ile Sünnilik arasındaki ideolojik ve siyasi çatışmalardır. Strateji, İslamiyet'i kendine karşı döndürmektir. … Başkanın tüm eleştirilerine rağmen, ne demokratların ne de medya içerisindeki önemli şahsiyetlerin çoğunun bunu anlamadığı yönünde açık bir tehdit algılaması bulunmaktadır. Meseleyi yalın bir şekilde ifade edecek olursak, ya İslam değişecek ya da Batı başarısız olacaktır. Ya Bush Doktrini, Şii ve Sünniler arasında bir tampon olmayı başaracaktır ya da iki büyük dini akım medeniyetimizin bildiğimiz halini baltalamak için birleşecektir. … 'Büyük bölünme' kurtuluşumuz olabilir. Üç perdelik bir oyunun birinci perdesi her şeyi göz önüne sermektedir. Bush, oyunun yazarı olabilir. Bununla birlikte zafer kazanıldığında kendisi sahnede yer almayacaktır. Geriye dönüp, oldukça zarar görmüş olan Bush Başkanlığı ve onun benimsediği merhametsiz tutuma bakacak ve onların tavsiyelerini dinleyecek olan bir başka aktörün ve zamanın olacağından eminim." Bkz., Herbert London, *The Great Divide and the Bush Doctrine*, http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=4473, 20.02.2007, Erişim Tarihi: 15.11.2007.

Ortadoğu'da yaşadığı başarısızlıkların kaynağı ve bu sorunun çözümünün de bölgedeki sorunların tek çözümü olarak lanse ettiği şeklindedir.[282]

Öte yandan ABD'nin Basra Körfezi'nde İran'la karşı karşıya gelmek ve yüzleşmek için bölgesel bir koalisyon oluşturmaya çalışmış olması da muhtemeldir. Zira bu sözde bölgesel koalisyon, ABD'nin kendisiyle birlikte olanlar ve olmayanlar (İran, Suriye, Lübnan Hizbullah'ı ve HAMAS) arasına çizgi çekmek için izlediği 11 Eylül sonrası politikanın aynısını temel almaktadır.[283]

Ayrıca ABD'nin 'müttefik olmayanlar/düşmanlar' arasında sınıflandırılmak durumunda kalınması şeklindeki bir tehdit algılaması sonucunda oluşturulacak bölgesel bir koalisyona yapılması muhtemel silah satışları da, bir Şii ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice ve yardımcısı Nicholas Burns, başta Basra Körfezi Arap ülkeleri olmak üzere, bölgedeki diğer ülkelere silah satarken amaçlarının, bölgede İran'a karşı koymak ve onun gücünü dengelemek olduğunu tekrarlamışlardır.[284]

Şii Hilali'nin bu derece önemsenmesinin diğer bir nedeni ise, bu Hilalin hiçbir Sünni ülkenin yapamadığı şekilde ABD'nin stratejik egemenliğine meydan okuyabilecek güce sahip olacağı şeklinde yorumlanmasıdır.[285] Bu yoruma göre hali hazırda Selefi güçleri hem ABD hem de Sünni devletlerine benzer şekilde meydan okumaktadır ve arkalarında herhangi bir devlet olmadığından, bu güçlerin faaliyetlerinden kaynaklanan asıl tehdit henüz ortaya çıkmamıştır. Oysa Şii

---

[282] Haji-Yousefi, 2009. s. 127-129.

[283] "İran ile karşı dengeler, öncelikle Batı açısından Lübnan ile mevcut kriz konusunda, Hizbullah'ın zayıflatılacağı ve hatta yenilgiye uğratılacağı elverişli bir çözüme yol açacaktır. İkinci olarak, daha zayıf bir İran'ın Filistin'de ve HAMAS'ta daha zayıf bir eli olacak ve sonuç olarak iki devletli bir çözüm kabul edilebilecektir. Üçüncü olarak, Bush yönetimi, Şii korkusu enstrümanından yararlanarak, Arap ülkelerini Irak'ta Nuri El Maliki hükümetini tanımaya zorlayacak, böylece Irak'ta daha fazla istikrar yaratacak ve İran'ın bu ülkedeki rolünü azaltacaktır." Bkz., Ibid. s. 130.

[284] Ibid. s. 301.

[285] Ahrari, 2006.

Hilali'nin, İran'ın ve Suriye'nin desteğini aldığı düşünüldüğünde, Sünni Arap ülkelerinin geleneksel yönlendirmelerine Selefilerden daha büyük bir tehdit oluşturacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla potansiyel bir Şii yükselişinin dahi önlenmesi gerektiği hissiyatının doğmuş olması muhtemeldir.

Bir başka görüş de bu iddianın dile getirilmesinin asıl nedeninin, dikkatleri, ABD'nin Irak'taki faaliyetlerinden ve İsrail'in çatışmalarından başka yöne çekilmesi amacı olduğu yönündedir. [286] Buna göre Sünni-Şii çekişmelerinin ön plana çıkarılması, hem Sünni hem de Şii çevrelerde ABD'nin bu tür gerilimleri körüklemek suretiyle bir arabulucu ya da kriz yönetimi siyaseti ile kendisi aleyhine muhtemel bir yerel ittifakın önüne geçilmesi amacı çerçevesinde yorumlanabilir. Bu kesimlere göre ABD, İran'a karşı bir ittifak oluşturmaya çalışırken, Müslüman dünyası genelinde hayali bir mezhepsel korkuyu ön plana çıkarmaya çalışan bir stratejiye başvurmaktadır.[287]

Son tahlilde Şii Hilali, düşünülen yüksek stratejik hesaplamalardan çok daha basit, subjektif motivasyonla geliştirilmiş bir teori seviyesinde kalmış ve (planlandığı gibi) İran aleyhtarı bölge devletlerinden destek bulması sonucu bir dönem yankı yapmış; ancak kısa sürede önemini yitirerek silinmiştir. Diğer bir deyişle Şii Hilali'nin, bazı çevrelerde dile getirildiği gibi, Amerikan siyasa yapıcıları tarafından dışlanan Vali Nasr'ın tekrar Amerikan (ve dünya) kamuoyunun dikkatini çekerek ilgi toplayabilmek için ortaya attığı bir teori olması da kuvvetle muhtemeldir. Kuşkusuz onu destekleyen lobi de bundan faydalanmak istemiştir.

---

[286] Abdel-Latif, 2007.

[287] Bu durum Amerikadaki yayımlarda da yansıtılmıştır. Örneğin: "ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Ortadoğu liderleri tarafından Irak'ta Sünni ve Şiilerin arasında mezhepçi şiddetin arttığı ve eğer kontrol altına alınmazsa bütün Ortadoğu'ya yayılabileceği yönünde uyarılmıştır.", Bkz., Scheuer, Ulph ve Daly, 2006. s. 33.

Sonuçta Vali Nasr ve ekibi başta olmak üzere bu konuyu dillendiren uluslararası medya konunun devamını getirmemiş ve 'İran'ın Şii Hilali Projesi' bölge devletlerinden yeterli desteği göremeyince kendiliğinden silinmiştir.

3.2.2. İsrail

Bir Şii Hilali yaratılmasının İsrail açısından doğuracağı etki incelendiğinde, söz konusu projenin gerçekleşmesi halinde bu ülkenin son derece karlı çıkacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Zira Müslüman dünyası içinde yaşanacak bir bölünme ya da İran etkisine karşı oluşacak bölgesel bir ittifak, pasif olarak (hiçbir adım atmak durumunda kalınmadan) güçlenmesinin yolunu açacağından her şekilde İsrail'in çıkarına hizmet edecektir.

Şii Hilali fikrinin, ABD'nin dikkatini İran'a ve onun Ortadoğu'da artan etkisine çekme ihtimali bulunurken, Arap ülkelerindeki demokratik olmayan rejimlere doğru çekebileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Öyle ki bu durum bölgede istikrarsızlığa ve sonunda İsrail'in daha da güçlenmesi ile Arap dünyasının zayıflamasına varan bir sürece kaynaklık edebilecek güçtedir.

Bu noktada ABD'nin daima israil'in bölgesel çıkarlarını koruyarak hareket ettiği düşünüldüğünde, bir Şii Hilali projesinin İsrail'in de çıkarlarına uygun olması gerektiği yönünde bir ön kabul ortaya çıkmaktadır. ABD ve ABD müttefiki taraflardan çıkmış Şii Hilali projesinin de söz konusu duruma bir istisna teşkil etmediği değerlendirilmektedir.

Zira Seymour Hersh'in *New Yorker* dergisinde, Washington'un Sünniler ve Şiiler arasındaki gerginlikleri körüklenmesinde payı olduğunu ilan etmesinden[288] önce bile, ileri gelen Şii ve Sünni liderler ABD'nin Irak ve Lübnan'daki mezhepsel şiddetin büyük bir kısmının ardında olduğu konusunda uyarıda bulunmuştur.[289] Öte yandan bir El Cezire röportajında, ünlü Şii lider Seyid Muhammed Hüseyin Fadallah'a kimin Şiilerin tehdidi altında olduğu sorulduğunda, kendisi basitçe: "İsrail" cevabını vermiştir.[290] Bu açıdan bakıldığında (İsrail için) bir Şii Hilali tehdidinin ilan edilme zamanının geldiği sonucuna varılmaktadır.

3.2.3. Sünni Arap Devletler

Şii Hilali söz konusu olduğunda uluslararası politikanın doğası gereği oluşacak bu eksene muhalif bir Sünni ekseni (Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan) de değerlendirmelere katılmalıdır. Zira Ortadoğu'da İran'ın kullanabileceği bir Şii ekseninin oluşması sadece ABD ve İsrail'i değil, aynı zamanda başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Sünni Arap yönetimlerini de rahatsız etmektedir. Kaldı ki bu devletlerden ikisi (Mısır ve Suudi Arabistan) İran'ın tarihi bölgesel rakibidir.

Meseleye Suudi Arabistan açısından bakıldığında Şiiliğin bu ülkede adeta bir (Şii güçlerinin Körfez bölgesinde ve kendi içindeki unsurları etkileyebileceği tehdidinden ötürü) ideolojik fobi ya da (Vahabi öğretinin bu kesimi din dışı

---

[288] Seymour M. Hersh, "Did Washington Try To Manipulate Iraq's Election?", http://www.newyorker.com/archive/2005/07/25/050725fa_fact, 25.07.2005, Erişim Tarihi: 29.09.2010.

[289] Abdel-Latif, 2007.

[290] Ibid.

saymasından ötürü) nefret noktası olarak algılandığı belirtilmelidir. Söz konusu endişenin 2003 Irak işgali ile başlayan süreçte siyasi ve jeopolitik bir soruna dönüştürüldüğü (dönüştürülmeye çalışıldığı) gözlemlenmektedir. Mısır'ın ve Ürdün'ün de bölgede İran'ın hegemonyasını artıracak herhangi bir akışın karşısında durma refleksinden ötürü, bölgede çıkar birlikteliğinden kaynaklanan, İran karşıtı Sünni bir bloğun oluştuğu görülmektedir. Bu blok, söz konusu ülke devlet adamları ve en üst seviye bürokratları tarafından yapılan 'Şii Hilali tehdidi' konusundaki beyanlarla *de facto* biçimde kendisini göstermiştir.[291]

Örneğin Sünni yönetimlerin bu gelişmeden duyduğu endişe Ürdün Kralı Abdullah tarafından Beyrut'tan Tahran'a uzanan yeni bir Şii Hilali'nin Sünni baskın Ortadoğu'yu ortasından bölebileceği uyarısında bulunması ile dile getirilmeye başlanmıştır. Batılı siyaset bilimciler tarafından da desteklenen bu görüşe göre: "ABD hükümeti Irak'ta ne ekerse, Bahreyn, Lübnan, Suudi Arabistan ve İran Körfezi'nin başka yerlerinde de onu biçecektir."[292]

Öte yandan Sünni devletler nezdinde beliren bu korkunun nedeninin, ABD'nin Irak'ı işgalinin, bölgede Sünni hükümetlerin hâkim olduğu eski Arap düzenini sert bir biçimde değiştireceği kanaati uyandırmasıdır.

Buna ilaveten Sünni devletlerin bir Şii Hilali tehdidi yaratma ihtiyacı duymasının diğer bir nedeninin, dikkatleri kendi iç yönetimlerinden başka bir yöne çekme niyeti olması da ihtimal dâhilindedir. Zira ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi ile bölge devletlerine demokrasi getirme adı altında gerçekleştirme arzusunda olduğu proje, bizzat bölge devletlerinin idari yapılarında çok ciddi değişimler anlamına

---

[291] Haji-Yousefi, 2009. s. 124.

[292] Nasr, 2006. s. 4.

gelmektedir ve bu da hâlihazırdaki yöneticiler tarafından kabul edilemez niteliktedir. Diğer bir deyişle Büyük Ortadoğu girişimi ile bölgede demokrasinin desteklenmesi politikası, demokratik olmayan Arap rejimlerine yeni bir zorluk oluşturmuştur. Ancak yine de Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Umman ve BAE demokrasiye yönelik bazı başlangıç değişiklikleri yapmak durumunda kalmıştır.[293]

Bu çerçevede Arap devletleri (Amerikan koruması arzusu ile onun gerektirdiği idari ve seçim sistemlerinde değişiklik yapma arasında) bir demokratikleşme ikilemiyle karşı karşıya kalmaları üzerine bunun üstesinden gelmek için, kendi üzerlerindeki baskıyı azaltmak amacıyla Irak'ta neler olduğuyla ilgilenmeye başlamışlardır. Böylelikle ilk olarak 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah'ın dile getirdiği bir Şii Hilali'nin oluşturulduğu fikri, ilgiyi demokratikleşmeden İran'a saptırmaya ilişkin bir yol olarak tespit edilmiştir. Bunu, Mısır ve Suudi Arabistan izlemiştir.[294]

Bu noktada söz konusu iddianın ortaya atılmasının altındaki temel hareket noktasının ayaklarından birinin ABD'nin Sünni rejimlere yönelik ilgisinin dağıtılması amacı iken diğer birinin İran ile aralarındaki tarihi hegemonya yarışı olduğu hususu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar arasında bir Şii Hilali fikrinin geliştirilmesindeki temel motivasyonun, bir Şii ve/veya İran fobisi yaratılarak, ABD'nin Arap dünyasının demokratikleşmesine duyduğu ilginin yönünü saptırmak olduğu değerlendirilmektedir.

---

[293] Aslında bu döneme kadar genel olarak ABD'nin, stratejik ve jeopolitik nedenlerle güçlü şekilde kontrol edilen merkezi hükümetler ve diktatörlükleri idare etmeyi tercih ettiği bilinmektedir. Ancak (anlaşılan odur ki) Bush döneminde bu bakış açısında bir değişiklik yapılarak ABD karşıtlığının bir nefrete neden olabileceği sonucuna varılmış ve rejimlerde değişiklik projeleri gündeme gelmeye başlamıştır. Sonuç olarak 2004 yılında başlatılan Ortadoğu'ya ilişkin yeni plan, Arap devletlerinin iç güvenliği açısından yıkıcı olması sebebiyle, çoğu Arap devletinin kabul edemeyeceği bir yapıya sahiptir.

[294] Haji-Yousefi, 2009.s. 125.

Şiilerin yeniden canlanması, meşruiyet erozyonu ve Sünni Vahabi yöneticiler ile halkları arasında giderek büyüyen boşluğu ortaya çıkarma tehlikesine sahiptir.[295] Dolayısıyla, Arap devletlerinin Şii Hilali konusundaki temel düşüncelerinin Şiilerin Irak'ta iktidara yükselişi ya da İran güdümündeki bir Şii hareketi değil, aslında demokratikleşmeden duydukları korku ve bundan dolayı dikkatleri başka yöne çekme hissiyatı olduğu söylenebilir.

Konuyla ilgili diğer bir bakış açısı ise Şii (ya da Şii egemenliğindeki) ülkelerin potansiyel birleşmesi olasılığının Sünni yönetimli ülkeler arasında bir korku yaratmış olduğu ve bu nedenle "Şiiler geliyor !" şeklindeki ürkütücü söyleme ABD'nin inanmasının umut edilmesinin abartılı olacağına dair eleştiridir.[296] Buna göre:

> "İran uzun süredir Ortadoğu'da önemli bir ülke konumundadır ve de öyle olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Son değerlendirmede, İran'ın siyasi nüfuzunu kazanmasını yahut kaybetmesini önemli Şii gücü olması değil, millet-devleti olarak etkin bir şekilde imkân ve kabiliyet hareketi belirleyecektir. Sünni Arap liderler, 'Şii faktörün' altını sadece yanlış algılanmış siyasi bir numara olarak çizmiş gibi görünmektedir."[297]

Söz konusu girişimin bir yan faydası da ABD'nin, çok sıkı kontrol altında tutulan merkezi hükümetlere sahip Ortadoğu'daki muhafazakâr hükümetlere duyduğu bağlılığı attırma girişimi olduğu düşünülebilir.

---

[295] Yamani, 2008. s. 145.

"Ortadoğu'nun güç merkezi, İslamiyet'in doğduğu yer ve dünyadaki Sünni topluluğun fiili lideri olan … Suudi Arabistan'ın müdahale etmek için hem vasıtaları hem de dini sorumluluğu vardır." Bkz., Obaid, 2006.

[296] Ahrari, 2006.

[297] Ibid.

3.3. Şii Hilali'nin Gerçekleştirilmesinin Önündeki Engeller

Ortadoğu bölgesinde bir Şii Hilali'nden bahsedilirken bu projenin gerçekleştirilme olasılığı, dolayısıyla önündeki engeller de değerlendirilmelere katılmalıdır. Zira söz konusu proje hayata geçirilse bile bunun İran güdümünde olmayacağı konusunda, ciddi ve etkin emareler bulunmaktadır. Bu konuda karşılaşılan engeller bölgesel bir bakış açısıyla (Şii öğretisinin ve Arap dünyasının içindeki) iç ve (daha küresel bir yaklaşımla) dış faktörler olarak sınıflandırılabilir.

3.3.1. İç Faktörler

Bir Şii Hilali'nin gerçekleştirilmesinin önündeki iç faktörler Şii öğretisi içerisinde bulunan ayrımdan, söz konusu ayrımın etnik yansıması olarak nitelendirilebilecek Arap-Fars rekabetinden, Arap dünyasının kendi içerisinde yaşadığı bölünmeden ve son olarak bu camiada milliyetçilik temelinin mezhepsel temelden baskın olmasından kaynaklanmaktadır.

3.3.1.1. Usuli-Ahbari Öğretileri ve Bu Ayrımın Bir Yansıması Olarak Velayet-i Fakih Temelinde Yaşanan Bölünme ve Şia'nın Alevi Boyutu

Şiilerin üzerinde hemfikir olduğu genel bir görüş var olmakla birlikte Şii öğretisi içerisindeki en büyük ayrım noktalarından biri, günlük yaşamda hangi

kuralların esas alınacağına dair Usuli ve Ahbari okullarının benimsediği düşünce sistematikleri arasındaki farklılıktır. Buna göre *mukallid*lerin hayatlarını sürdürürken direkt Kuran'ı Kerim'in ve sünnet esaslarını mı (Ahbarilik) yoksa bunlara ilaveten söz konusu kuralları yorumlayarak boşlukları doldurduklarını beyan eden müçtehidlerin beyanlarını mı (Usulilik) yönlendirici güç olarak benimseneceği Şii dünyası içerisinde büyük bir ayrım noktasını oluşturmaktadır.

Bu okullardan Ahbari düşüncenin merkezi Irak iken Usuli düşüncenin merkezi İran'dır. Ancak bu noktada İran içerisinde de Ahbari öğretiyi benimseyerek İran'daki sistemi eleştiren çok sayıda molla olduğu ve Sistani'nin burada da etkin bir kişilik olup takipçilere sahip olduğu belirtilmelidir.[298]

Bu iki okulun temel ayrışma noktalarından en önemlisi ise Velayet-i Fakih müessesesi üzerinde vücut bulmaktadır. Mehdi'nin dönüşüne kadar İmamların sükût içerisinde beklenmesi gerektiği görüşüne sahip Necef ekolünün aksine Kum ekolü, bu tarihe kadar Velayet-i Fakih kurumu altında Mehdi'nin dönüşüne kadar O'nun yerine halkı yönetmekle kendisini yükümlü kılmıştır. Ancak bu kurumun tesisi ve İran'da fiiliyata geçirilmesi ile birlikte iki ekol arasındaki uçurum daha da derinleşmiş ve söz konusu çekişme bugün Şii dünyası içerisinde Necef (Irak)-Kum (İran) çekişmesi olarak adlandırılan, bir nevi, liderlik mücadelesi noktasına erişmiştir.[299]

Söz konusu çekişme Velayet-i Fakih'in hem dini hem de siyasi lider olarak tanınması konusunda yaşanmaktadır. Necef'te yaşayan Şii önderi Büyük Ayetullah

---

[298] Söz konusu yargıya, genel olarak İran ile ilgili yapılan okumalar ve spesifik olarak Robert J. Riggs (Visiting Assistant Professor Department of History Franklin & Marshall College, Pennsylvania) ile yapılan görüşme (Villa Universitaria (UAB) / Katalunya, Barcelona, 24.07.2010) sonucu ulaşılmıştır.

[299] Necef ekolünün (ve Arap Şiiliğinin) yükselişi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Pelham, 2008. s. 203 vd.

Ali Sistani ve onun takipçileri başta olmak üzere Iraklı Şiiler ve pek çok molla (ve tabi onların takipçileri) dini şahsiyetlerin siyasete karışmaması gerektiği görüşü çerçevesinde Velayet-i Fakih kurumuna karşı çıkmaktadır. Bu görüşün temelinde dinin politikada etkili olmasının hem dini hem de politikayı bozabileceği endişesi yatmaktadır.[300]

Buna ilaveten 1979'un ardından (Hatemi iktidarına kadar, 1997) benimsenen devrimin ihracı politikası, başta Irak olmak üzere bölge devletleri ile İran arasındaki iplerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Hatta öyle ki bu sistem İran'da yaşamış ve dolayısıyla sistemin özelliklerine bizzat vakıf olmuş kişiler tarafından dahi istenmemiştir. Örneğin Saddam Hüseyin'in zulmünden kaçarak İran'a sığınan ve 2003 itibarıyla Irak'a geri dönen eğitimli Şii sürgünlerin çoğunluğunun yanı sıra Irak'taki Şii baskın partiler de Irak'ta İran'a benzer bir teorik devlet kurulması fikrini reddetmişlerdir.[301] Ayrıca Irak'ta kalmış olan din adamları Bağdat'a yönelik siyasi sessizliğe bağlı kalarak dini politize etmesi ve ruhani niteliğinden çıkarması nedeniyle Humeyni'yi eleştirmişlerdir.[302] Öte yandan devrimin ilk yıllarından itibaren, devrimin ihracının bizzat İranlı mollalar tarafından sorgulandığı da bilinmektedir.[303]

> "Diğer taraftan, Saddam tarafından kovulmuş veya önceden 'Korku Cumhuriyetinden' kaçmış din adamları teokratik orijinaliteyi ilk elden tecrübe etmişlerdir. Pek çoğunun tutumunu, Iraklı mültecilerin çoğunun İran'da maruz kaldıkları 'muamelenin acısını duymalarının' yanı sıra 'hukuk uzmanının yönetiminin' teokratik bir diktatörlüğe dönüşmesini görme tecrübesi şekillendirmiştir. ... Humeyni'nin derindeki demokratik

---

[300] Terhalle, 2007. s. 71-72.

[301] Ibid. s. 76.

[302] Pelham, 2008. s. 203 vd.

[303] Terhalle, 2007. s. 76.

yönetim korkusuna karşı Irak'ın önde gelen din adamlarının çoğu seçim, halkın temsili ... ve hukukun üstünlüğü … ideallerine müracaat etmişlerdir."[304]

Irak Necef'teki 1000 yıllık Şiilik okulunun (*El Havza*) başkanı olarak 1992 yılında El Hui'nin yerini alan Sistani Saddam sonrasında Irak için düşünülen İran modelinden kaçınılması gerektiğini: "Benim dahi yıpranmam gerekse bile İran deneyiminin Irak'ta tekerrürüne izin vermeyeceğim." sözleriyle açıkça anlatmıştır.[305]

Necef-Kum çekişmesinin bireysel boyuttaki yansıması ise Sistani-Hamaney üzerinden gerçekleşmektedir. Şiilikte, taklidin mutlak kaynağı (*marja at taqlid al mutlaq*) mertebesine yükseltilmenin önündeki engellerin yanında, eğitimli ve eğitimsiz Şiiler tarafından kabul görme gerekliliği de bulunmaktadır; ki iki lider arasındaki en büyük kişisel rekabet noktası da budur. Zira Hamaney, hala İran içerisindeki çoğu molla tarafından dahi bir Ayetullah olarak görülmemektedir.

Buna ilaveten bölgedeki Şii siyasetinin mevcut iki büyük aktörü olan Hamaney ve Sistani'nin ilişkisi incelendiğinde, iki Ayetullah arasında bir rekabet olduğu da görülecektir. Zira Hamaney'in Ayetullah oluşu daha çok siyasi bir karar iken Sistani'nin bu mertebeye erişmek için gerekli bütün aşamaları kat ederek mevcut konumuna ulaşmış olması, Hamaney'in aksine, Sistani hakkında bir

---

[304] Cole, *The Ayatollahs and Democracy in Iraq*, 2006. s. 24.

[305] Ibid. s. 6.

"Örtülü bir şekilde bu farklılıkların temelini oluşturan husus, Kum'un 1920'lere kadar ciddi bir Şii rakip teşkil etmemesi ve de 1946'ya kadar bir mercinin (Büyük Ayetullah Borujerdi) koltuğu görevi görmemesidir. Saddam'ın yönetimi Kum'a belirli bir üstünlük sağlamış ve bu üstünlük 2003'ten sonra tartışmaya açılmıştır. Sonuç olarak, bu açıdan bakıldığında, Necef ile Kum arasında bir 'işbirliği ekseninin' görülmesinin güç olduğu düşünülmektedir." Bkz., Terhalle, 2007. s. 77.

meşruiyet sorgulamasının[306] önüne geçmekte ve Sistani'nin daha fazla takipçisi olmaktadır.[307]

Şii dünyası içerisindeki başka bir ayrım ise (Şii Hilali'nin temel ayaklarından biri olan) Suriye'de hüküm süren Arap Aleviliği ile ilgilidir. Her ne kadar dış yaklaşımlarda Şiilik yekpare bir mezhep olarak yansıtılsa da, Şii camiası tarafından Arap Alevilerine gösterilen tarihi yaklaşım bunun doğru olmadığının kanıtı niteliğindedir. Zira bu kesim, Sünni-Selefi grupların aşırı baskısına maruz kalarak İslam'ın diğer kesimleri tarafından 'kâfir' olarak etiketlenmiş ve yüzlerce yıl eziyet çekmişler; ancak Şii İran'dan hiçbir destek/koruma görmemişledir.[308] Bunun üzerine giderek büyüyen Sünni kökten dinciliği tehdidi ile mücadele çabası içinde Alevilerin inançlarını meşrulaştırmak için giriştikleri çaba, 1973 yılında Lübnanlı din adamı İmam Seyyid Musa Es-Sadr tarafından yayınlanan ve Aleviliğin İslamiyet'in bir mezhebi olduğunu ilan eden bir fetva ile sonuç bulmuştur.[309] Ancak söz konusu fetva, artan gerginliği dağıtmak için yeterli olmamıştır.[310]

---

306 "Sistani, bölgedeki Ayetullahlar arasında primus inter pares sayılmaktadır." Bkz., Pelham, 2008. s. 93.

307 Hamaney'in iktidara gelişi ve özellikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz., Karim Sadjadpour, *Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader*, Carnegie Endowment for International Peace, 2008.

308 "Aleviler hayatta kalabilmek için Suriye'nin kuzeybatısındaki dağların derin noktalarına yerleşmişlerdir. İslamiyet'in ana akımının incelemesinden korumak için inançlarını ve kutsal kitaplarını da saklamışlar ve bunları sadece inananlara açmışlardır. Bugüne kadar, bazı Alevi inançları hala mezhebin küçük bölgeleri dışında bilinmemektedir." Bkz., Thomas Collelo, *Alawis in Syria: A Country Study*, Library of Congress, Washington, April 1987, Aktaran: Proctor, 2008. s. 36-37.

309 Gregory R. Copley, "Hariri's Death: A Planned Catalyst for Resumed Major Conflict Allows Iran to Push Back Its Frontiers," Defense & Foreign Affairs Strategic Policy, Vol. 33, February 2005, s. 20-22.

310 Mezhepsel şiddet, 1982 yılında Hama köyündeki vahşetle doruğa ulaşmıştır. 10,000 ila 30,000 Sünni öldürülmüş, kasabaları yerle bir edilmiş, şehir girişine de Hafız Esad'ın büyük bir heykeli dikilmiştir. Suriye hükümeti, bu katliamı inkâr etmeye ya da saklamaya çalışmamıştır.

Bu noktada dikkat çekici olan Aleviliğin İslam dünyası içerisinde sözü dinlenir ağızlardan bir mezhep olarak tanınmasının dahi (1973 gibi) oldukça geç bir tarihte olmasıdır. Bu durumun nedeninin Şii İran'ın, bu kesimin ayrı bir mezhep olarak ortaya çıkmasını engelleme isteği olduğu da düşünülebilir. Diğer bir deyişle Arap Aleviliği, uzun süre İran için Şia içerisinde ve İslam dünyası için bir mezhep olarak dahi kabul edilmezken bir Şii birliğinden söz edilemeyeceği değerlendirilmektedir.

> "Arap Alevileri Sünni kökten dincilerden olduğu kadar Şii kesimler tarafından da kötü muameleye tabi tutulmuşlardır. Hatta Esad yönetiminin İran ile ilişkilerini yakın tutmasının sebebinin bu ikili baskı ortamını hafifletmek için izlenen bir denge stratejisi olduğu yorumları yapılmaktadır. … Aleviler, Şii tanımlarını güçlendirebilmek ve rejimi "İslamileştirmek" için 1973 fetvasına ek olarak bir dizi başka girişim daha başlatmıştır. Fetvadan itibaren, istikrarlı bir Alevi öğrenci akımı İran, Kum'daki dini okullara gitmiştir."[311]

3.3.1.2. Şiilik İçerisinde Arap-Fars Rekabeti

Arap ve Batılı diplomatlar, devlet adamları ve istihbarat görevlileri tarafından dile getirilen Şii Hilali teorisinin temel varsayımı, Arap Şiilerinin homojen bir grup

---

"Bu da, Suriye genelindeki Sünni çoğunluğa verilen, Alevilerin kontrolü ellerinde bulundurduğunu ve karşıt görüşe hoşgörü gösterilmeyeceğini gösteren sert bir mesajdı." Bkz. Chris Zambelis, "The Strategic Implications of Political Liberalization and Democratization in the Middle East", Parameters, Vol. 35, Autumn 2005, s. 97.

[311] Proctor, 2008. s. 36-37.

olduğu ve bu nedenle İran İslam Devrimi'nin etkisi altında kitlesel olarak pozisyon almaya meyilli olduğu veya dirilen Şii Irak'ın etkisinde kalacağı şeklindedir.[312]

Ancak Lübnan, Irak ve Basra Körfezi'nde görüldüğü üzere İran Devrimi'nin yarattığı dalgalanmaların Batı'ya Şiiliği fanatik ve saldırgan bir olgu olarak gösterdiğine ve İran ile Arap Şiiliğini, hatta Arap Şiiliğinin kendi içindeki farklılıklarını gözardı ettiğine; oysa Şiiliğin oldukça farklılaşmış bir kitleyi kapsadığına dair yorumlar da çeşitli platformlarda dile getirilmektedir. [313] Zira Şiiler inanç, yerel-ulusal kimlik ve kültürel değerler bağlamlarında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu ayrımların en belirgin noktalarından biri etnik kökene dayalı olan ve günümüzde 'rekabet' olarak nitelendirilebilecek Arap-Fars ayrışmasıdır.

Bugün Irak'ın, Şiilerin siyasi alandaki faaliyetleri açısından (İran'dan sonra) en etkin ikinci ülke olduğu görülmektedir. Ayrıca her ne kadar Şii dini kültür merkezi İran olsa da Şiiler için en kutsal olan iki şehir Kerbela ve Necef Irak'ta bulunmaktadır. Bu durum Şii merkezleri nezdinde vücut bulmuş bir Arap-Fars rekabetini de beraberinde getirmektedir.

İranlı siyasiler, devletin oluşturulması aşamasında mezheplerini bütünleştirici bir unsur ve üstün arî ırkın bir özelliği olarak tanımlamak ve benimsetmek suretiyle Şiiliği, bir milli kimlik olarak kullanmışlardır.[314] Ancak bu bakış açısı, Ortadoğu'daki diğer Arap Şii toplulukları tarafından eleştirilerek İran'la aralarına mesafe koymalarına neden olmuştur. Zira bölge devletlerinde mezhepler ulusal

---

[312] Marashi, 2007. s. 10.

[313] Örneğin; Graham Fuller, Rend Rahim Francke, *The Arab Shi'a: The Forgotten Muslims*, New York, St. Martin's Press, 1999, s. 19.

[314] İran milliyetçiliği hakkında daha fazla bilgi için bkz., Sarıkaya, 2008; Vaziri, 1993.

kimliklerin birer parçası iken İran'da bu kimliğin ta kendisi ya da daha ayrılmaz bir parçası olarak benimsenmesi söz konusudur.

> "... Arap Şiiler İran devletinin himayesi altında değildirler. Zira bu kesim, Ortadoğu devletlerinin içerisindeki (El-Halife, El-Suud ve El-Sabah gibi) bugünkü yönetici elit, orijinal olarak orta Suudi Arabistan'daki Necd'den göç edip Körfez'e 'yeni gelenlerdir' ve Körfez'le aralarında soya dayalı bir bağ olduğunu düşünürler."[315]

Son olarak bir Şii Hilali yaratılmasının ana nedenlerinden birinin aslında bölgede bir mezhep çatışması çık(arıl)masından duyulan endişe olduğuna dair bir görüş bulunduğu da belirtilmelidir.[316] Ancak bu görüşe ilişkin eleştirilerde ise bu ihtimalin çok mümkün olmadığı; çünkü Şiilerin tarih boyunca uğradıkları zulme rağmen yönetimlere karşı bir intikam güdüsüyle neredeyse hiç başkaldırmadıkları ifade edilmektedir.[317] Buna göre son olayda da Ayetullah Sistani, Vahabilerin Irak'ta bir Sünni-Şii çatışması başlatma niyetlerinin farkına vararak, bunu ustaca engellemiştir. Bu noktada aşırı uç olarak nitelendirilebilecek Selefilerin ya da Vahabilerin böyle bir çatışma ihtimalini düşünerek bir karışıklık çıkarma amacının, olsa olsa, bu karışıklıktan yararlanarak 'din dışı' gördükleri Şii kesim üzerinde bir katliam yapma hesabına dayandığı yorumu yapılabilir.

Ancak bugün itibarıyla görülmektedir ki, kendi iç güvenlikleri babında Şii uyanışından büyük endişe duyan Ortadoğu devletleri, Şiilerin Irak'taki yeni durumunu kabullenmiş[318] ve (aslında) söz konusu durumun Irak'ın, İran'ın kontrolü

---

[315] El Marashi, 2007. s. 22.

[316] Martin Walker, "The Revenge of the Shia", *Wilson Quarterly*, Autumn 2006, http://www.wilsonquarterly.com/article.cfm?aid=868, Erişim Tarihi: 29.09.2010.

[317] Haji-Yousefi, 2009. s. 125.

[318] Bölge devletlerine Irak'ta yaşananların kalıcı olduğu ve bu yeni duruma alışılması ve gerekli bağların kurulması gerektiğine, aksi taktirde ortaya çıkacak boşluğu diğer ülkelerin dolduracağına dair bir görüş için bkz., Scott Peterson, "Shiites Rising: Islam's Minority Reaches New Prominence", *The*

altına girmesi anlamına gelmediğine ve dolayısıyla kendi iç bütünlükleri açısından büyük bir tehdit olarak algısına gerek olmadığına kanaat getirilmesinin ardından Şii Hilali söylemleri de silinmiştir.

3.3.1.3. Arap Dünyasının Kendi İçerisindeki Bölünmüşlüğü

Ortak paydaları olan Arap milliyetçiliğine rağmen Arap dünyası içerisinde ciddi bir birliktelikten söz etmek mümkün değildir. Bu ülkeler arasında genellikle siyasi görüş, sınır problemleri ya da su sorunu gibi nedenlerden dolayı sürekli bir uyuşmazlık ortamı hâkimdir.

Bu noktada Arap dünyası içerisindeki asıl ayrışma noktasının Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı çizgisi şeklinde olduğuna dair görüşten söz etmek gerekir. [319] Buna göre Arap Birliği'ne yönelik ilk önemli çatlak 1967 savaşında ortaya çıkmış; ancak 1991 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesiyle en şiddetli darbe alınmış, bir Arap ulusunun başka bir Arap ulusuna saldırması, akla yatkın birleşik bir Arap dünyası planlarına son noktayı koymuştur. Bir başka deyişle: "Toplu olarak 'Arap ulusal çıkarlarının' peşinden gitme güdüsü yerini, ulus-devlet teriminde ifade edildiği gibi, toprak çıkarlarının peşinden gitmeye bırakmıştır."[320] Buna ilaveten Irak Savaşı öncesi Başkan Bush'un tüm ülkeleri, ABD'nin yanında ya da karşısında olarak sınıflandırması sonucu bu ülkelerin de taraf tutma zorunluluğuna itilmesi de

---

Christian Science Monitor, http://www.csmonitor.com/2007/0606/p01s03-wome.html, 06.06.2007, Erişim Tarihi: 29.09.2010.

[319] Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*, New Haven, Yale University Press, 2007, s. 140.

[320] Anoushirevan Ehteshami, *The Middle East: Between Ideology and Geo-politics, The Bush Doctrine and the War on Terrorism*, London, Routledge, s. 160, Aktaran: Haji-Yousefi, 2009. s.123.

sözde Arap Birliği ülkeleri arasında oluşan çatlakları derinleştirmiştir. Bu politikanın devamında ABD'nin Irak'la savaşa girme kararı ise Arap dünyası içerisinde tam bir kargaşaya yol açmıştır. Bu bağlamda, Arap Ligi Mart 2003 toplantısı sonrasında Irak'ın işgalini kınayan bir açıklama yayınlamış; ancak, topraklarında ABD üssü bulunan ülkeler (SA, Katar, Kuveyt) ile Lübnan, Suriye, Libya gibi lojistik destek vermeyen ülkeler arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir.

Sonuçta Arap ülkelerinin, ABD'nin dikkatini kendi ülkelerinin iç meselelerinden uzaklaştırmak amacıyla, bir Şii (İran) korkusu atmosferi yaratmaya çalışmış olabilecekleri düşüncesi çerçevesinde ilk adımın Suudi Arabistan tarafından atıldığı ve Ürdün'ün de onu takip ettiği ifade edilmektedir.[321] Buna, ABD'nin kısa süre içinde Irak'a saplanıp kaldığını anladığı ve buradan çıkış stratejisi olarak İran'ı günah keçisi (Ortadoğu'daki tüm sorunların temel nedeni olarak) olarak gösterdiği yorumları[322] da eklenmelidir.

3.3.1.4. Arap Dünyasında Milliyetçiliğin Mezhep Faktöründen Ağır Basması

Arap dünyası içerisinde, İran'daki milliyetçiliğin dinden (dolayısıyla mezheplerden) daha baskın olduğu ifade edilmekte ve 1981-1988 İran-Irak Savaşı buna delil gösterilmektedir. Zira bu dönemde Irak ordusunda bulunan Iraklı Şii askerler, Irak ordusu içerisinde İran'a karşı mücadele etmişlerdir.

---

[321] Yamani, 2008. s. 151.

[322] Haji-Yousefi, 2009. s.131-132.

> “Eylül 1980’de Irak’ın İran’ı işgale başlamasının ardından İran’ın tek amacı saldırıyı geri püskürtmek olmamıştır. Aslında İran’ın amacı Irak’ı askeri olarak yenmenin ötesinde, buradaki laik rejimi yıkarak Ayetullah Ruhullah Humeyni tarafından geliştirilen Şii rejiminin yayılmasıdır. Bu bakış açısı ile alarma geçen Batı ve Sovyetler Birliği İran karşısında Irak’ı desteklemiştir.”[323]

İran ve Irak arasındaki savaş sırasında Irak’ın milliyetçi yaklaşımı, Şii Irak askerlerine İran’ın devrimci söyleminden daha fazla hitap etmiştir. Diğer bir deyişle bu savaş, İran ve Irak’ı kesin olarak bölmüş ve her iki ülkenin toplumsal hafızasına kalıcı bir şekilde yerleşmiştir.

> “1982’de Basra Savaşı Irak Şiilerinin sadakatinin ne tarafa yönelik olduğunu göstermiştir. Irak 1982’den sonra savunmaya geçtiğinde Irak Arapçılığı’na olan sadakatleri daha da güçlenmiştir. Arapçılığa olan bağlılıklarından bahsedip, tüm Iraklıların birliğini vurgulayan ve ‘Saddam Hüseyin’in doğrudan Halife Ali’nin soyundan geldiğini iddia edecek kadar ileri giden’ milliyetçilik Şiilikten ağır basmayı başarmıştır. Alaka uyandıracak şekilde, Irak’ın, İran’ın güney vilayeti Khuzestan’daki Şii Arapları yıkma girişimleri de başarısızlığa uğramıştır. Şah’ın kullanmasından bu yana terk edilmiş bir terim olan ‘*mihan*’ (anavatan) öne çıkarılmış ve Şiilik ile birleştirilmiştir.”[324]

Arap dünyasında Şiiliğin ikinci planda tutulduğuna dair bir başka tarihi örnek ise 1991 Kuveyt Savaşı’nın ardından gerçekleşmiştir. Bu dönemde Irak iktidarına karşı ayaklanan Şiiler (ve Kürtler), ABD’nin, daha da önemlisi İran’ın gözü önünde ciddi bir katliama tabi tutulmuş; ancak her iki devletten de Irak’ı engelleyebilecek bir

---

[323] Markus E. Bouillon, David M. Mlone, Ben Rowswell, *Iraq: Preventing A New Generation of Conflict*, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2007, s. 12.

[324] Terhalle, 2007. s. 74.

tepki gelmemiştir.[325] Olaylar sonradan İran'ın burada baskı ve zulme uğrayan Iraklı Şiilere İran tarafından kucak açıldığı şeklinde yansıtılarak İran'a yaklaşık 100,000 Iraklı Arap Şiinin sığındığı bildirilmiştir. Ancak, yabancı bir ülkede mecburi şekilde ikamet etmenin mutlaka söz konusu devlete ait olumlu bir tabloya yol açacağı görüşü hatalıdır.[326] 2003 sonrası buradan Irak'a dönenlerin İran benzeri bir yapı istememesi bu görüşe destek olarak örnek verilebilir.

> "Geçmişi 1918-20 isyanlarına dayanan Irak/Arap milliyetçiliğinin aşiret esaslı hamilleri olarak Şiiler, Irak'a kökleşmiş bir bağlılık duymaktadırlar. Iraklı bir devlet görevlisinin yakın zamanda ifade etmiş olduğu üzere: "Irak'taki Şiiler Arap'tır; Pers değildir. … Arapların yapması gereken Irak'ın Şii hükümetini kucaklamak ve bunu İran'a karşı denge unsuru haline getirmeye çalışmaktır."[327]

Dolayısıyla bundan sonra da gerek iki ülke arasında, gerekse (Irak örneğine şahit olan) diğer herhangi bir ülke ile İran arasında, özellikle de Şiilik temelinde, samimi bir ittifakın kurulması beklenmemelidir. Bu noktada, her ne kadar son dönemde yaşanan olaylardan sonra İran'ın Irak üzerindeki etkisinin arttığı

---

[325] "İran hükümetinin, Basra, Necef, Kerbela, Kazimayn, Nasiriyya ve Amara'da Mart 1991'de meydana gelmiş olan Şii isyanları ile ilgili olarak resmi diplomatik lisan kullanırken, devam eden katliam nedeniyle komşusunu alenen suçladığı hususunda şüphe yoktur. Gerçekleştirilen misilleme 30,000 ila 60,000 Şiinin ölümüne, Necef ve Kerbela gibi kutsal şehirlerin bombalanmasına ve televizyonda Saddam'ın yanında konuşmaya mecbur kalan yaşlı Ayetullah El Hui'nin küçük düşmesine neden olmuştur.", Bkz., Ervand Abrahamian, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, University of California Press, 1993, s. 141.

[326] Dönemin İslam Cumhuriyeti yeni Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, ekonomik iyileşmeyi Şiiliğin üzerinde tutarak dış politikaya ideolojik bir perspektif uygulamamıştır. Diğer bir deyişle İran, Irak'ın Şii çoğunluğunun yanında yer almamıştır. Aksine, 1989'da Humeyni'nin ölümünün ardından ve ülkenin içine düştüğü perişan durumla yüzleşmek zorunda kalan yeni devlet başkanı ulusal çıkarı yeniden tanımlamıştır. Rafsanjani'nin dış politikadaki ana başarısı, devrimin ihracına yönelik ideolojik arayışı hafifleterek daha pragmatik bir yaklaşım uygulamak olmuştur. Rafsancani dönemi hakkında bkz., Haşimi Rafsancani, *Hatıralar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.

"İran'ın uluslararası bağımlılığı Rafsancani'yi Şii gerekçelerine dayalı hesaplamalara çok az mahal bırakmış olan bir karar vermeye sevk etmiştir. Irak savaşının ardından ülkenin ekonomik performansının güçlendirilmesi yeniden tanımlanan bir ulusal çıkar üzerine dayandırılmıştır." Bkz., Terhalle, 2007. s. 74.

[327] Roula Khalaf, "Resurgent Iran Lays Down a Challenge to Arab Leaders", *Financial Times*, 01.01.2007.

görülmekteyse de, söz konusu etkinin uzun vadeli olmayacağına dair yorumlar[328] da dikkate alınmalıdır.

Son olarak İran'ın Irak üzerindeki etkisinin dahi sorgulandığına dikkat çekilmelidir. Örneğin, 2007 Mart ayında, savaş sonrasında yürütülen dört yıllık agresif halkla ilişkiler faaliyetlerine rağmen, Iraklıların %67'si hala İran'ın ülkeleri üzerindeki olumsuz bir güç olduğunu düşünmektedir. Halkın %71'i İran'ın 'kendi ülkelerinde mezhepsel şiddeti fiilen körüklediğine' inanmaktadır.[329] Hatta Şii Iraklılar dahi, İran'ın yeni oluşan toplumları üzerindeki kültürel etkisinden rahatsızlardır.[330]

Bu yöndeki eleştirilere göre İran'ın Irak'taki etkisi konusunda burada görülen daha ziyade, her ne kadar Şiiliğin temeldeki desteği oluşturuyor olsa da, bir devletin, başka bir devletin kendi çıkarı için müdahalesine imkân veren siyasi zafiyetidir. Ancak daha zayıf tarafın yanıtı, milliyetçiliğe dayanacaktır. [331]

Buradan, Arap milliyetçiliğinin temsilcisi olarak nitelendirilebilecek Irak örneğinde en açık ifadesini bulan Arap-Fars ayrışmasının İran'la diğer devletler arasında da bulunduğu sonucuna erişilebilir. Irak ile İran arasında bulunan çok sayıdaki kültürel ve dini bağa rağmen karşılaşılan bu ayrım noktası ve onun temelinde daha derin bir angajman ile diğer farklılıkların körüklenmesi, Iraklılar

---

[328] Geoffrey Kemp, *Iran and Iraq: The Shia Connection, Soft Power and the Nuclear Factor*, United States Institute of Peace, Special Report 156, No. 2006, s. 2.

[329] "Iraq PollMarch 2007: In Graphics", BBC, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6451841.stm, 19.03.2007, Erişim Tarihi: 01.10.2010.

[330] Anne Garrels, "Iran's Influence on Najaf Worries Many Iraqis", NPR, Morning Edition, http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=18567815, 31.01.2008, Erişim Tarihi: 03.10.2010.

[331] Terhalle, 2007., s. 74.

arasında dış müdahale duygusu yaratmaktır.[332] Öte yandan Irak'takine bir tezat oluşturacak şekilde İran milliyetçiliğinin çerçevesini din faktörünün belirlediği de ifade edilmektedir.[333] Dolayısıyla bir ulusun temel birleştirici dinamiklerinden biri olan milliyetçilik kavramının çıkış noktasının farklı olmasının, bu ülkeler arasında bir ittifak içerisine girilmesini engelleyecek derecede ciddi, temel bir bakış açısı farkı doğmasına sebep olduğu değerlendirilmektedir.

3.3.2. Dış Faktörler

Ortadoğu bölgesinde bir Şii Hilali'nin oluşmasını engelleyen dış faktörler Şii öğretisi ya da Şii dünyası içerisindeki ayrımlardan ziyade ülkelerin dış politik yaklaşımları ya da bölgesel tehdit algılamaları gibi daha küresel unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede bölgede yerleşik Şiilerin yeni bir Şii devletinden ziyade kendi ülkelerinin siyasi sistemi içerisinde daha fazla hak ve yetki istemeleri ve Şii Hilali'nin bir parçası olacağı iddia edilen Körfez ülkelerinin İran'dan ciddi güvenlik tehdidi algılaması ile (İran açısından bakıldığında) Şiiliğin bir amaç değil, İran'ın dış politik hedeflerini gerçekleştirebilmek için kullandığı araçlardan biri olması dış faktörler arasında sayılabilir.

---

[332] Ibid.

[333] Halliday, 2005. s. 204.

3.3.2.1. Bölge Devletlerinde Bulunan Şiilerin Yeni Bir Devlete Sahip Olmaktan Çok Mevcut Sisteme Daha Fazla Entegre Olma Arzusu

Ortadoğu tarihinde genel olarak Şii kesim ezilmiş ve baskı altında tutulmuş bir kitleyi oluşturmaktadır. Ayrıca Şiilerin uğradıkları zulme karşı gösterdikleri tepkilere ülke yönetimleri ve Sünni aşırılıkçılar tarafından orantısız tepkiler verilmesi sonucu ciddi kitlesel can kayıplarına da maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu acı tecrübelere Şii öğretisinin içerisinde bulunan siyasete girmemek yönündeki telkin de eklenince bölge Şiilerinin, isyankar yapılar yerine siyasi sistem içerisinde daha fazla hak sahibi olmalarına vesile olacak alternatif yollar arayan uzlaşmacı yapıları desteklemeye başladıkları kanaatine varılmaktadır.

Bugün yaşanan sürece geri dönüldüğünde Irak'ta Sistani'nin önderliğinde başlatılan 'Bir Kişi Bir Oy' sloganının diğer ülkelerde de yankılandığı görülmektedir. Bu formül reklamı, bünyesinde Şii bulunan bütün Ortadoğu ülkelerinin seçimleri sırasında kullanılmıştır. Birçok kimse, bir Şii dirilişinden söz etmenin abartı olacağını düşünürken, Şii siyasi eylemciliğinin arttığına dair belirgin emareler bulunmaktadır.[334]

> "1979 yılından bu yana devrimci Şii isteğinin boyutunu kritik ölçüde şekillendiren İranlı liderlerin söylemleri değil, Körfez ülkelerinin iç politikalarıdır. Sünni yöneticilerle Körfez'in Şiileri arasında kusurlu olmakla birlikte siyasi bir çözüm bulunmuştur. Suudi Arabistan ve Bahreyn örnekleri, hükümetlerin, Şii nüfusların uyumuna yönelik benimsedikleri belirgin yaklaşımlarını göstermektedir."[335]

---

[334] Abdel-Latif, 2007.

[335] Terhalle, 2007. s. 70.

Şii unsurların siyasi anlamda hareketlenmeye başlamasıyla vücut bulan söz konusu değişimin en kritik dönüm noktası 11 Eylül 2001 saldırıları olmuştur. Zira bu tarihten sonra arka arkaya gelişen olaylar neticesinde Irak'ta Şii ağırlıklı bir hükümet kurulmuş ve bunu bölgedeki diğer Şiilerin de hak talep etmeye başlaması süreci izlemiştir.

Bu noktada tartışılması gereken Şii siyasal isteklerinin 11 Eylül olayı hiç yaşanmasaydı yine bu noktaya gelip gelmeyeceği hususudur. Söz konusu problematiğe tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında ise siyasi talep sürecinin 11 Eylül'den çok daha önce başladığı görülmektedir.[336] Dolayısıyla tarihi olarak zaten gerçekleşmekte olan bir sürecin 11 Eylül süreci neticesinde sadece hızlandırılmış olabileceği yorumu yapılabilir. Kaldı ki henüz bu da kesin değildir. Uluslararası ilişkiler disiplininde tarihi süreçlere bakıldığında on yıllarla ifade edilen dönemlerin, toplumsal ve siyasi dönüşümlerden söz konusu olduğunda aslında kısa zaman aralıkları olarak nitelendirilebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla günümüz konjonktüründeki dalgalanmadan etkilenerek Sünni yönetimlere yapılan yeni hak taleplerinin, Şii camia açısından sonuçlarının henüz alınmadığı düşünülebilir. Zira söz konusu sürecin, daha demokratik bir yapıya yönelen ve bunu sindirmiş Ortadoğu devletleri görünümünde ya da iktidarlarını paylaşmak istemeyen ve bu tür hakları hâkimiyetlerine yönelik bir sarsılmanın başlangıcı olarak algılayan yönetimlerin yeni baskı uygulamaları şeklinde yansıma ihtimali de bulunmaktadır.

---

[336] Bu konuda bir örnek için II. Bölüm'de yer alan Irak ve Suudi Arabistan alt başlıkları incelenebilir.

3.3.2.2. Körfez Ülkelerinin İran'dan Tehdit Algılaması

Şii Hilali'nin karşısındaki en büyük engellerden birini bizzat söz konusu hilalin parçalarını oluşturacak ülkelerin lider ülke olduğu öne sürülen İran'a yönelik ciddi tehdit algılamaları oluşturmaktadır. Hatta 2003 sonrası ortaya çıkan Şii dirilişine bu açıdan bakıldığında, bölgede yeni bir oluşum teşkil edilecekse bile bunun İran güdümündeki bir Şii Hilali doğrultusunda olmasından ziyade, bilakis, İran'a karşı bir yapılanmaya gidilmesi yönünde seyredebileceği değerlendirilmektedir. Zira yeniden güçlenen Şii teorisi, ABD, Arap rejimleri ve özellikle Körfez ülkelerindeki monarşiler tarafından benimsenen politikaları etkileme eğilimindedir; çünkü bu ülkeler İran tarafından ortaya konulan herhangi bir arzuyu kesinlikle düşmanca görmektedir.[337] Körfez ülkelerinin son dönemde, ve barış zamanında, yaptığı silah tedariki bu düşünceyi desteklemektedir. Buna göre Arap ülkeleri, özellikle İran'dan geldiği söylenen tehdide karşı konumlarını güçlendirmek amacıyla toplamda 123 milyar Dolar'ı bulan bir silah alımına yönelmiştir.[338] Kaldı ki söz konusu alımın bir Şii korkusundan kaynaklandığına dair yorumlar da yapılmıştır.[339]

Öte yandan Arapların Irak'taki gelişmeler karşısında çok da ciddi bir hareketlilik içerisinde bulunmadığı, aksine buradaki endişelerine rağmen sadece gözlem yapmakla yetindiklerine dair yorumlara da yer vermek gerekir. Buna göre,

---

[337] Harling ve Yasin, 2006.

[338] "Gulf State in $123 bn US Arms Spree", *Financial Times*, 20.09.2010.

[339] James Drummond, "Sunni-led Arab States on Alert over Shia Iran", *Finantial Times*, 23.09.2010.

Arapların Hizbullah'ı eleştirmesi ya da İran'a karşı duyduğu endişe mezhebe değil, siyasi sebeplere dayalıdır.[340]

3.3.2.3. Şiiliğin İran İçin Bir Amaç Değil Araç Olması

İran, kullandığı retorik aracılığıyla gizlediği dış politik gayeleri dolayısıyla özünde ne kadar samimi olduğu sorgulanması gereken bir devlettir. Diğer bir deyişle İran, 'kutsal' olma özelliğine rağmen, her devlet geleneğine sahip yönetimin sahip olması gerektiği gibi, çıkarları doğrultusunda hareket eden bir devlet olarak Şiiliği de bir amaç değil, araç olarak kullanabilmektedir.

Buna en yakın tarihli örnek Azerbaycan'dır. Bilindiği gibi Azerbaycan'ın nüfusunun büyük kısmı (yaklaşık %70) da Şii'dir, ancak İran ile aralarında, İran'da yaşayan Türk kökenli unsurlardan kaynaklanan bir çatışma ortamı bulunmaktadır. Şii Hilali teorisine göre İran'ın Şiilik babında samimi ve sürekli bir ittifak ve işbirliği içerisinde olması gerekmektedir. Oysa İran bölge Şiilerini kendi rejimi ve devletinin çıkarı için kullanmaya çalışmakta ve tabi ki çıkarlarına ters düştüğünde Azerbaycan örneğinde olduğu gibi, Şiiliği görmezlikten gelebilmektedir.[341] Bu durum, İran'ın kendi dış politika jeopolitiği ile Şii jeopolitiği, arasında ikilemde kaldığında birincisini tercih ettiğini göstermektedir. Buradan, Şii jeopolitiğinin, İran dış politikasının ana güzergâhı olmaktan ziyade bir türevi/yardımcısı konumunda olduğu kanaatine varılabilir.

---

[340] "Dikkatleri çeken bir olgu, Arap ülkelerinin 'Sünni' Filistin HAMAS örgütü ile soğuk ilişkileridir. Ayrıca Arap ülkeleri 'Sünni' El Kaide'ye karşı da savaşmaktadır. Yani Arap karakteri katılımcı değildir." Hasan, 2006.

[341] Abdel-Latif, 2007.

Öte yandan İran açısından, Ortadoğu'da bir Şii uyanışından faydalanmak istemenin doğal olduğu da belirtilmelidir. Bununla birlikte, 1979 Devrimi'nin yalnızca Şii değil, tüm yapı taşlarıyla İslam'a dayanan, İslami karakterli bir devrim olduğu da unutulmamalıdır. Bu nedenle, İran rejiminin bir Şii rejimi olarak adlandırılmasının eksik bir tanımlama olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca İran'ın bölgesel hegemonya kurmaya yönelik hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için istikrarlı bir Ortadoğu'ya ihtiyaç olduğu ve bu nedenle de İran'ın bölgede herhangi bir istikrarsızlık yaratacak, kendi aleyhine dönebilecek yeni yapılanmaları teşvik etmesinin de kendi menfaatlerine uygun düşmediği hesabını yapmış olacağı düşünülmektedir.

Diğer bir bakış açısıyla, Şii Hilali gibi bir projesi olmasa bile, böyle bir olasılıktan bahsedilmesi, İran'ın hegemonik etkisinin güçlendirilmesine hizmet edeceği için bir bakıma İran lehine bir hareket olacaktır. İran, şimdilik bu söylemi kendi lehine kullanacak bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak bu durum, söz konusu iddianın aynen ya da şekil değiştirerek tekrar gündeme getirilmesi halinde tekrar kullanılmayacağı anlamına da gelmemektedir. Ancak böyle bir durumda dahi İran, kuşkusuz, çeşitli engellerle karşılaşacaktır. Bunlardan ilki Ortadoğu'da yer alan güçlü oyunculardır ki bunların başında da ABD gelmektedir. ABD'nin bugün Afganistan'daki ve Irak'taki cepheleriyle fiilen İran'ın komşusu olması suretiyle küresel güç sıfatının yanı sıra bölgesel güç titrini kazandığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla ABD'nin bölgedeki siyasi ve askeri varlığının böyle bir iddiada bulunması durumunda İran'ın önündeki en ciddi engel olacağı düşünülmektedir.

Buna ilaveten genel anlamda İran dış politikasının Ortadoğu boyutunun ABD'nin bölgedeki varlığı ve etkinlik faaliyetlerine karşı mücadele etmek ile Filistin

davası olmak üzere temelde iki husus üzerine odaklandığı gözlemlenmektedir. Burada dikkat çekici olan, her iki konunun da Şiilikle hiçbir bağlantısının olmamasıdır. Dolayısıyla İran'ın bölgesel ya da küresel dış politikasında mezhepsel donelerin çok daha ötesinde bir politika güttüğü söylenebilir.

SONUÇ

Hz. Muhammed'in 632'de ölümünün ardından ortaya çıkan Şiilik, İslamiyet'in -Sünnilikten sora- ikinci büyük mezhebidir. Lübnan'dan Pakistan'a uzanan hat boyunca yerleşik bulunan Şiiler uzun bir süre vatandaşı oldukları ülkelerin yönetimlerinden uzak tutulmuş hatta hak sahibi olmak bir yana, bu yönde çoğu yerde çoğunluğu ya da azımsanamayacak büyüklükte bir kitleyi oluşturmalarına rağmen, azınlık muamelesi görmüşler veya çeşitli asimilasyon politikalarına tabi tutulmuşlardır. Ancak Şii öğretisinin mücadeleci yapısı gereği Şii topluluklar kendi varlıklarını, inanç sistemlerini ve ibadet yerlerini korumayı başarmışlardır.[342]

Şii mezhebi başta Ortadoğu olmak üzere Hindistan'a kadar uzanan bir coğrafyada hakim durumdadır. Ancak bu mezhep bölge dinamiklerine uzak -çoğunlukla Batılı- bakış açısının aksine, kendi içerisinde bir yeknesaklık taşımamaktadır. Şii nufus, İran haricinde, coğrafi olarak dağınık ve parçalanmıştır; ayrıca siyasi bir bütünlükten uzaktır. Şii dünyası içerisindeki farklılıkların başında Şii halklarının yerel sosyal, siyasi ve ekonomik şartlarla şekillenmesi gelmektedir. Diğer bir deyişle Şiiliğin, Ahbari-Usuli ekolleri olarak bölünmesi gibi Onikicilik, Zeydilik ve İsmaililik gibi alt dallara da ayrılması dolayısıyla parçalı bir yapı teşkil etmesinden ötürü, Şii unsurlar vatandaşı oldukları devletlerin iç politikalarına göre şekillenen *sui generis* iç yapılara sahiptirler.

Şii dünyası içerisindeki en temel ayrışma nedenlerinden biri, mezhep içerisinde oluşan öğreti ayrımının zamanla kökleşerek bir 'ekol rekabeti' şekline bürünmüş

[342] "The Shiite Question in Saudi Arabia", 2005. s.2.

olmasıdır. Zira Necef (Ahbari)-Kum (Usuli) rekabeti olarak adlandırılabilecek bu durum aynı zamanda her iki ekolün temsilcileri (Sistani ve Hamaney) bünyesinde derinleşerek devam etmektedir. Bugün, Şii dünyası içerisinde iki merkez bulunmakta ve bunlar, Velayet-i Fakih doktrini çerçevesinde siyasete karışma ya da karışmama, konjonktürü yorumlama, *mukallid*leri yönlendirme ya da taraftar toplama gibi temel konular üzerinde ciddi fikir ayrılığı yaşamaktadır.

Ayrıca Şii dünyası içerisinde etnik kökene dayanan bir rekabet noktası da bulunmaktadır. Buna göre Fars ve Arap kökenli Şii mezhebi mensupları arasında, birbirlerini Sünnilerle eş tutacak kadar ayrımcı düşünen marjinal kitleler dahi bulunmaktadır. Söz konusu rekabet, Arap kökenli Şiilerin Irak'ta iktidara gelmesinin ardından her geçen gün daha da derinleşmektedir.

Öte yandan Arap dünyasının da kendi içerisinde siyaseten bir birlik içerisinde bulunmadığı ve subjektif yorumlarıyla attıkları adımlardan dolayı ortak çıkar noktalarını göz ardı ettikleri bilinen bir husustur. Diğer bir deyişle Farslarla ittifak kurmak bir yana, Arap dünyasının kendi içerisinde herhangi bir birlik kurabilmesi dahi -bugün için- mümkün görünmemektedir.

Buna ilaveten bölgede, ulusal çıkarların öncelikli tutulduğu gerçeği, ortak bir inanç sistemine/mezhebe dayanan sınırlar ötesi bir hareketin yayılmasını ciddi ölçüde sınırlandırmaktadır. Bu çerçevede milliyetçilik kavramının gücü de küçümsenmemelidir. Zira söz konusu kavram, bölgede mezhep bağlarının ötesine geçmek suretiyle, bu temelde kurulmaya çalışılan siyasi ilişkileri zayıflatmaktadır.

Diğer bir dışsal engel olarak İran'ın bölge devletleri, özellikle de Körfez bölgesi üzerinde tehditkar bir etkiye sahip olması sayılabilir. Diğer bir deyişle, bir

Şii Hilali oluşumunun -bir şekilde- gerçekleşmesi ihtimalinin dahi, bunun İran güdümünde olması ihtimalinden çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Zira Körfez ülkelerinin İran'a yönelik ciddi bir tehdit algılaması içinde bulunduğu ve bu tehdidi dengeleyebilmek amacıyla gerek bölge dışı (ABD gibi) gerekse bölge içi (Körfez İşbirliği Konseyi, KİK gibi) ittifak arayışları içerisinde olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin kendi isteği (ve organizesi) ile İran liderliğindeki herhangi bir oluşuma dâhil olmak suretiyle kendi güvenlik denklemlerinin tersine hareket etmesi olasılığının bulunmadığı değerlendirilmektedir.

Konuya İran açısından bakıldığında ise farklı bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Zira Şii öğretisi, İran devlet sistemi içerisinde siyasallaşmıştır ve idarenin üç erki ile birebir bütünleşmiştir. Safevi hanedanı döneminden itibaren bilinçli bir devlet politikası sonucunda milli kimlikle özdeşleştirilen Şii öğretisi, Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen Velayet-i Fakih doktrininin, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında yaşanan süreç neticesinde uygulamaya geçirilmesi sonucu resmen (İran'da) iktidara gelmiştir. Ancak söz konusu süreç, Ortadoğu devletleri içerisinde, bünyesinde Şii unsur (azınlık ya da çoğunluk) bulunduran diğer bölge otoriteleri açısından olumsuz addedilen sonuçlar doğurmuştur. Bu çerçevede bölge Şiileri, 1979'daki devrimden etkilenmiş olmakla birlikte, bu devrimin rüzgârından, kendi ülkelerindeki siyasal sistemi değiştirerek şeriat kurallarının en sert biçimde uygulanacağı bir İslam cumhuriyetinin kurulmasından çok, mevcut sistem içerisinde daha fazla hak istemek/daha görünür olmak yönünde etkilenmişlerdir.

Öte yandan Şiilik söz konusu olduğunda İran'ın konuya son derece pragmatist yaklaştığı ve bu kavramı kendi politik amaçları için bir amaç olmaktan çok bir araç olarak kullandığı bilinmektedir. Dolayısıyla bir Şii Hilali'nin oluşumu ve İran'ın bu

yönde samimi bir yönlendirici-bütünleştirici role sahip olduğu iddiası güvenilir temellere dayanmamaktadır.

Konuya tarihsel olarak bakıldığında Şiilerin yaşadığı siyasal süreç içerisinde son dönemeci ABD'nin Irak müdahalesi oluşturmaktadır. Şii öğretisinin siyasi talepler ile hareketlendiği en yakın tarihli dönüm noktasını ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında ortaya çıkan 'Şii yükselişi' teşkil etmektedir. Bu kavram ABD'de yaşayan İran kökenli akademisyen Vali Nasr tarafından dile getirilmiştir ve bununla eş zamanlı olarak bölgedeki Sünni yönetimlerin de desteğini almıştır. Buna göre Şiilik, yeniden harekete geçmiştir ve İran dışındaki tüm bölge devletleri açısından iktidarlarının bir meşruiyet problemine düşmesi riski açısından bir tehdit oluşturmaktadır.

Burada dikkat çekici nokta Şii Hilali düşünceleri çerçevesinde bir Şii uyanışından bahsedilirken aslında Ortadoğu'da mezhep temelli bir ayrışmadan söz ediliyor olmasıdır. Dolayısıyla bölgedeki Şii varlığının yeniden dini temelli bir politik fikir ve politika birliği oluşturmasına kadar gidebileceğine işaret eden husus, mezhep çatışması riskini çağrıştırmaktadır. Ancak söz konusu yorumun hatalı olduğu değerlendirilmektedir. Zira Ortadoğu Şiileri arasında bir birlik gerçekleşirse bu, mezhepsel saiklerden çok, birçok yerde çoğunluğu oluşturmalarına rağmen bölgede Sünni yönetimlerce yıllardır baskı altında çeşitli asimilasyon politikalarına tabi tutulmalarına duyulan tepkiden kaynaklanacak olmasından ötürü (dini değil) sosyo-ekonomik temelli olacaktır.

Söz konusu yargıya paralel ifadeler çeşitli akademisyenler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin, Columbia Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nden Profesör Jean-François Seznec bu konudaki görüşlerini: "Şii Hilalına' inanmak fazla

kolaycılıktır. Haritaya baktığınızda çok anlamlı gibi görünebilir. Ancak, belli bir ölçüde canlanma olmakla birlikte, bölgenin kontrolünün ele geçirilmesi senaryosuna dek işi götürmek biraz abartılıdır." [343] şeklinde aktarırken Nixon Merkezi'nden bir analizci olan Alexis Debat İran ve çevresinde hakim olan Fars kökenlilere karşı Araplardaki derin düşmanlığı vurgulayarak: "'Şii ekseni' iddiasını hiç kabul etmiyorum. Pek çok kişi bu terimleri siyasi nedenlerle kullanmaktadır. Ancak Şiilik çok çeşitlidir; pek çok fraksiyon ve birbiriyle çatışan pek çok itikat vardır." yorumunda bulunmuştur.[344]

Öte yandan Şii Hilali teorisi, bu yapının bir parçası olacağı iddia edilen taraflarca da eleştirilmekedir. Örneğin, Bazı Lübnanlı Şii düşünürler en önemli fay hatlarının mezhepsel değil siyasi olmaya devam edeceğini ileri sürmekte Ortadoğu çatışmasını ve siyasetini yalnızca mezhepsel bir çerçeveye almanın bölgeyi uygulanabilir devlet modelleri yerine aşiretlere, mezheplere ve toplumlara indirgeyen sömürgeci teşebbüsün tekrarından başka bir şey olmadığını düşünmektedirler.[345] Zira Hizbullah Genel Sekreteri Hassan Nasrallah'ın konuşmalarında sürekli vurguladığı hususlardan biri de 'bütün Şiilerin aynı kefeye konulamayacağı'dır.[346] Nasrallah'ın bu söylemi, direniş hareketini, diğer yerlerdeki Şii siyasi gruplardan, özellikle de işgalcilerle yakın ilişkiler içinde olan Şii gruplardan ayrı tutma çabası olarak değerlendirilebilir.

---

[343] Jason Burke, "Are the Shias on the Brink of Taking Over the Middle East?", *Guardian*, 23.07.2006.

[344] Ibid..

[345] Abdel-Latif, 2007.

[346] Ibid.

Sonuç olarak, her ne kadar Ortadoğu Şiilerinin bu tarihten sonra bir canlanma yaşadığı bilgisi doğru olsa da bu kitlenin İran güdümünde bir ittifak içerisine girmek suretiyle bölgesel ve küresel politikalar belirleyebilecek kadar güçleneceği savının gerçekleşmesi ihtimalinin yok denecek kadar az olduğu değerlendirilmektedir.

Bu durumda İran'ın Ortadoğu'da bir Şii Hilali gerçekleştirme amacında olduğu iddiasının, ABD'nin Irak müdahalesi ile kendi otoriter yönetimlerinin meşruiyetinin sorgulanmasına yönelik bir tehdit algılaması içerisine girilmesi sonucu, Sünni devletlerin hedef saptırma stratejisi çerçevesinde öne sürüldüğü, bu iddianın dile getirilmesi aşamalarında ise İsrail ve ABD kanadından bazı 'seçkin' kişilerin desteğinin alındığı değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla bir Şii Hilali oluşturulması için gerekli şartların bulunmadığı ve çıkar temelinde gelişen uluslararası ilişkiler dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda bunun ileriki dönemde de gerçekleşme ihtimalinin yok denecek kadar az olduğu kanaatine varılmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abrahamian, Ervand, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, California, University of California Press, 1993.

Ahavi, Şahruh, *İran'da Din ve Siyaset: Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri*, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Yöneliş Yay., 1980.

Ayhan, Veysel, Yemen İç Savaşı: İktidar Mücadelesi, Bölgesel Etkiler ve Türkiye ile İlişkiler, Ankara, ORSAM, 2010, Rapor No. 10.

Balbay, Mustafa, *İran Raporu*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2006.

Balbay, Mustafa, *Suriye Raporu*, Cumhuriyet Kitapları, 2006.

Bengio, Ofra, Ben-Dor, Gabriel, *Minorities and the State in the Arab World*, Colorado, Lynne Rienner Publishers, Inc., 1999.

Boran, Yıldırım, *Lübnan'daki İran Hizbullah*, İstanbul, Siyah Beyaz Yayınları, 2007.

Bouillon, Markus E. Mlone, David M.,, Rowswell Ben, *Iraq: Preventing A New Generation of Conflict*, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2007.

Brezezinski, Zbigniew, Gates Robert M., *İran'ın Zamanı Geldi*, Çev. Sermin Karakale, İstanbul, Profil Yay., 2006.

Büyükkara, Mehmet Ali*, İhvan'dan Cüheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul, Rağbet Yay., 2004.

Camii, Muhammed Mescid-i, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, Çev. Malik Eşter, İstanbul, İnsan Yay., 1995.

Cole, Juan, *Engaging the Muslim World*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2009.

Cole, Juan, *Sacred Space and Holy War: The Politics, Culture and History of Shi`ite Islam*, London/New York, I.B.Tauris Publishers, 2002.

Cole, Juan R.I., *The Ayatollahs and Democracy in Iraq*, ISIM Papers 7, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.

Day, Stephen, *Yemen: On the Bring: The Political Challenge of Yemen's Southern Movement*, Washington DC, Carnegie Endowment for International Peace, 2010, Number 108.

Duss, Matthew Juul, Peter, *The Fractured Shia of Iraq: Understanding The Tensions Within Iraq's Majority*, Washington DC, Center for American Progress, 2009.

Erdoğdu, Hikmet, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2008.

Ehteshami, Anoushirevan, Zweiri, Mahjoob, *Iran and the Rise of Its Neoconservatives*, London, I.B. Tauris, 2007.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, Selçuk Yay., Sekizinci Baskı, 1996.

Fuller, Graham Francke, Rend, Rahim, *The Arab Shi'a: The Forgotten Muslims*, New York, St. Martin's Press, 1999.

Goldschmidt, Jr Arthur., Lawrence, Davidson, *A Concise History of Middle East*, Eight Edition, Colorado, Westview Press, 2006.

Gölpınarlı, Abdülbakıy, *Ondört Masum Hz. Peygamber (S.M.) Hz. Fatıma (A.M.) ve Oniki İmam (A.M.)*, İstanbul, Der Yay., 1989.

Hajiousefi, Amir M., "Whose Agenda is Served by the Idea of a Shia Crescent?", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 8, No. 1, Spring 2009.

Horowitz, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press, 1985.

Hosseini, Ziba Mir, Richard Tapper, *Islam and Democracy in Iran: Eskhevari and the Quest for Reform*, New York, I.B.Tauris, 2006.

Hoveyda, Fereydoun, *The Shah and the Ayatollah: Iranian Mythology and Islamic Revolution*, Connecticut, Praeger, 2003.

Lambton, Ann, *Qajar Persia*, Eleven Studies, Austin, University of Texas Press, 1987.

Lewis, Bernard, *İslam'ın Siyasal Dili*, Çev. Fatih Taşar, İstanbul, Rey Yayıncılık, 1992.

Louer, Laurence, *Transnational Shia Politics: Religious and Political Networks in the Gulf*, New York, Columbia University Press, 2008.

Karadeniz, Yılmaz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul, Bakış Yay., 2006.

Khosrakhavar, Farhad, Roy Oliver, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, Çev., İsmail Yerguz, İstanbul, Metis Yay., 1999.

Kinzer, Stephen, *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*, İstanbul, İletişim Yay., 2004.

Melville, Charles, *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, New York, I.B.Tauris, 2006.

Mitchell, Colin P., *The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric*, New York, I.B.Tauris, 2009.

Moin, Baqer, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, Çev. Osman Cem Önertoy, Ankara, Elips Yay., 2005.

Mutlu, İsmail, *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, İstanbul, Mutlu Yay, 1995.

Nakash, Yitzhak, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şiiler*, Çev. Metin Saltoğlu, Ankara, Elips Yayınları, 2005.

Nasr, Vali, *The Shia Revival: Hoıw Conflicts within Islam Will Shape the Future*, New York, W. W. Norton & Company, 2006.

Newman, Andrew J., *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, New York, I.B.Tauris, 2006.

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., No. 92, 1993.

Öz, Mustafa, *İmamiye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1995.

Parsi, Trita, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*, New Haven, Yale University Press, 2007.

Rafsancani, Haşimi, *Hatıralar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.

Rubin, Barry, *The Truth Abaut Syria*, New York, Palgrave Macmillan, 2007.

Sadjadpour, Karim, *Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader*, Washington DC, Carnegie Endowment for International Peace, 2008.

Sarıkaya, Yalçın, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul, Ötüken Yay., 2008.

Sobhani, Ayatollah Jafar, *Doctrines of Shi'i Islam: A Compendium of Imami Beliefs and Practices*, Çev. Reza Shah-Kazemi, London/New York, I.B.Tauris Publishers, 2001.

Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Elif Kitabevi, 2006.

Tebatebai, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Ulema ve Dini Otorite*, Çev. Kutlukhan Eren, İstanbul, İnsan Yay., 1995.

Thaler, David E. ve diğerleri, *Mullahs, Guards and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics,* kent, RAND National Defence Researche Institute, 2010.

Uyar, Mazlum, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2004.

Ünlü, Abdullah, *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, İstanbul, Evrensel Yay., 1996.

Üstün, İsmail Safa, *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, İstanbul, Birleşik Yay., 1999.

Van Dam, Nikolas, *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, Çev. Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvik, İletişim Yay., 2000.

Vaziri, Mostafa, *Iran as Imagined Nation: The Construction of National Identity*, New York, Paragon House, 1993.

Wiley, Joyce N., *Irak Şiileri*, Çev. Metin Mutanoğlu, Osman Baş, İstanbul, Ekin Yayınları, 2004.

SÜRELİ YAYINLAR

Adıbelli, Barış, "İran'ın Avrasya Açılımı", *Cumhuriyet*, 02.02.2009.

Akgün, Birol, "Şu Yemen İlleri Ne de Yamandır...", *Stratejik Düşünce*, Yıl 1, Sayı 3, Şubat 2010.

Ali-Dib, Szanto, "Inter-religious Dialogue in Syria: Politics, Ethics and Miscomm Unication", *Political Theology*, Vol. 9, No. 1, 2008.

Ashtiani, Ali, "Cultural Formation in a Theocratic State: The Institutionalization of Shiism in Safavid Iran", *Social Compass*, Vol. 36, No. 4, 1989.

Atlıoğlu, Yasin, "Suriye Dış Politikası'nda Güç ve Güvenlik İlişkisi", *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009.

Ayhan, Veysel, "Türkiye-Kuveyt İlişkileri: Irak Savaşı Sonrasında Çatışan Çıkarlar ve Yeni İşbirliği Olanakları", *Ortadoğu Analiz*, Haziran 2009, Cilt 1, Sayı 6.

Ayhan, Veysel, "Yemen Sorunu ve Suudi Arabistan'a Etkisi: Selefi-Şii Gerginliğinin Çatışmaya Dönüşmesi Olasılığı", *Ortadoğu Analiz*, Şubat 2010, Cilt 2, Sayı 14.

Balcı, Kerim, "Irak Azınlıkları ve Saddam sonrasında Irak yönetimi", *Zaman*, 16.04.2003.

Blanford, Nicholas, “Shii-Sunni ‘Rift’ a Worry Across Region”, *USA Today*, 13.04.2006.

Burke, Jason, “Are the Shias on the Brink of Taking Over the Middle East?”, *Guardian*, 23.07.2006

Cole, Juan, “A ‘Shite Crescent’? The Regional Impact of the lraq War”, *Current History*, Cilt 105, No. 693, Ocak 2006.

Cole, Juan, Katzman, Kenneth, Sadjadpour, Karim, Takeyh, Ray, “A Shia Crescent: What Fallout For The United States?”, *Middle East Policy*, Vol. XII, No. 4, Winter 2005.

Copley, Gregory R., “Hariri’s Death: A Planned Catalyst for Resumed Major Conflict Allows Iran to Push Back Its Frontiers,” *Defense & Foreign Affairs* Strategic Policy, Vol. 33, February 2005.

Drummond, James, “Sunni-led Arab States on Alert over Shia Iran”, *Finantial Times*, 23.09.2010.

El Marashi, İbrahim, “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi’nden 2003 Irak Savaşı’na”, *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, 2007.

Ertan, Fikret, “İran’da Hüccetiye Gölgesi”, *Zaman*, 22.06.2006.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, ASAM Yay., 2007.

Fuller, Graham E., “The Hizballah-Iran Connection: Model for Sunni Resistance”, *The Washington Quarterly*, Vol. 30, No. 1, Winter 2006-07.

Helfont, Samuel, "The Muslim Brotherhood and the Emerging 'Shia Crescent'", *ORBİS*, Vol. 3, Issue 2, 2009.

Hirst, David, "Arab Leaders Watch in Fear as Shia Emancipation Draws Near", *Guardian*, 22.01.2005.

Hunter, Shireen T., "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün mü?", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, ASAM Yay., 2007.

Kaplan, Seth, "A New U.S. Policy For Syria: Fostering Political Change in A Dıivided State", *Middle East Policy*, Vol. 15, No. 3, Fall 2008.

Keddie, Nikki, "Iran: Understanding: A Historian's View", Middle East Review of International Affairs, Vol. 2, No. 3, September 1998.

Kelidar, Abbas R., "Religion and the State in Syria", *Asian Affairs*, 01.02.1974.

Kemp, Geoffrey, *Iran and Iraq: The Shia Connection, Soft Power and the Nuclear Factor*, United States Institute of Peace, Special Report 156, No. 2006.

Keskin, Arif, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, 2007.

Khalaf, Roula, "Resurgent Iran Lays Down a Challenge to Arab Leaders", *Financial Times*, 01.01.2007.

Khalaji, Mehdi, "The Last Marja: Sistani and the End of Traditional Religious Authortiy in Shiism", *Policy Focus*, No. 59, Washington Institute for Near East Policy, 2006.

Lawson, Fred, "Bahrain's Electoral Campaign Starts to Ignite*", Arab Reform Bullettin*, 15.09.2010.

Lucas, Ivor, "The Paradox of Syria", *Asian Affairs*, Vol. 25, Issue 1, February 1994.

Martin, Walker, "The Revenge of the Shia", *Wilson Quarterly*, Sonbahar, 2006.

Mirbaghari, Farid, "Shi'sm and Iran's Foreign Policy", *The Muslim World*, Vol. 94, October 2004.

Morris, Peter, "The Ayatallah Khomeini", *History Today*, June 1981.

Nasr, Vali, "Regional Implications of Shi'a Revival in Iran*", the Washington Quarterly*, Cilt 27., No.3, Yaz 2004.

Nasr, Vali, "Şii Yükselişi", *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, ASAM Yay., 2007.

Nasr, Vali, "When the Shiites Rise", *Foreign Affairs*, Cilt 85, No. 11. Temmuz/Ağustos 2006.

Obaid, Nawaf, "Stepping into Iraq: Saudi Arabia Will Protect Sunnis if the U.S. Leaves", *The Washington Post*, 29.11.2006.

Pelham, Nicolas, "The Reawakening of Arabian Shiism", *A New Muslim Order: The Shia and the Middle East Sectarian Crisis*, New York, I.B.Tauris, 2008.

Pinauld, David, "Hidden Prayer in Yemen", *Islam and the Problem of Religious Intolerance*, Vol. 201, Issue 17, 12.07.2009.

Pipes, Daniel, "The Alawi Capture of Power in Syria," *Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4, 1989.

Proctor, Pat, "The Mythical Shia Crescent", *Parameters*, Spring 2008.

Rathmell, Andrew, "Opposition in the Gulf-Further Insights", Jane's Intelligence Review 7, No. 7, July 1995.

Ross, Dennis, “U.S. Policy Toward a Weak Assad”, *The Washington Quarterly*, Vol. 28, No 3, Summer 2005.

Rouleau, Eric, “Khomeini's Iran”, *Foreign Affairs*, Vol. 59, Issue 1, Fall 1980.

Savoshi, Sussan, “Ayatollah Khomeini and the Contemporary Debate on Freedom”, *Journal of Islamic Studies*, Vol. 18, No. 1, 2007.

Sinkaya, Bayram, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Şii Jeopolitiği, Cilt 13, Sayı 3, 2007.

Solomon, John, “Saudi Arabia's Shiites and Their Effect on the Kingdom's Stability”, *Terrorism Monitor*, Vol. 4, Issue 15.

Sorenson, David S., “National Security and Political Succession in Syria”, *Mediterranean Quarterly*, Winter 1998.

Şahin, Mehmet, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006.

Tabler, Andrew, “Paradox Lost”, *Institute of Current World Affairs-ICWA Letters*, June 2006.

Talhamy, Yvette, “The Syrian Muslim Brothers and the Syrian-Iranian Relationship”, *Middle East Journal*, Vol. 63, No. 4, Autumn 2009.

Terhalle, Maximilian, “Are The Shia Rising?”, *Middle East Policy*, Vol. XIV, No. 2, Summer 2007.

Trofimov, Yaroslav, “Saudi Shiites See In an Invasion of Iraq”, *The Wall Street Journal*, 03.02.2003.

Tür, Özlem, “Protest in the Name of God: Islamist Movements in the Arab World”, *Perceptions*, Vol. VI, No. 2, June-July 2001.

Uyar, Mazlum, “Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi”, *Avrasya Dosyası*, *Şii Jeopolitiği*, Cilt 13, Sayı 3, 2007.

Uzun, Özüm, “Şii Nüfus”, *Global Strateji Enstitüsü*, yayımlanmamış proje çıktısı, 2006.

Vurmay, H. Miray, “Cehennemin Kapıları”, *Cumhuriyet Strateji*, 06.03.2006.

Wright, Robin, Peter, Baker, "lraq, Jordan See Threat to Election From Iran; Leaders Warn Against Forming Religious State", *Washington Post*, 08.12.2004.

Yamani, Mai, “The Two Faces of Saudi Arabia”, Survival, Vol. 50, No. 1, February-March 2008.

Zambelis, Chris, “The Strategic Implications of Political Liberalization and Democratization in the Middle East”, *Parameters*, Vol. 35, Autumn 2005.

Zisser, Eyal, “Bashar Al-Assad: In or Out of the New World Order?”, *The Washington Quarte*rly, Summer 2005.

ŞAHISLAR

Akdevelioğlu, Atay, Ankara Üniversitesi SBF.

Eickelman, Dale F., Dartmouth College, Hanover/ USA.

Riggs, Robert J., Visiting Assistant Professor Department of History Franklin & Marshall College.

İNTERNET KAYNAKLARI

MAKALELER

Abdel-Latif, Omaya, *The Shia-Sunni Divide: Myths and Reality*, http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=19047&prog=zgp&proj=zdrl,zme, 01-07.03.2007, Erişim Tarihi: 16.11.2007.

Ahrari, Ehsan, The Real Challenge From the 'Shia Crescent', http://www.antiwar.com/orig/ahrari.php?articleid=9398, 25.07.2006, Erişim Tarihi: 13.11.2007.

Al-Qudaihi, Anees, "Saudi Arabia's Shia Press for Rights", BBC Arabic Service, 24.03.2009, http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/middle_east/7959531.stm, Erişim Tarihi: 25.04.2010.

Al-Zaydi, Mshari, "What is the Point of Kuwait", *Asharg Alawsat*, 01.30.2008, http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=11956, Erişim Tarihi: 27.06.2010.

Dignity, Denied, Systematic Discrimination and Hostility toward Saudi Shia Citizens", *Human Rights Watch*, Eylül 2009, www.hrw.org., Erişim Tarihi: 06.06.2010.

Escobar, Pepe, "The 'Axis of Fear' Is Born", http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IB2Ak01.html, 02.02.2007, Erişim Tarihi: 30.09.2010.

Harling, Peter, Yasin, Hamid, "Iraq's Diverse Shia", *Le Monde Diplomatique*, September 2006,

http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4451&l=2, Erişim Tarihi: 16.11.2007.

Hasan, Mazin, "Orta Doğu'da 'Şii Hilal' Endişesi", http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1124&kat1=31&kat2=, 28.08.2006, Erişim Tarihi: 16.11.2007.

Hashemi, Nader, "Shia Crescent Rising", http://naderhashemi.com/Shia%20Crescent%20Rising.pdf, 12.08.2006, Erişim Tarihi: 28.09.2010.

Garrels, Anne, "Iran's Influence on Najaf Worries Many Iraqis", NPR, Morning Edition, http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=18567815, 31.01.2008, Erişim Tarihi: 03.10.2010.

Golpira, Hamid, "Red Shia Crescent Rising", http://www.tehrantimes.com/Index_view.asp?code=138048, 13.03.2007, Erişim Tarihi: 27.09.2010.

Hammond, Andrew, "Yemen Protests to Iran Over Shi'ite Rebels", *Reuters*, 31.08.2009, http://www.reuters.com/article/world-News/idUSTRE57U2MY20090831, Erişim Tarihi: 01.09.2008.

Hersh, Seymour M., "Did Washington Try To Manipulate Iraq's Election?", http://www.newyorker.com/archive/2005/07/25/050725fa_fact, 25.07.2005, Erişim Tarihi: 29.09.2010.

Jones, Toby, *Embattled in Arabia*, Combating Terrorism Center at West Point, http://www.ctc.usma.edu/publications/Embattled%20in%20Arabia%20Shi'i

s%20and%20the%20Politics%20of%20Confrontation%20in%20Saudi%20Arabia.pdf, Occasional Paper Series, 03.06.2009, Erişim Tarihi: 08.07.2010.

Keskin, Arif, "İran-Suriye İlişkilerine Analitik Bir Bakış", http://www.avsam.org/tr/a1736.html, 29.07.2009, Erişim Tarihi: 07.06.2010.

Laçiner, Sedat, "Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu", http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=320, 28.10.2008, Erişim Tarihi: 26.09.2010.

London, Herbert, *The Great Divide and the Bush Doctrine*, http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=4473, 20.02.2007, Erişim Tarihi: 15.11.2007.

Manaz, Abdullah, "Dünden Bugüne Suriye", *Stradigma.Com*, Kasım 2003, Sayı 10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_05.html, Erişim Tarihi: 28.09.2010.

Metz, Helem Chapin, *Persian Gulf States: A Country Study*, Washington, GPO for the Library of Congress, 1993, http://countrystudies.us/persian-gulf-states/19.htm, Erişim Tarihi: 27.06.2010.

Parados, Alfred B., Sharp, Jeremy M., *Syria: Political Conditions and Relations with the United States after the Iraq War*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 10.01.2005, http://fpc.state.gov/documents/organization/42483.pdf, Erişim Tarihi: 13.07.2010.

Peterson, Scott, "Shiites Rising: Islam's Minority Reaches New Prominence", *The Christian Science Monitor*, http://www.csmonitor.com/2007/0606/p01s03-wome.html, 06.06.2007, Erişim Tarihi: 29.09.2010.

Tür, Özlem, "Doç Dr. Özlem Tür'ün Prof. Raymond Hinnebusch ile Suriye Dış Politikası Üzerine Yaptığı Mülakat", *ORSAM*, 10.08.2009, http://www.orsam.org.tr/tr/orsamkonukgoster.aspx?ID=64, Erişim Tarihi: 11.09.2010.

Scheuer, Michael, Stephen, Ulph ve John, C.K. Daly, *Saudi Arabian Oil Facilities: The Achilles Heel of the Western Economy*, The Jamestown Foundation, May 2006, http://www.jamestown.org/uploads/media/Jamestown-SaudiOil.pdf, Erişim Tarihi: 10.07.2010.

Sotloff, Steven, "Bahrain's Shia Crackdown", *Foreign Policy*, 10.09.2010, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2010/09/09/bahrain, Erişim Tarihi: 30.09.2010.

Sullivan, Paul, "Who Are The Shia?", *History News Network*, http://hnn.us/articles/1455.html, 26.05.2003, Erişim Tarihi: 26.07.2010.

Teitelbaum, Joshua, *The Shiites of Saudi Arabia*, Center on Islam, Democracy and the Future of the Muslim World, http://www.currenttrends.org/printVersion/print_pub.asp?pubID=130, 21.04.2010, Erişim Tarihi: 30.04.2010.

Walker, Martin, "The Revenge of the Shia", *Wilson Quarterly*, Autumn 2006, http://www.wilsonquarterly.com/article.cfm?aid=868, Erişim Tarihi: 29.09.2010.

DİĞER

___, "Ahmedinejad'ın Ardındaki Güç: Misbah Yezdi", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2790, Erişim Tarihi: 21.09.2010.

___, "Bahrain", County Cooperation Strategy at a Glance, World Health Organization, http://www.who.int/countryfocus/cooperation_strategy/ccsbrief_bhr_en.pdf, Erişim Tarihi: 13.07.2010.

___, Bahrain, Federal Research Division, Kessinger Publishing, 2010.

___, "Bahrain Rejects Iran Comments on Sovereignty", Reuters Dubai, http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=167742, 23.02.2009, Erişim Tarihi: 03.10.2010.

___, "Bahrain", *The World Factbook*, CIA, 15.09.2010.

___, "Egyptian Journalist Criticizes Jordanian King For 'Shia Crescent' Remarks", http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?pr=s&query=shia%20crescent%20&NewsID=144404, 01.01.2007, Erişim Tarihi: 27.09.2010.

___, "Gulf State in $123 bn US Arms Spree", *Financial Times*, 20.09.2010.

___, "Kuveyt Seçimlerinde Kadınlar Tarih Yazdı", http://www.nuveforum.net/939-siyaset-gundem/87618-kuveyt-secimlerinde-kadinlar-tarih-yazdi/, 18.05.2009, Erişim Tarihi: 20.05.2009.

___, "Kuwait", *CIA The World Factbook*, CIA, 06.08.2009.

___, “Kuwait: Religion”, http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/kuwait-religion.htm, Erişim Tarihi: 30.09.2010.

___, “Najaf Seminary Denounces Jordan King’s Remarks”, http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?pr=s&query=shia%20crescent%20&NewsID=138039, 12.12.2005, Erişim Tarihi: 27.10.2010.

___, *Religious Freedom Conditions in Saudi Arabia: Restriction on Freedom of Worship*, 22.06.2009, www.saudishia.com, Erişim Tarihi: 06.06.2010.

___, *The Alawites of Syria: A People Profile*, www.alawites.org/.../alawites%20of%20syria%20broch-page%201P.DOC, Erişim Tarihi: 25.09.2010.

___, *Saudi Arabia Demographic Indicatiors*, U.S. Census Bureau, www.census.gov/ipc/www/idb/country.php, Erişim Tarihi: 08.07.2010.

___, “Saudi Population Tops 25m, Census Plan for 2010”, *Arabian Business*, 10.06.2010, www.arabianbusiness.com/558329?tmpl, Erişim Tarihi: 08.07.2010.

___, "Suriye Rejimi Sapına Kadar Laik", *Radikal*, 01.07.2008.

___, *Syria Under Bashar (I): Foreign Poiıcy Challenges*, International Crisis Group (ICG) Middle East Report, No. 23, 11.02.2004.

___, “The Shia of Bahrain”, http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/bahrain-religion.htm, 30.09.2010.

___, *The Shiite Question in Saudi Arabia*, International Crisis Group, Middle East Report, No. 45, 19.09.2005.

___, "The War Footing", *The Economist*, 20.08.2009.

___, *Yemen'de Kırılma Yakın mı? Bölgesel Risk ve Tehdit Analizi*, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2010.

___, *Yemen: 2008 Report on International Religious Freedom*, US Department of State, International Religious Freedom Report, http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2008/108496.htm, 10.09.2009, Erişim Tarihi: 30.09.2010.

___, *Yemen Sorunu: Bölgesel Savaşa Doğru mu?*, Ankara, ORSAM, 2010, Rapor No. 9.

___, *7 Mart 2010 Irak Seçimleri Öncesi Şii Kökenli Parti ve Seçmenlerin Politik Davranışlarının Analizi*, Ankara, ORSAM, Rapor No. 13, Şubat 2010.

ÖZET

Bu çalışmada ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalinin ardından ortaya çıkan yeni dönemde İran'ın bölge Şiilerini kendi hegemonyası altında birleştirerek yönlendirmek amacıyla bir Şii Hilali inşa etme amacında olduğu iddiası ele alınmaktadır. Şiilik yeknesak bir yapı değildir. İçerisinde ideolojiden (Ahbari-Usuli ayrışması gibi), farklı imamların takip edilmesinden (İsmaililik, Zeydilik, Caferilik gibi) ve Velayet-i Fakih makamının benimsenmesinden kaynaklanan ayrımlar bulunmaktadır. 2003 sonrası iktidara gelen yeni Irak Hükümeti'nde Şiilerin ağırlıkta olması bölgedeki diğer Sünni iktidarlarda, İran'ın, başta Irak olmak üzere bölgedeki Şii unsur barındıran devletlerin iç işlerine karışmak suretiyle bir Şii Hilali oluşturma arzusunda olduğu yönündeki tehdit algılamasını doğurmuştur. Ancak aynı zamanda söz konusu durumun, ABD'nin ilgisini, Ortadoğu'daki otoriter yönetimleri demokratikleştirme programı çerçevesinde kendi üzerlerinden -bölgesel düşman- İran üzerine çekmek yönünde atılmış bir adım olması ihtimali de mevcuttur.

Buna ilaveten birincil ve ikincil kaynakların incelenmesini takiben Şii Hilali projesinin ayağı olacağı iddia edilen devletlerin Şii unsurları bağlamında incelenmesi neticesinde söz konusu projenin gerçekleşme olasılığının son derece düşük, hatta imkânsız, olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

ABSTRACT

This thesis discusses the claim that Iran aims to form a Shia Crescent through uniting Shiites living in the region under its hegemony in the new conjuncture emerged after Iraqi invasion of the United States since 2003.

Shiism does not have a uniform structure. It includes many disintegrations due to different ideologies (i.e.: Ahbari-Usuli separation), different imams being followed (i.e.: Ismailism, Zaidism, Caferism etc.) and the discussion on the concept of Valayet-i Fakih.

The fact that Iraqi government, which came into force after 2003, was Shia dominated caused regional Sunni countries to perceive a threat from Iran to form a Shia Crescent by involving in the domestic affairs of the countries in the region hosting Shia elements within.

However, it is also argued that the idea of 'Shia Crescent' may be manipulated by regional administrations to draw US Administrations' attention from themselves towards Iran by creating an image of 'regional enemy' within the context of -so called- US plan on democratizing the authoritarian countries in the Middle East.

In addition, after a study of the primary and secondary literature and examining Shia populations in -supposedly- forming countries of the 'Crescent', this thesis argues that the possibility of the realization of Shia Crescent is very low, if not impossible.